

Зелений хміль

Дмитро Дереч

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває, іноді дивлюся,
Дивуюсь дивом...
Т. Шевченко.

Ліді Побережник здавалося, що все на світі радіє — вулиця, по якій вона їздила тролейбусом до інституту, замріяні каштани над Дніпром, навіть суворо-величавий Володимир, біля якого зустрічалася тепер вечорами із Тимофієм Марчуком.

Відверто кажучи, вечорів не вистачало для невгамовних бажань молодого серця — доводилося скорочувати години сну і відпочинку. Ніхто не дорікав, ніхто не говорив — добре чи зле вона робить, що так загуляла з Тимофієм. Нікому було: матір розстріляли німці весною сорок третього, коли Ліда ще тільки вчилася ходити, а батько загинув восени того ж року під час визволення Києва. Мала вона ще старшу сестру Ларису, родичів. Але... Чи могла тепер — хай навіть сестрі — написати про свою любов до Тимоша?..

— Ой, Лідо, не догуляйся! — зауважила якось Женя Корчинська, з якою Побережник жила в одній кімнаті студентського гуртожитку.

У відповідь обняла подругу за плечі, поцілувала в маленьке, акуратно виточене вушко: не бійся!

— Наречена мусить бути поважною, — менторським тоном настановляла подруга. — Ти хіба не читала у "Молоді України" про трагедію...

Ліда не дослухала. Кожен має власну історію кохання. Власну і неповторну! Крім того, тепер ніколи читати довжелезні статті. Хай іншим разом! Вона й так запізнюється, а треба хоч трохи причепуритись...

— Не хвилюйся, Женечко, все буде гаразд.

— А коли ні? — не відступається Корчинська. — Тоді як? Кинеш інститут?

Ліда примружилась:

— Заміж вийду... Тиміш мене любить. Він такий гарний...

Корчинська не знайшла слів для заперечення. Та чи й треба заперечувати? Мати-вчителька виховувала Женю в рамках суворих категорій: кохання — не іграшка, ніколи не бався з ним, а якщо серце заговорить уже по-справжньому, то пронеси любов через усе заміжжя, пам'ятаючи, що краса шлюбу в щирій вірності.

Женя була з цим абсолютно згодна. Однак... в житті відкрилося стільки

суперечностей. Чому по судах багато справ про розлучення, чому побільшало нещасливих шлюбів?.. А може, їй тільки так видається — внаслідок власної короткозорості?

Крізь вікно багато не побачиш, навіть пильним, спостережливим оком. Але дещо побачити можна.

Розділ перший

О шостій вся кімната наповнилася голосним дзеленчанням будильника. Він аж підстрибував на тумбочці біля узголів'я дівчини, однак від того не сполошився її сон. Незабаром на допомогу приповз вогняний, мов лисиця, і такий, як вона, пухнастий, сонячний промінь, діткнувся дівочих пасм. Будильник замовк, викликавши своїм гомоном лише непевний усміх на худорлявому обличчі. А промінь лоскотав м'якою лапою високе чоло, повз до брів, що широко розлетілись в обидва боки, надаючи обличчю одухотвореного спокою. Нарешті полум'яна лапа торкнулася очей. Темні вії здригнулися. Дівчина прикрила долонею очі і, мабуть, заснула б ще міцніше, коли б не настирливий стукіт у двері.

— Дівчата! Чуєте, дівчата?—долинув з коридору голос.

Ліда підхопилася, накинувши ситцевий халатик, відімкнула двері.

— Заходьте, тьотю Фросино!— запросила вона високу огрядну жінку років сорока п'яти.

Раніше Фросина Якимівна працювала на будівництві метрополітену зварницею. Сімнадцять літ свого життя віддала "гарячій" професії, і коли б не сталося нещастя, зварювала б метал і досі. Та, видно, не судилося: одного разу спіткнулась, упала на рейку, переламала руку. Довелося піти на вахтерську роботу. Вона рідко коли підвищувала голос, однак могла приборкати будь-якого приبلуду-бешкетника з тих непевних хлопців, що інколи проникали в червоний куток гуртожитку на танці. Мабуть, за спокій та рішучість студенти з особливою повагою ставилися до своєї тьоті Фросини.

— Краще б ти вийшла,— порадила жінка.— А то бідолашний парубок аж на обличчі міниться, так тебе чекає.

Ліда глянула на будильник. Ну, звичайно, проспала. А Тиміш...

— Скажіть — через п'ять хвилин. Скажіть, тьотю Фросино, що я зараз!

— Не поспішай. Чекав годину, то почекає ще трохи. — І Фросина Якимівна попрямувала до вахтерського столика.

Дівчина швидко вмилася, перехопила голубою стрічкою підрізану косу, разів зо три крутнулася перед дзеркалом і подалася на вулицю.

З Тимофієм Марчуком Ліда познайомилася незадовго до його служби в армії. Якось теплого квітневого ранку, поспішаючи на роботу, вона посковзнулася на росяній стежці. Коли вгамувався біль у забитому коліні, помітила: зламався каблук туфельки. Саме в ту хвилину нагодився Тиміш — їхав полуторкою. Ну, звичайно, поспішив на допомогу: відвіз її додому, а після на роботу. Відтоді й почали вітатися.

Через кілька днів зустрілися в парку біля танцмайданчика, разом протанцювали

весь вечір. Потім двічі ходили в кіно. При кожній зустрічі говорила здебільшого вона, Тимофій відмовчувався. Такий розподіл ролей обом, здається, подобався. Тимофій осмілів і в останній вечір перед призовом навіть поцілував Ліду в щоку. Дівчина, певно, не образилася, бо наступного дня прибігла на вокзал з букетом квітів, йшла за поїздом, доки її не обігнав останній вагон.

З армії він написав Ліді кілька коротеньких листів, але на жоден з них відповіді не одержав.

І ось через два роки Тиміш приїхав до Києва, відшукав її. Тепер вони бачилися мало не щодня...

Ліда неквапом вийшла з гуртожитку, примушувала себе бути поважною, щоб тьотя Фросина не подумала чогось зайвого. На ній було простеньке штапельне плаття, поношені босоніжки, золотаву голівку огортала легка капронова хустка.

— Давно чекаєш?—запитала вона і тут же пояснила свою затримку.— Наші дівчата звечора поїхали до Жениної матері. А будильника я не почула. Ти не гніваєшся?

Тиміш покрутив головою.

— Ти міст Патона бачив?

— Тільки з вікна вагона.

— А на Виставку досягнень народного господарства їздив?

Парубок розводить руками.

— Не був навіть на виставці?!—дивується Ліда.—Що ж ти робиш, коли я на лекціях?

Тимофіїв не хочеться признаватися, що в години Лідиних занять в інституті він здебільшого сидить у парку і думає про неї. Двічі заходив до ювелірного магазину подивитися на обручки. Але чи треба зараз про це говорити? Власне, Ліда й не чекає пояснень. Про що це вона розповідає? Ах, так — про виставку.

— Я вже тричі оглядала павільйони, та в голові все переплуталося... А тобі хочеться покататися на водному експресі? Кажуть, за три години можна домчати до Канева. Ти був коли-небудь на Шевченковій могилі?

Він світиться весь в золотавім промінні, повниться радістю — від її краси, щебетливого голосу, що бринить як жайворонковий спів при зоряниці.

Біля пам'ятника Миколі Щорсу зупинили таксі.

— Куди?—глипнув на хлопця шофер.

Тимофій перевів погляд на Ліду.

— На міст Патона і трохи далі, — кинула вона без вагань.

Машина рушила широким бульваром. Стрункий широкоплечий начдив натягнув повіддя, стримуючи свого баского коня, трохи підвівся на стременах і ніби вітав молоду пару з гранітного постаменту. Ліда згадала про дідову шапку-щорсівку з червоною стрічкою — незабутній дарунок із рук легендарного командира дивізії. Її ще й досі зберігає старша сестра Лариса.

Дівчина прихилилася до м'якої спинки сидіння. Тимофій милується її голівкою, вдихає аромат золотавих кіс. Він твердо порішив сьогодні ж сказати Ліді про свій намір. Тільки як це зробити? Як наважитись?

Вже поминули ботанічний сад, проскочили повз висотний будинок зі скла і пластмаси, звернули праворуч. Вулиці міста ще в довгих тінях, в ранковому спокої вихідного дня.

Шофер збавив машині хід. Тиміш лише тепер помітив, що вони під'їжджають до мосту Патона, задивився на широке дніпрове плесо.

— А вгадай, яка його довжина?

Не встиг він бодай приблизно визначити розмір залізобетонної споруди, як дівчина сама відповіла:

— Один кілометр і вісімсот тридцять п'ять метрів... А знаєш, скільки металу пішло сюди? А міст — без жодної нюті... Сам покійний академік допомагав робітникам зварювати конструкції. Так розповів нам викладач географії, коли я ще вчилася в школі.

Шофер з посмішкою прислухався до розмови пасажирів, нарешті не витримав:

— Відносно довжини, дівчино, ваш учитель трохи помилився. Та не в цьому справа. Я з місяць тому трьох французів сюди привозив. Так вони цей міст з усіх боків фотографували. Питаю: "Для чого? Хіба в Парижі мало мостів, що ви наш фотографуєте?". А один з них, що розумів по-нашому, каже: "Мостів у Парижі багато. Це правда. Але такого ще немає". Може, зупинитися?

Тимофій глянув на Ліду.

— Ні, ніі — заперечила вона.— Ми ще матимемо час пройтися по мосту пішки, а зараз найчудовіша пора на Дніпрі. Будь ласка, під'їдьте он до того переліску.

— Гарне місце,— зауважив шофер.

З машини Ліда виплигнула першою. Тимофій тим часом повагом витяг з кишені гаманець, дістав троячку, подав її таксистові, недбало попередив:

— Здачі не треба.

Вилицювате обличчя водія з драблючим підборіддям хитрувато зморщилось.

— "Калими" я інколи беру, не відмовляюсь — грішний,— промовив він, свердлячи Марчука насмішкуватим поглядом.— З тих, у кого гроші зайві є, в порядку перерозподілу фінансів. Тільки ти, либонь, весілля справляти збираєшся?..

— Можливо,— зніяковів Тимофій.— Але...

— Тож пошукай п'ятдесят копійок, одержуй карбованця здачі і доганяй свою подружку. Щоб інші, бува, не підхопили. Зрозумів?

Тиміш озирнувся. Тільки тепер помітив, що вона стоїть в гурті юнаків.

— Хай тобі щастить, хлопче,— донеслося з кабіни.— Будеш справляти весілля, то поклич!

Тиміш подякував. Таксист натиснув на стартер, машина видихнула сизий клубок, помчала назад до мосту.

Тиміш завагався: чекати чи підійти до гурту?

Хлопці тим часом взялися за руки, утворили навколо дівчини живий ланцюг. Тиміш відчув у роті гіркий присмак. Ніби у відповідь на його спалах вся компанія зареготала. Принаймні, так здалося.

"Як їй не соромно! Хоч би глянула в мій бік",— наливався гнівом Тиміш. Ні, це не він. Хіба він може погано думати про Ліду? То все бісики. Вони навмисне навіюють прикрі спогади: хіба хоч раз відповіла Ліда на його солдатські листи? Хіба чекала його?

Бісики зловтішалися: "Нащо ти їй, сіряче, коли он стільки стиляг! Ти ж і поговорити з дівчиною не вмієш".

Марчук зітхнув: не помічає. Круто повернувся, попрямував до мосту. Ступав важко. Проклинав хвилину, коли йому задумалось поїхати до Києва на розшуки вертихвістки. Авжеж вертихвістка!

Шурхотить пісок. Це чомусь дратує. Сонце теж дратує— і без нього душно. Стікають за комір струмки поту, печуть і теж дратують.

Ліда озирнулася. В один поблим ока збагнула Тимофіїв намір, ще кілька секунд — і вона повисла на його руці.

— Куди ти?

Її очі шукають його очей.

— Я їх зовсім не знаю, крім одного, котрий мене окликнув. Ми разів зо три зустрічалися на катку. От і все! А ти думав? —

Ображено відкопилила губи, але Тимофієвої руки не відпускала.

Сонце бавилося з Дніпром. Небо гойдало у воді свою глибіню. Просто й хороше було довкола.

Вони зупинилися, постояли і мовчки побрели вздовж плеса одного з дніпрових рукавів.

Небо дзвеніло жайвороновою мелодією. Голосно кувала зозуля. Ліді пригадалася казка, почута ще в дитинстві від незнайомої бабусі. Тоді теж палав ось такий теплий ранок, а вона з шкільними подругами ішла до лісу по конвалії. На галявині побачили стару жінку, що сиділа на пригорку і перебирала щавель. Поблизу озвалася зозуля. Дівчата почали лічити.

— Не вірте їй, любенькі,— порадила стара,— зозуля бреше. За ту брехню і покарав її бог найтяжчою карою.

Дівчатка оточили бабусю, слухали, як заворожені.

— Давно-давно, ще з тих часів, коли звірі вміли говорити, впала на наш край велика пошесть. Косила людей, мов траву. За рік вимерли всі села й городища. Прийшла весна, кругом рай — квіти, птаство співає, а людей — ані душі. Пусто. Звірам стало моторошно без людей, забули вони їхні голоси, почали кожне по-своєму звуки подавати: вовки — вити, ведмеді — ревіти, вепрі — хрюкати. І залишився на весь наш край один парубок.

Довго він самотньо блукав, аж. доки не здивався з дівчиною. Ну, річ ясна, зраділи, полюбили одне одного, бо нівроку їм, вродливі обоє були і при здоров'ї. Якось пішли вони до лісу грибів назбирати, ягід, а на дубі сидять зозуля з зозулем та так гарно, так привітно поміж себе розмовляють. Молодиця й питає: "Скажи, зозулеголубонько, скільки у нас діток буде?"

Зозуля кукнула раз, та й замовкла, наче мандрикою подавилася. Заплакала

молодиця, і чоловік зажурився: бо ж звісне діло — одним дитятком роду не продовжиш. Страшно обоє побивалися. А бог почув тую скорботу та нагородив їх відразу хлопчиком і дівчинкою. Потім ще двома, а потім ще, аж до дванадцяти. А зозулю за те, що так злостиво набрехала молодят, навіки позбавив материнського щастя. Відтоді вона й літає, як неприкаяна, яйця несе, а діток не бавить...

Ліда посміхнулася: чим навіяно цей спогад? Зозулиним кукуванням, чи... Колись, зрештою, і вона стане матір'ю.

На рахманний ранковий берег сонце щедро сіє літній жар. Вабливо плеще хвиля дніпрова рукава, кличе до себе. Дівчина сидить на піску, тримає босоніжки, немов вирішує, де їх поставити. Тиміш напівлежить збоку, гризе стебельце пирію. Ось вона швидко, наче крадькома, скинула плаття, почепила його на зеленому кущику, поправила купальник і, обережно ступаючи по камінцях, наблизилася до води. Задивилася на маленьких рибин, що косячками ходили по міліні. Зараз вона спробує упіймати котрусь із них. Точної Зануївши руки, тихо й повільно навела їх до косячка. Ось долоні склалися в пригорщу. Ліда швидко вихопила їх з води. В пригорщі залишилася сіренька крихітка.

— Спіймала?

На нього спідлоба зиркнули лукаві очі.

— Дивися, як плаває! Ні, ти тільки глянь.

Марчук торкнувся підборіддям дівочого плеча.

— Це пукасик,— шепоче він чомусь тихо-тихо.— Вони великі не ростуть... Випусти його.

— Тобі шкода?

— Наче шкода.

Тимофієві груди здіймаються поривчасто, немов після швидкої ходи. Дівчина відчуває, як у нього гулко б'ється серце.

— Тоді нехай плаває!

Виплеснула з пригорщі воду, а з нею і малька. Не озираючись, повільно пішла понад берегом далі.

Він стомлено приліг на теплий пісок, поринув у свої нелегкі юначі тривоги. Ось уже кілька днів збирається освідчитись і чомусь не наважиться. Чи погодиться Ліда стати його дружиною? Чи варто починати цю розмову зараз? Як сказати їй про це? А що, коли вона висміє його або ж почне давати різні педагогічні поради — таку звичку він уже відкрив у ній, і ця манера повчати трішечки дратувала. Можливо, Ліда виробляє риси виховательки для майбутнього? То нехай краще починає педагогічну практику не з нього. Навряд чи така "практика" прихорошить їхні стосунки.

Несміливий осуд Лідиних звичок був ледь помітною хмаринкою на їх ранковому небосхилі. Зникла вона непомітно, наче марево. А може, її зовсім не було?

Дівчина тим часом ходила мілководдям, розганяла косячки вівсянок. З обличчя не сходив усміх. Вона відчувала, що Тиміш милується кожним її рухом, і від того хотілося подобатися ще більше. Зайшла по пояс у воду, зімкнула руки перед собою,

заплющилася, зойкнула і повільно занурилась по саму шию. Відтак випросталась і вже впевнено попливла через спокійний рукав Дніпра. Золотаві коси, туго підв'язані голубою стрічкою, відтягували назад голову, рухи її легкі, грайливі, обличчя світиться у бризках сонця і хвиль, і вся вона осяйна й трепетно-манлива.

Тиміш і собі з розгону кинувся у воду, заляскав широкими долонями по дзеркалу плеса. Дівчина озирнулася.

— Не доженеш І

— А як дожену?

Ліда попливла швидше. Тепер їй залишалось до берега метрів двадцять.

— Спробуй!

Її очі розсипали навколо скалки самоцвітів, і весь світ був у її очах. "

Тиміш лише поминув середину плеса, а дівчина вже виходила на протилежний берег, росяні краплинки сріблились на її засмаглому тілі.

— Ти здорово плаваєш,— віддихуючись на гарячому піску, промовив Тиміш.— І взагалі ти така...

Продовжувати йому не вистачало сміливості, бо Ліда нараз перестала посміхатися. Деякий час дивилися одне на одного мовчки.

— В армії я ще вагався...

Вона насторожилась.

— Лідо!—продовжував він тим же здавленим голосом.— Я був дурнем... Ми з тобою одружимося...

Широким грудям, здавалося, не вистачало повітря. Дівчина мовчала.

— Ти згодна, Лідонько?— запитав він, бліднувши.

Нараз кукукнула зозуля. Дівчина здригнулася. Зозуля знову подала голос.

"Згодна!" — шепотіли лози. А чи лози? Може, то вона сама шепоче.

Вітер підхопив шепіт, поніс його далі й далі до дніпрових просторів.

Ліда не могла подолати збентеження. "Як мені хороше",— промовляли її очі, вуста, усмішка. "Мені теж хороше",— відповів Тиміш.

Він простерся горілиць на м'якій траві.

— У мене таке враження, наче я перероджуюсь.

В цю хвилину він був особливо привабливим. Ліда захоплено глянула в його сині очі. Про такі очі вона мріяла чи не з перших днів свого дівочства.

— Чуєш, Тимоше, то зозуля нам щастя кує...

Розділ другий

Тимофій був першою і єдиною дитиною Федори Тимофіївки та Анатолія Денисовича Марчуків. Родичі й знайомі, поздоровляючи щасливих батьків з сином, казали, що немовля — викапана мати. Тож і вирішили назвати хлопчика на честь Федориного батька — Тимошем.

Років через десять мати переконалася: син лише зовні схожий на неї, а кров у ньому тече марчуківська, з тією ж флегматичною байдужістю, що стала чортовим

заклят тям у її житті. Злягавшись, що син характером піде в батька, а отже, нічого в житті не досягне, вона почала з усім жаром свого невтомного серця боротися за Тимкове щастя, прагнучи виробити в ньому риси, які, на її думку, допомагають вибиватися в люди — хотіла, щоб Тиміш був усюди першим. А хлопець ріс тихим, непривітним. І Федора Тимофіївка часом аж крижаніла од його несміливості, наливалася обуренням, вибухала люттю.

Найбільше, зрозуміло, діставалося Анатолію Денисовичу: хто нагородив сина карасячим характером? Хіба він батько, коли не вміє по-чоловічому вплинути на дитину?

Такі "вибухи", а вони зчинялися досить часто, Тимко намагався пересидіти нишком в якомусь глухому закутку. Згодом помітив дивну закономірність' подібні сварки завжди закінчувалися для нього маминими пестощами, гостинцями.

У шістнадцять літ Тимофій став гарним статурним юнаком. Від його синіх, з затуманеними промінцями очей збувалася сну не одна десятикласниця. Однак захоплення ним ніколи не переростало в глибоке почуття — варто було котрійсь із юнок побути з Тимошем на чотири ока, як воно зникало, мов запах матіюли при світлі сонця. Молодий Марчук був вовчкватим, неговірким і, здається, до всього байдужим. Понудьгувавши з ним, дівчата відверталися й забували про хлопця: Тимофій з його помітною вродою сприймався лише на відстані, зблизька він розчаровував.

Федора Тимофіївка страждала і намагалася щонайчастіше нагадувати синові про майбутнє. Вона вважала, що тихі, мовчазні натури ніколи не роблять гарної кар'єри, не бувають по-справжньому щасливі. Звичайно, кожна людина може розуміти щастя по-своєму.

Тиміш відмовчувався, його понурість зростала, мов грибкова пляма, і мати вважала це найбільшим горем у своєму житті. Нарешті сталося найжахливіше — у сина зникло бажання вчитися, ходити до школи. Посипалися двійки, виклики до директора. Материні "вибухи" тепер кінчалися слізьми. Федора Тимофіївна намагалася хоч ними зворушити синову душу, добитися "твердого" слова справитися, бути пристойним учнем. Ох ті сліози! Допомогали вони не більше, ніж колишні пестоші. Тиміш ледь-ледь закінчив десять класів — з рясними трійками в атестаті. Про інститут у будинку Марчуків намагалися не говорити.

Куди ж влаштувати недотепу?

Цим словом Федора Тимофіївна нарекла чоловіка, ним вона колола сина, мов шилом, у хвилини громовиці. Куди? А з обрію сурмила зорю військова служба.

По-різному дивилися Тимофіївці батьки на той обрій: Анатолій Денисович — з надією, Федора Тимофіївна — з острахом. Її жахала перспектива бачити "дитину" у важких кирзових чоботях, почорнілою од сонця й поту. На всі заспокійливі слова чоловіка, що армія струсне з хлопця в'ялість, примусить взятися за розум, Федора Тимофіївна відповідала з крижаною логікою: "А чому вона тебе не переродила?"

Анатолій Денисович обурювався, нагадував дружині про майорську зірочку, чималу пенсію із ставки полкового інтенданта. Не всі ж дослужуються до такого? Однак і

проти цих незаперечних доказів дружина знаходила мішок аргументів, в одну мить змушувала чоловіка замовкнути.

Зрештою зійшлися на думці влаштувати сина в школу автомобілістів: треба ж хоч таким чином полегшити йому майбутню службу.

Якось уже після того, як Тиміш сів за кермо "газика", почав самостійно працювати, Федора Тимофіївна побачила їх удвох з Лідою Побережник, про яку встигла наслухатися від сусідок чимало гарного. Інстинктом угадала в дівчині рятівницю для свого флегматичного хлопчика. Може, хоч Ліда вплине на нього, стане таким же постійним збудником, яким вона сама була для Анатолія все життя. Хіба без її допомоги досяг би отих двох смужок на погонах? Скільки уміння виявила вона, щоб хоч раз на рік залосити до столу штабне начальство, командира полку.

І після цього Анатолій насмілюється базікати про гарну пенсію? Нехай би краще дякував, що має передбачливу дружину. От коли б такою була Ліда для Тіми! Шкода тільки, що пізно вони познайомилися, бо Тіма уже має на руках повістку з військкомату. Чи стане Ліда чекати два довгих роки?

Та, попри всі сумніви, серце Федори Тимофіївки налилося щастям, коли Ліда вийшла на вокзал з квітами. Вона дуже воліла, щоб дівчина при всіх поцілувала її сина, при всіх заплакала од розлуки з ним. Ліда не поцілувала й не заплакала, лише розчервонілась, йшла з усмішкою за вагоном, щось говорила. Ну що ж, Федора Тимофіївна і за це була вдячна. Вона тут же на вокзалі назвала Ліду "дороженькою донечкою", попросила навідуватися до її осиротілого дому.

Федора Тимофіївна хотіла весь час бачити дівчину перед очима, але Ліда через деякий час несподівано заговорила про інститут. Боже! Для чого цілий вік учитися? Хіба їй погано в дитячому садку вихователькою? Має документ про закінчення педагогічного училища і досить. Для чого знову морочити голову науками, коли людині і без того добре? То зовсім, ну просто зовсім непрактично.

Дівчина не послуhalася, подалася до Києва. Звичайно, сама б вона не зважилась на таке, то, напевне, вінницька тітка та її лисий чоловік вимудрували. І треба ж було їм припертися в Золотопіль до племінниці в гості у такий час!

Один тільки Анатолій Денисович знав, як вона проклинала тих родичів, якою зневагою клекотіла до них. Чомусь у голові застрягла думка-причеп: не діждеться дівчина Тимошевого повернення з армії, вискочить заміж за якогось київського вузькоштанька. Та, слава богу,— обійшлося: Ліда заміж не вийшла, і в них з Тимошею

знову згода. Вже бачили знайомі їх у Києві разом. Ну й добре! Це ж вона напоумила сина поїхати до Києва, запросити Ліду на день-два.

Тимофій з Києва повернувся один. Ні, ні! Він уже не самотній. Щось рішуче, чоловіче з'явилося в його статурі, погляді. Невже вони розписалися? Без батьківської присутності, без дозволу? А може...

Федора Тимофіївка вкрила сина поцілунками, почала розпитувати про Київ. Про Ліду ані слова: нехай сам скаже. Чекала.

Тиміш форкав біля надвірного умивальника. Від його тіла віяло силою, здоров'ям. Видно, солдатська служба пішла на користь. Коли б у таке тіло та сильний характер — її характер — міг би в добрі купатися все життя.

Зітхнула.

З новенької буди вискочив Олімп, загримів ланцюгом, кинувся до Тимофія, залащився. Мати посміхнулась.

— Навіть Олімп за тобою знудився.

Собака, немов розуміючи, що мова про нього, лизнув Тимофієві руку, замахав відрубком хвоста.

— Всі на тебе чекали. Я вже учора виглядала, мов знову два роки не бачила... Які ж ти новини привіз, сину?

У цю хвилину грюкнула хвіртка. Спочатку в неї просунулася плетена корзина, потім худа постать Анатолія Денисовича.

— Овва! Тимко приїхав.

— Приїхав! — замість сина відповіла Федора Тимофіївка. — А ти чого забарився?

Сірі очі чоловіка звузилися.

— До Левка навідувався, питав за шифер.

Федора Тимофіївка покосилася на чоловіка.

— Чому умовилися?

— Так, як і вчора, мамусю, — промимрив непевно. — Ти ж сама веліла...

Син не без іронії спостерігав за батьками, прислухався до знайомого з дитинства тону розмови. Все це давним-давно відоме. Наперед знає: діалог скінчиться батьковими пробаченнями, тим часом як мати ще довго обсипатиме його докорами за те, що не на поліг на своєму. Однак цього разу все обійшлося. Мати навіть досить лагідно запитала, якого винця краще купити до сніданку — "лиманського" чи "масандрівського"?

— Давай, мамусю, краще "біленької", — порадив старший Марчук.

Федора Тимофіївка дивиться синові в очі, чекає його слова.

— Все одно. Купуйте на свій смак.

Батько квапливо почимчикував до воріт: мабуть, побоювався, що мати передумає. І його побоювання не були марними.

— Чекай!

Анатолій Денисович неохоче повернувся.

— Ти мегі й не сказав про виторг.

Анатолій Денисович невдоволено пожував нижню губу, але хутенько пересилив себе, звичним рухом вивернув кишені.

— Всі! Можеш не рахувати — сімнадцять карбованців і шістдесят чотири копійки... Копійки беру собі.

Тимофій презирливо скривився. За роки служби в армії відвик від подібних сцен. Мати помітила його невдоволення. В одну мить її практичний жіночий розум збагнув, як замилити неприємне враження.

— Це ми з батьком на твоє весілля гроші відкладаємо... Слава богу, цього року полуниці вродили. Візьми, сину, миску, назбирай он з тої середньої грядки,— сипала вона немов наперед заготовленими словами.

— Спеціально для тебе берегли,— обережно вставив батько.— Дуже смачний сорт.

Тимофій і на цей раз залишився холодно-байдужим. Він з погордою, як принаймні видалося матері, узяв миску, нехіть поплівся в садок.

Батьки презирнулися.

— Так що, мамусю, "біленької"?

Дружина задумалась. Їй хотілося щедро почастувати сина.

— Візьми, Толю, пляшку коньяку, шампанського... Потім... Рислінгу. А за мінеральною зайдеш до Соньки — хай відпустить пляшок з десять. Скажи, після розквітаюсь. Та поспіши, бо через тебе я на роботу запізнюсь.

Чоловік по-військовому клацнув каблуками черевиків невизначеного кольору — не то коричневих, не то чорних,— торкнувся криси зім'ятого поруділого капронового капелюха і через мить був уже за хвірткою. Марчучка мовчки провела очима високу згорблену постать, зітхнула, повільно зійшла на веранду, підкачала примус. Зиркнула через вікно на годинник — до початку роботи залишалося сорок хвилин. Але хто там буде її контролювати?

Сьомий рік працює Федора Тимофіївка в школі буфетницею. Зарплата невелика, але жити можна. Влітку, правда, переводять на мінеральну воду. Доводиться вистоювати цілі дні в павільйоні парку. Ноги терпнуть од того вистоювання, а користі — гороб'яча крихта.

Знову зітхнула.

Звичайно, їм з Анатолієм вистачить і пенсії — цілком вистачить. Але ж Тимоша! Як у нього складеться життя? Чим буде займатися? Невже знову сяде за кермо грузовика? А може, вчитиметься? Коли б учився. Хай навіть без стипендії. Власне, для Тимоші складає вона зарплату до зарплати, хай би тільки вчився.

"Всього нажили, придбали. Аби тільки він старання та кмит мав,— думала Федора Тимофіївка.— Лише для нього й живеш".

Смачно пахли в саду полуниці. Вогнявими рум'янцями займалися черешні біля самої огорожі, наливалися соками яблука, груші. Сад обіцяв рясну відплату господарям за дбайливість.

Обвела поглядом дерева. їх небагато — двадцять три, і кожне посаджене, виплекане її руками.

— Мамо!

Федора Тимофіївна аж проясніла, колишется й ході. Нечасто тепер цим словом називає її син. І взагалі — дорослий син — то вже не дуже доступна дитина для матері: ні приголубиш, ні поцілуєш. Милуйся одними очима!

— Це наші бджоли з полуниць мед збирають?

Федора Тимофіївна нарочито зітхає:

— Хто ж у нас ходитиме біля тих вуликів? Я на роботі, а батькові доручи, то й рої

порозлітаються.

З хвилину мовчки дивляться одне на одного. У кутках синових уст скалина іронії. Видно, не згоден. Федора Тимофіївна обережно натякає:

— Може, скоро ти замаєш сім'ю, тоді купимо й вулики. Бджоли в господарстві — цінна річ.

Він дуже добре розуміє материну цікавість, нетерпеливість. Але чи можна сказати щось певне?

— Хіба я знаю, мамо.

— А хто ж знає?— уже наполягає Федора Тимофіївна. Підступає до сина на крок.— Не думай, ми тебе не підганяємо. Але якщо трапиться гарна дівчина — втратити не слід.

Тимофій загадково всміхається. Йому добре відома материна натура, і оце м'яке підкрадання до душі, до його таємниць: заводить мову про Ліду. Тим краще. Він критися не стане. Для чого ж відкладати розмову, коли (можна порозумітися зараз. Все одно батьків голос у сімейних справах нічого не вартий, можна сказати, близький до нуля.

— Така дівчина, мамо, уже трапилася,— намагається бути спокійно-статечним Тимофій.— Хочу вас порадувати.

— Лідочка?

— Вгадали.

Якусь мить обоє підкреслено уважно розглядають полуниці. Першою долає хвилювання мати.

— Ти з нею переговорив? Про все домовився?

— Майже... Тільки треба ще остаточно про весілля домовитись. Може б, ви поїхали? Мати дивується.

— Якщо ти просиш, то я згодна. Хоч і завтра.

— Краще в суботу, мамо,— зауважує спроквола Тиміш.— Завтра у них іспит з логіки. Складний дуже.

— 'Гаразд!—рішуче промовляє мати.— Поїду в суботу ранком.

Жвавий мозок уже накреслює план дії. Нехай Тиміш не турбується, вона все зробить, щоб прихилити Лідочку до нього і до сім'ї. Перш за все необхідно купити гарний подарунок, запросити Лідочку у гості на все літо. Ну, а тут вона покаже їй такі речі — жодна дівчина не витримає, щоб не ахнути. Це вже точно!

Федора Тимофіївна покосилася на сусідську садибу. До огорожі наближалася стара Бондарчучка.

— Добрий день!— гукнула вона здаля.— Синоч приїхав? Здоров був, Тимоше!

Мати з сином стримано відповіли на сусідчине привітання.

— Твій сьогодні на базарі був, Доро? Чи є там охочі на полуниці?

Федора Тимофіївна відіслала сина з ягодами до хати, а сама почала давати старій поради:

— Ви, Порфірівно, не носіть садовину в базарні дні. Курортники люблять свіжу

ягоду, і в небазарні дні її можна продати дорожче...

Сонце вже підбилося ген високо над деревами. Біля веранди стояв розчервонілий Анатолій Денисович, з веселим виглядом чекав на дружину. Гадає, мабуть, що коньяку надудлиться. Так вона й виставить перед ним усі пляшки!

Аж на вокзалі, коли підходив поїзд, Федора Тимофіївна, нарешті, зважилася запитати сина, чи згоден він учитися в Києві, щоб бути разом з Лідочкою. Знала, розмова про навчання — то гострий ніж для хлопця. Тож і перенеїсла її на таку хвилину.

Він спохмурнів.

— Мабуть, нічого не вийде.

— Хіба ти не хочеш про себе подбати?

Тиміш зітхнув. Він, рядовий ракетних військ, тепер дуже добре знав велику силу науки, силу знань. Але де взяти розсіяне і загублене? Невже знову сідати за шкільну парту, зубрити ази алгебри, геометрії? Заучувати правила граматики? А хіба інші так не роблять?

Мати безпомилково прочитала думки сина, пішла у дальший тихий наступ:

— У тебе ж переваги. Подумай,—без конкурсу в інститут, разом з Лідою в Києві житимеш.

— Досить про це!— похмуро відрубав Тимофій.

"Ні, в ньому таки народжується мужчина,— відзначила про себе мати.— А з мужчиною легше говорити".

Голос диктора оповістив про відхід поїзда.

— То як же мені казати Лідочці?

Тиміш дивився кудись поверх матеріної голови.

— Скажіть, що будемо разом.

— Так і передам... Знайдете десь на околиці невеличку кімнату. Слава богу, у нас є чим, допомогти... А за батьком пильнуй, щоб не дуже часто до буфету зазірав.

Вона енергійно піднялася у вагон. Тимофій підійшов до вікна. З купе йому всміхалася мати. Поїзд рушив. Чи такою веселою повернеться вона з Києва?

Тим часом Анатолій Денисович порядкував у садку. Порався біля кущів полуниць, збирав соковиті ягоди. Дружина не дозволила йому йти проводити: мовляв, по господарству треба клопотатися... А може, у неї були якісь свої міркування? Хотіла, мабуть, наодинці навчувати сина.

— Відправив?— змовницьки підморгуючи, зустрів він Тимоша.

— Так,— хлопець не розумів причини веселого батькового настрою.

— Значить, хочеш обзавестися сімейством?

Син спалахнув, але промовчав.

— Женись,— продовжував батько якимсь дивним тоном, немов говорив більше для себе.— Женись, женись. Тільки пильніше хвороби остерігайся, хлопче, жіночого черевика. Наступить на тебе раз — пиши пропав. Кожен твій крок буде під контролем.

Він виніс з грядки повне сито полуниць, обережно пересипав їх у відро.

Випростався, потер руками поперек.

— Давай допоможу!

— Ще встигнеш, твоє від тебе не втече... В книжках багато пишуть про красу сімейного життя, про дружбу між чоловіком і жінкою. А фактично — нічого цього немає. Фікція! Холоста стрілянина. Бувають красиві, радісні хвилини — і все. В одних сім'ях їх більше, в інших — менше...

Хто це говорить? В батькових словах Тиміш відчув роками спресований протест. Тільки чому він не проявляється в присутності матері? Що примушує батька весь час мовчати, коритися? А нині ніби язик у нього з прив'язу зірвався.

— За свій вік я не бачив жодної ідеальної сім'ї — такої, як у книжках описують. Майже всі мої військові начальники одружувалися по два рази, а дехто й тричі... Одним словом, сину, сімейне життя — це пиріг, начинений з одного боку редькою, а з другого — хріном. Не подобається тобі з редькою, кусай з хріном, або навпаки. А солодкого не чекай. Кажу тобі відверто, мов перед строем.

Тимофіїв подив зростав. Було таке враження: ось він стрів незнайому людину, вислуховує її гірку сповідь.

— Що ж ви мені радите? Не женитися?

Батько наче образився.

— Яке ж ти маєш право холостякувати! Почекати, конешно, можна, але все життя холостякувати — природою заборонено. Неодружена людина — що пустий колос. Тут, хлопче, така хитромудра діалектика — без півлітри не втямкуєш. Ходім краще повечереємо. Там мамуся нам дещо лишила.

Затишна садиба дихала ситим спокоєм. На довгих вузьких грядочках біля вікон розплющувалися матіоли, дарували п'янке пахощі. Олімп стояв біля буди, подзвонював ланцюгом. Анатолій Денисович підійшов до собаки, провів рукою по рудій спині.

— Побігати собачці хочеться. Побігати... Ну що ж, зараз і тебе відпустимо — святкуй!

— Хіба сьогодні свято?

Батько зміряв сина довгим, трохи сполоханим поглядом.

— Це так — до слова прийшлося.

За вечерею Анатолій Денисович двічі наливав собі й Тимофієві по півсклянки горілки, пив без передиху, задоволено крякав, тер долоню об долоню, потім жадібно починав уминати салаку, підігрітий гуляш, солонину. Тиміш пив лише "для годиться", а їсти зовсім не хотілося — одвик за роки служби в армії так пізно вечеряти.

— Боїшся обрости жиром? — запитав батько. — Такі, як ми з тобою, сину, жиром не обростають: даю гарантію.

Тимошеві та відвертість, наче колючка в рану: то мати весь час дорікала, а тепер і батько про те ж саме торочить, тільки з іншого боку заходить. Спроквола підвівся з-за столу, вийшов. Ходив сп'янілий по садку і думав про своє. Чи буде він з Лідою щасливий? Чи зуміють вони знайти "ключі" до взаємної злагоди? Тільки не такі, як у батька з матір'ю... Таких і шукати не треба.

Підійшов до гіллястої, рідної з дитинства, черешні, обіперся на її стовбур. Пишно и обважніло світилося дерево в сутінках літнього вечора. Рясно поблискували поміж листям плодів Коли ж її посадили? Років, напевно, з одинадцять тому. Це ж тієї весни піонерська дружина їхньої школи почала називатись іменем Улі Громової, і вони на перших зборах ухвалили посадити по одному фруктовому дереву. Він посадив черешню сорту "рум'яне личко".

І ось дерево виросло, родить.

"Навіть прибутки приносить, — гірко подумав Тимофій. — Цікаво, яку виручку дає садок?"

В сусідньому дворі промайнула чиясь тінь. Хто це? Повільно зробив кілька кроків до Бондарчуківської садиби. За огорожею, затінена вечоровим присмерком, у захистку густого вишневого гілля стояла жінка.

— Регіна?!

— Доброго вечора, сусідо! З приїздом!

— Спасибі,— стримано відповів Тиміш.

Регіна просунула крізь огорожу білу руку. Тиміш відчув міцний потиск гарячих пальців.

— Нудьгуєш?..

Колись Тиміш вважав Регіну красивою і неприступною. Ставилася вона до нього досить зверхньо. Власне, з ним майже всі дівчата так поводитися. У вісімнадцять літ Регіна вийшла заміж за якогось майор а-артилериста. Вони справили в Золотопіль гучне весілля й виїхали. Відтоді Тиміш не бачив її. За цей час Регіна розповніла, стала ще привабливішою. Так, принаймні, йому здається.

— Ти до нас в гості?

— В гості,— сміється Регіна.— Тільки не до вас, а до своєї бабусі.

— Сама чи з майором?—нарочито грубо запитав від.

Регіна сумно зітхнула.

— Чи тобі невідома моя трагедія?

— Яка трагедія? — щиро дивується Тиміш не стільки од такого признання, як від того, що мати досі не розповідала про це.

Молодиця за плотом знову голосно зітхає.

— Поспішила я заміж...

— Чому? Тепер же модно рано виходити заміж.

— Не знаю... Можливо, через цю "моду" у майора виявилось ще дві жінки, крім мене. От тепер і ношу вінець "солом'яної вдови". Виходжу з хати тільки пізніми вечорами, бо люди дивляться, мов на зачумлену. Наче я винувата, що була дурна, вірила... Ти не квапишся?

Тиміш не знає, що відповідати. Посидіти з Регіною — не злочин. Але чи не збиткується вона з нього?

— Не бійся, тебе ніхто не побачить.

— А як побачить?

— Значить, боїшся?

— Думаю, що ні,— горіжить він.

— Тоді йди сюди,— шепоче, мов гіпнотизує і відхиляє планку огорожі.— Це я колись зробила хід: у ваш садок за полуницями.— І Регіна простягає білі руки.

— Ну от, тепер ти мій гість. А який ти став кремезний — просто атлет.

Вона повела парубка, наче поводити сліпого, до крилатого горіха. Тимофієві приємно відчувати потиск її руки, дивну напругу, що наче струмує з пишного тіла.

— Сідай!.. Ось тут.

Шепіт у Регіни принадливий, трохи хрипкий. А відкриті аж до пліч білі руки не знаходять місця.

— Нас ніхто не побачить, Тимо, ніхто не почує: бабцю нині не розбудиш — хоч гармату підкочуй... Як тобі служилося?

Тиміш непевно пересмикує плечима.

— Так, як і всім,— дурманіючи чи то від випитої горілки, чи від дотиків її рук, тихо відповідає він.— Солдатська служба легкою не буває.

— Знаю, знаю. За кимось скучав?

Регіна злепка притискується до його плеча. Тиміш відчуває себе бранцем. Мости до втечі іспалені. Сам незчувся, коли притиснувся губами до вирізу, відчувши принаду двох білих голубів. Цього руху було досить, щоб Регіна обпалила хлопця пристрастю, від якої отямився лише перед світанком. І тільки тоді подумав про Ліду.

— Тепер іди!—наказала вона рішуче.— А ввечері чекатиму на тому ж місці. Під черешнею. Розумієш? Я покличу... Не треба. Годі. Не треба...

Вона тихо, мов тінь, приспігла до хати. Тиміш теж обережно, ніби крадучись, повертався додому. Олімп кинувся йому назустріч. Відштовхнув собаку ногою і нишком, мов злодій, наблизився до веранди. Власне, він і був злодієм, обікравши самого себе. Піднявся на першу сходинку. Чому вона так зрадливо скрипить? Зупинився. Прислухався. З будинку доносилося могутнє батькове хропіння. Тихо пройшов веранду, натиснув на клямку вхідних дверей. Не замкнуті. Це теж до речі.

Похапцем роздягся. Аналізувати пригоду з Регіною не вистачило сил. Та й чи потрібен той аналіз? Адже Регіна красива — ото і весь аналіз. І коли б він знав раніше... Дурниці снує напівсонний і напівп'яний мозок. Його дружиною буде Ліда. А про цю зустріч з Регіною ніхто й не знатиме.

Прокинувся Тимофій з тяжкою головою і довго не міг збагнути, ранок надворі чи день. Потім пригадав воркотання білих голубів, розгнівано схопився з ліжка, заправив на солдатський кшталт постіль, вийшов у велику кімнату. Батька дома не було. На столі під сифоном білів папірець: коротке розпорядження — нагодувати Олімп а і полити хатні квіти. Собаку він, звичайно, нагодує і квіти полле. А от хто йому порадить, як бути увечері? Виходити чи не виходити на побачення з Регіною?

Повернувся батько.

— Сьогодні—успіх! — промовив він урочисто. — Так що маємо повне право випити пивка, Тимоше,

— Навіть?

— Навіть... Ти сходиш чи я?

— У нас же є коньяк, шампанське,— показав Тиміш на сеїрвант.

Анатолій Денисович підняв догори вказівний палець.

— Там повна інвентаризація. Краще не чіпати, щоб командир не вліпив догану.

— Дуже боїшся командира?

Анатолій Денисович хмикнув. Усмішка вигорбила біля носа дві великі гулі, рот блиснув золотом кількох вставлених зубів.

— Тут зовсім не та математика, Тимоше. Зараз тобі цього не збагнути. Ось візьмеш жінку, тоді й побачиш. Почнете складатись на килими, на меблі, автомашину.

— А ти дуже хочеш придбати машину?

Анатолій Денисович пожував нижню губу, зітхнув.

— Я вже нічого не хочу — навіть "Волги", про яку весь час торочить і мріє твоя невгамовна матуся.

— Моя матуся, між іншим, доводиться тобі дружиною. Батько підвів голову.

— Конешно... Я цього не заперечую — доводиться. Ми з нею все наживали разом, дім побудували, сад викохали. Наживали і не думали, що колись станемо добровільними рабами своїх набутків. Я, сину, як пішов на пенсію, то не маю ні відпустки, ні вихідних — одні лише клопоти. Від такого життя іншим разом жебракові позаздриш.

Тимофієві не хотілося підтримувати батькової балаканини. Може, він похмелився на базарі та й розводить тепер антимонію. "Добровільний раб". А втім, хіба в його словах не звучить гірка істина? Щоб не вести з батьком далі розмови, поспішив знайти книжку для читання і вийшов у садок.

Намагався читати, але не міг. Лежав на траві під яблунею-скороспілкою на єдиному нескопаному клаптику землі, який мати веліла залишити для "відпочинку на килимку". Ось на цьому клаптику і лежав, а насправді— мордувався, думаючи про наступну зустріч з Регіною. Лаяв себе, обзивав негідником, відчував добровільним бранцем її вчорашніх пестоців. І це в той час, коли мати домовляється з Лідою про весілля.

— Яке безглуздя! Яке безглуздя!— переконував себе Тиміш, хапаючись за голову.

Ні, він не піде сьогодні до Регіни. Ні сьогодні, ні завтра! І взагалі ніколи. Для чого? У нього є наречена. Хіба Регіна може зрівнятися з нею? Ні, він не піде!

А може, піти на хвилинку? На одну лише хвилинку. Просто так, щоб розповісти про свої наміри, запросити Регіну на весілля? Дурниці! Все це дурниці!

Десь після десятої, коли згустіли пізні червневі сутінки, він підійшов до черешні, запалив цигарку.

Чекав. Проклинав себе, Регіну, але чекав. Ловив кожен шерех із сусідської садиби. Зараз на світі є тільки Регіна. І більше нікого.

Тиміш сторожко наближається до огорожі. Он біля кущів бузку чиясь постать.

Підійшов ближче. Рука торкнулась планки, що трималася на одному цвяшку. Варто

відхилити її вбік, і шлях відкритий. Але то не вона. Ні, ні! Не може Регіна стояти в кам'яному мовчанні. А що, коли до неї прийшов якийсь кавалер? Можливо, приїхав її зрадливий майор. Що тоді? До нього долинули обережні кроки. Регіна! Ось вона майже поруч, вабливо поблискує очима.

— Це ти?—простягає вона білі руки...— Мені привиділося, що під черешнею твій батько... Ти весь тремтиш.

— Холодно, — відповідає Тимофій. — Мабуть, вітер нажене дощу.

— То зайдемо до хати, щоб не намочило.

Тиміш завагався.

— Не бійся, любий,— тихо сміється молодиця.

"Чого вона так називає? Хіба справді любить?"—дивується і радіє він,

— Давай руку!

Регіна не була такою нестримною, як учора. Вона часто зітхала, зажурено скаржилась на сівою лиху долю.

— Ти мене любиш?—запитав він.

Регіна раптом тихо заплакала.

— Чого ти?

У відповідь — схлипування. Тиміш цілує її мокрі від сліз очі, уста. Вона стримано відповідає на ласку.

— Ти не знаєш моєї найбільшої таємниці, Тімо.

Їхні погляди злилися.

— Я тебе любила ще до заміжжя, — промовила вона тихо-тихо, а потім ще тихіше:

— Я й приїхала в Золотопіль лише заради вчорашньої і сьогоднішньої зустрічей.

Тиміш радіє й жахається водночас. А Регіна продовжує шепотіти йому в обличчя: .

— Мені аж страшно подумати, що я завтра мушу від'їжджати.

— Куди?— механічно запитує він.

— В Кам'янець-Подільський. Милий мій, поїдемо разом! Я так безтямно тебе кохаю. Тебе ніхто не буде так любити, Тімо!

У вікно щось затарабанило. Регіна похапцем погасила світло.

— Хто це?

По темних шибках котилися великі дощові краплини. За садками гримнуло небо — зненацька і гнівно.

Розділ третій

До гуртожитку Федора Тимофіївна прийшла без приготовлених вдома пакунків. Вона лише купила у квітковому магазині букет троянд—з ним і піднімалася тепер сходами на перший поверх, де стояв вахтерський столик. Намагалася бути спокійною, насправді чомусь хвилювалась: як рсе-таки зустріне її Діда?

— Ви до кого?— перетнула шлях висока вахтерка.— До Побережник? Її вже немає. Приходьте десь після другої... А букет можете залишити.

— О, дякую вам,—промовила Федора Тимофіївна.— Як прийде Лідочка, будь ласка,

передайте.

Де ж подіти три-чотири години часу? Вештатися по магазинах не хотіла—втомилася з дороги. Заходити до знайомих теж не мала бажання. Кращедесь посидіти у холодочку, покуняти на самоті. А може, сісти на тролейбус, проїхати до Університетського парку? Так вона й зробить. А потім заскочить на вокзал.

Незабаром Федора Тимофіївна йшла парком, шукала місця, де б посидіти. Он, здається, вільні лавки. От і добре! Присіла на одну з них. О, тут і вітерець повіває. Поклала голову на спинку лавки, задрімала.

І привижались їй соняшники з рідного Золотопільля. Ніби стоїть вона на городі. Тиша навкруги. Мріють на леготі маленькі жовтаві сонечка. Поміж ними легко, в такт їхньому погойдуванню, ступає Ліда. З хати виходить Тиміш, усміхається Ліді, сонцю, білому світові... "Вони щасливі,— підказує їй серце,— їм удвох любо та гарно... Чи й нам з Анатолієм було так само?" Думки полишають затишок сновидінь, уява віддається спогадам, вони перелітають, як бджоли, від літа до літа, все навертаючи до того поля, де привиділись їй Тиміш і Ліда...

Батько Федори Тимофіїни був непоганим кравцем, славився в Золотопільлі умінням шити добротні кожухи. Але в роки непу вже немолодому кравцеві забажалося розбагатіти. Він занедбав своє ремесло і кинувся спекулювати смушками, часто їздив на ярмарок у Полтаву і Решетилівку, скуповував каракулі і овечі шкури, сам власноручно чинив їх, а потім перепродував київським баришникам. Спочатку батькові фортунило, у нього завелися зайві грошенята. Він побудував новий дім, поставив рублену комору. Але під час однієї поїздки Тимо-

фія Назаровича обікрали. Повернувся він додому хворим, часто кашляв і не пережив напівголодної зими. На своє здивування, Федора знайшла в поясі померлого кілька золотих монет. На третій день після похорону мати взяла з собою сина Івана — на два роки старшого за Федору — і поїхала до Києва у "торгсін", щоб купити на золото борошна й сала. Та, видно, ті червінці були нещасливими: поїздка закінчилась лихом — 'мати з Іваном захворіли на тиф і через тиждень обоє померли. Їй, Федорі, тоді йшов лише дванадцятий.

Через шість років вона стала примітною дівкою, працювала на пошті. Одного разу принесла телеграму в дім Дениса Свиридовича Марчука — золотопільського квітникаря й городника. Військове інтендантське училище сповіщало, що молодшого сина Марчука Анатолія зараховано курсантом. Ось відтоді вони й почали зустрічатися.

Щасливою почувалася вона, йдучи через рік з Анатолієм до загсу. Здавалось, тому щастю не буде меж. В лютому сорок першого у них народився син... І ось цього єдиного сина вона прагне одружити. Хоча б вони з Лідою були щасливішими, ніж вона з Анатолієм. Але від чого залежить оте щастя?..

О другій Федора Тимофіївка урочисто наблизилася до вісімдесят першої кімнати гуртожитку. Звідти на високих тонах лунав дівочий спів.

"З такою сумувати не доведеться", — подумала вона про Лиду, бо впізнала її голос. Почекала трохи, нишком зазирнула в напівпрочинені двері.

Дівчина стояла біля столу, дивилась в якийсь журнал і сама собі диригувала.

— До вас можна?—тоненьким, як шило, голосом запитала гостя. Ліда обернулась. Її відкритий у співі рот немов заляк. Та ось дівчина стрепенулася, кинулась назустріч гості.

— Тьотю Федоро!.. Здрастуйте! — Вони тричі поцілувалися.

Женя Корчинська уважно спостерігала за цією зворушливою сценою. А Ліда вже щебетала на всю кімнату.

— Дякую вам за троянди, тьотю Федоро! Такий шикарний букет — просто казка... О, що це я: й досі не познайомила вас. Це — Женя, моя найкраща подруга і наставниця на шлях істини. Роздягайтеся... Речі сюди... Женю, прибери тут, будь ласка.

— Та ви, дівчата, не клопочіться,— зворушена їхньою увагою, промовила Федора Тимофіївна.— Не прислуговуйте мені, бо я сама звикла прислуговувати.

— Вдома,—з милим посміхом відповіла Корчинська,— а зараз ви наш гість і мусите покорятися господарям. Прошу: давайте ваш макінтош, шарфик.

— Може, хочете вмитися з дороги,— спохопилася Ліда.

— Вмитися треба... Тільки спочатку розв'яжемо пакунки, спорожнимо сумку,— і гостя почала викладати на стіл більші й менші згортки.— Приймайте, дівчата.

— О, ми це можемо,— сміється Женя.

Відчувши себе в центрі уваги, Федора Тимофіївна не забарилася увійти в роль старшої:

— Нехай Женя проведе мене до вбиральні, а ти, дочко, порядкуй. Ви ж, мабуть, не обідали.

— Ми чекали на вас,— відповіла Лідочка.

Федора Тимофіївна подякувала поглядом і пішла слідом за Женею. Почувала себе молодю: чи від присутності дівчат, чи то від їхньої сердечної уваги.

— Не забудьте поздоровити Ліду з п'ятіркою,— змовницьки зашепотіла Корчинська.— У неї такі здібності... Знаєте, вона як захоче, то може досягти просто неймовірного. Чесно!.. Ви тільки подумайте, логіку— і на п'ять. Та ще кому? Нашому мудро-одержимому Михайлові Іллічу!

Свіжа й урочиста зайшла Федора Тимофіївна до кімнати, поздоровила Ліду з високою оцінкою.

— Хай тобі й надалі щастить!

Ліда усміхнулася, розповіла, якими щиро здивованими очима дивився на неї Турченко, як він старанно виводив у її заліковій "відмінно".

— Такий смішний... Але все-таки він мені подобається. Не кожен викладач так любить свою дисципліну. Це ж...

І раптом Ліда на півслові замовкає, відкликає подругу до вікна, щось притишено говорить на вухо. Женя угукнула, митно подалася з кімнати. А Ліда підходить до гості, всміхається, просить сідати, розказувати, як там у Золотопіллі.

— Я вже за ним так скучила — інколи просто аж полетіти хочеться.

Федора Тимофіївка розчулено закивала головою. В,ся її огрядна постать, обличчя дихали радістю. Вона струмувала із прояснілих очей, молодила їх.

— А ти б приїхала на вихідний чи на свято. Прямо до нас. Слава богу, розміститися є де. Ми б тебе прийняли,, як дочку.

Ліда нахилила голову, залилася рум'янцем.

"Догадується,—вирішила Федора Тимофіївка. — Ну, тим країДе!" — І, вже підхоплена материнським почуттям, підійшла до Ліди, пригорнула її вихрясту голівку до своїх грудей.— Ну, то як, чекати, доню?

— Спасибі, я обов'язково приїду, маїмо,— промовила зворушливо Ліда.— Мені так приємно назвати вас мамою. Я ніколи свідомо не промовляла цього слова... Розумієте — ніколи в житті.

Вона прихилилася до Федори Тимофіївки, розридалася. Майбутня свекруха теж голосно схлипнула. Так і застала їх Женя обох в сльозах. Розгублено стала серед кімнати з пляшками пива й води. Не зводить з подруги запитливо-стурбованого погляду. Що трапилося? Ну, скажи, Лідо!— благають Женині очі. Ліда чомусь не зауважує того погляду.

— Подавай, Женю, склянки.

Запінилася свіже пиво.

— Твоє перше слово, дочко.

— А чому не ваше? Треба по-старшинству.

— Бо ж п'ємо в твоїй хаті.

Ліда взяла склянку, підвелася.

— Я хочу... — їй здалося, що Тимофій стоїть поруч, дивиться на неї щасливими очима. — Я хочу, — повторила вона задумливо,— щоб ми випили за майбутнє. За таке майбутнє, яким кожен з нас його уявляє...

— За ваше щастя, дівчата!

За столом потекла легка, невимушена розмова, немов усі троє були давніми щирими приятельками.

* * *

Наступного дня практична Федора Тимофіївна приступила до здійснення другої половини свого наміру. Розуміла його делікатність, тому й старалася бути якомога вигадливішою. На жаль, Ліда погано її слухає, здається, більше думає про фасон нового плаття, яке вона пошиє із подарованої матерії. Нехай шие, для того й привезла майбутній невістці відріз.

Вони сиділи над самою кручею у придніпровському парку. Сонце бавилося молодим, соковитим гіллям кленів, розвішувало на деревах барвисті смужки. Ясніли запашні кетяги білої акації. А внизу — скільки сягнути оком — розливався старий Дніпро. Федору Тимофіївку трохи гнітила оця велична краса, відчувала, що незручно говорити серед цього раю про буденні справи. Проте мусила говорити, бо від тих оправ залежить синове щастя. А він у неї один.

— Що зробимо, доню, з твоєю спадщиною?—ніби мимохіть кинула вона.

Ліда здивувалася.

— Якою спадщиною?— запитують її уста і високо підняті брови.

Федора Тимофіївна ніжно гладить тендітну руку з красивими довгастими пальцями, акуратно підстриженими нігтями. Правду казав Тимофій про її руки — наче виточені. А росла ж сиротою!

— Я про вашу батьківщину турбуюся, доню, про будиночок, сад.

Дівчина стенає плечима.

— Нехай про це Лариса думає — вона старша.

Яка байдужість, господи! Чому сучасна молодь так безтурботно ставиться до власного добра? На сина вона за це гримає, але на Лідочку поки що не гримнеш — чужа, ще образиться. Тут потрібен підхід. Дівчина молода, зелена.

Широка рука з рівчачками біля зап'ястя, що їх невимовно виорує п'ятий десяток життя, знову м'яко торкається дівочого плеча.

,— Так не годиться, доню.

Слова падають тихо, мов пелюстки яблуневого цвіту. Лідочка не відповідає. Дивується. А що тут дивного?

— Віддати комусь спадщину? Люди осудять, мовляв, батько з матір'ю старалися, тяглися, наживали, а дочка за вітром їх праїцю пустила. Ти кажеш — Лариса старша. Хай і старша. Знаю. А чи турбується вона про дім? Поїхала з чоловіком до Харкова і голосу не подає. Гомонять сусіди, що їм там гарну квартиру дали — на три кімнати.

— Дали! А хіба що?

— То добре, що дали. Але раз дали державну квартиру, то тепер твоя сестра втрачає право на половину власного будинку. '

Ліда чомусь сміється. А що ж тут смішного? Ой, як важко з нею говорити!

— Ти ж, мабуть, знаєш, що власників будинків держава квартирами не забезпечує.

Дівчина заперечливо крутить головою.

— Не цікавилася. А дім у нас ніхто не забере, і ви, мамо, не клопочіться, будь ласка-

— Можуть відібрати, — категорично твердить Федора Тимофіївна.— Я тобі точно кажу — можуть... Треба негайно виселити квартирантів, повністю переписати спадщину на своє ім'я, а тоді вже зареєструйтеся з Тімою. Весілля ми візьмемо на свій рахунок. Таке весілля оправимо — все Золотопільля ахне.

Остання обіцянка дівчині сподобалась.

— Спасибі,— і притулилася губами до щоки майбутньої свекрухи.

— Чому, доню, дім краще переписати до заміжжя? Щоб опісля не було клопоту. Ти, мабуть, візьмеш наше прізвище?

— Аякже!—'Кидає Ліда і знову дивується:— Хіба це має відношення до нашої любові — будинок?

— Має, доню!.. Знайдеться якийсь мудрик та й напише заяву до міськради, мовляв, так і так, молоді люди двома будинками користуються. Для чого ж ризкувати! А вам же дещо купити треба. Потім діти підуть.

Ліда хмикає.

— Будинок можна продати, а на виручку купити "Волгу" чи "Москвича". Жити будете у нас. Слава богу, площі вистачить — ми з таким наміром і будувалися, щоб і для нас, і для Тіминої сім'ї було.

Зіниці у Лідочки розширюються: перспектива мати власну машину п'янить юну голову.

— Значить, за наш дім можна купити "Волгу". Це було б здорово! Влітку сіли — і на Кавказ, в Крим.

— Куди завгодно,— в тон додає Федора Тимофіївна.

— Зрештою, робіть, як самі знаєте...

— Все якось владнається. Для мене найбільшою втіхою буде ваша чиста любов, доню.

Мовчки дійшли до візерунчастої, альтанки, що задиристо зводилася над кручею. На обрії відкривалося нове місто.

— То Дарниця,— пояснила Ліда. — Перший супутник Києва і один з його районів.

На червоний диск сонця непомітно напливала велика лілова хмара. З дніпрових просторів повіяло прохолодою.

— Невже дощ буде?— здивувалася Федора Тимофіївна, і потягла носом п'янке повітря.— А дощем таки пахне.

Дівчина не відповіла. Вона з цікавістю спостерігала, як на крайнебі густішають хмари. Вгорі зі свистом пронісся вітер, залопотів листям розпишнілих дерев.

— Треба скоріше ховатися,— нагадує Федора Тимофіївна.

Ліда подала їй руку, і вони приспішили до тролейбусної зупинки. Дощ погнався за ними, застукотів по асфальту. Холодні краплини котяться по шиї, руках. Федора Тимофіївна з Лідочкою з розгону вскакують у тролейбус.

— Втекли!

Дівчинка дивиться на розчервонілу Федору Тимофіївку, відчуває, як до серця підкочує легка тепла хвиля. Може, ця ще не стара жінка справді стане для неї близькою людиною, заступить рідну матір?

— Ви не стомилися?

— Ні, з тобою навіть бігти легше.

Незабаром були на станції метро.

З гуркотом виринув з темряви поїзд. Ліда з Федорою Тимофіївною увійшли в вагон, сіли поблизу виходу.

— Яка ж всюди краса!— дивувалася жінка.

Поїзд рушив. Федора Тимофіївна дивиться у вікно, але, крім відблиску вагонних ламп, нічого не може розгледіти. Аж ось з далини вихопився світлий сніп, біля вікон пропливли і зупинились колони станції.

Лідочка підвелася.

— Нам виходити, мамо.

Ескалатор виніс їх на Хрещатик. Широка вулиця, скроплена короткочасним літнім

дощем, гомоніла наче голосніше, ніж допіру. Спраглий асфальт жадібно вбирав вологу, дихав у простір парким білим туманом. Сонце кидало навсебіч гострі рожеві промені.

Розділ четвертий

Весна відкочувалася в безвість. Стихав її зелений шум. На дніпрових схилах розносились запахи липового цвіту. Оновлена природа, відгулявши весілля, готувалася до свого традиційного літнього розкошування.

Тепер Ліда Побережник майже щодня одержувала Тимофієві листи, всі знайомі поздоровлялі її з близьким весіллям.

Тиміш договорював їй те, чого не вмів чи не встиг сказати при зустрічах. Дівчина по кілька разів перечитувала схожі один на одного листи нареченого, намагалася знайти в них прихований зміст, щось важливіше, ніж писані слова. При цьому її личко рум'янилося, пломеніло. Але що сталося сьогодні? Прочитавши коротенького листа, який вмістився на аркушику з шкільного зошита, Ліда спохмурніла.

"Брехня, звичайнісінький наклеп. Невже Тимофій здатний на це?"

— Дурниці!— промовила тихо, не помічаючи, що думає вголос.

Здивована Женья відірвалася від конспектів. За скельцями окулярів блимають смішинки.

— Ти стаєш геніальною, Лідо. Кажуть, що всі генії розмовляють самі з собою. Що нового пише тобі наречений?

Женья чекала: зараз по кімнаті прокотиться нестримний регіт, потім подруга сама підбіжить обніматися. Ні, навіть не всміхнулася. Що б це означало?

Вона підійшла др Ліді.

— Щось сталося?

Женья любила свою рвучку, неспокійну подругу за безжурний характер, за уміння знаходити вихід із різних студентських скрут.

— Чого бо ти, Лідо?

Та мовчки простягла листа. Женья поквапоім розгорнула папірець.

"Знаєш, Лідо, — писала золотопільська товаришка, — почула я недавно дві новини: що ти виходиш заміж за Тимофія Марчука і що на нього накинута оком Регіна— марчуківська сусідка. Кажуть, вона розійшлася із своїм майором, живе тепер одна в Кам'янець-Подільському. А оце недавно з'явилася в Золотопільці. Балачки балачками, але ти все-таки, Лідо, май на увазі. Сама знаєш Регініну "скромність". А взагалі, я тебе поздоровляю і бажаю, щоб ти була щаслива в одруженні. Тимофій хлопець непоганий, але ти все-таки перевір".

Дочитавши листа, Корчинська помітно зблідла, задумалась.

— Ти віриш йому?

— Тепер не знаю,— відповіла сумно Ліда.— Розумієш, бувають всілякі історії... Може, він тільки десь постояв з тією молодичкою, а язикаті кумасі приплели до того факту довжелезну вигадку... Власне, Наталя нічого ж конкретного не пише. Вона тільки застерігає...

— А якщо це правда?

Аж не віриться, що Ліді Побережник, а не комусь іншому, належить той стишений голос.

У двері постукали, і, не чекаючи запрошення, до кімнати зайшла сусідка по коридору Маріанна, студентка другого курсу, яку в гуртожитку і в групі називають Зеброю— вона завжди вбрана в смугасті кофточки, від яких рябіє в очах, носить коротенькі, до непристойності, спіднички. В гуртожитку Маріанна найчастіше ходила у довгих штанах, які туго обтягували її струнку ладну фігурку, або в шортах. В цьому вбранні вона їздила на пляжі, в заміські прогулянки, блукала по магазинах.

Ліда знала — Зебра до неї ставиться з одвертою заздрістю, однак намагалася бути з Маріанною, як з усіма. Що ж до Жені Корчинської, то вона ніколи не приховувала своєї неповаги до Зебри, і між ними часто виникали гострі суперечки.

І все ж Маріанна по кілька разів на день заходила до сусідок з вісімдесят першої. Можливо, її тішив Женин запал у нескінченних діалогах про красу й моди, про різні житейські курйози. А може, Зебра просто була рада поговорити — мешканки вісімдесят першої ніколи грубо її не випроваджували, як це робили студенти з інших кімнат. ,

— Ой, дівчата, знали б ви, як я сьогодні екзамен з філософії складала!— промовила застудженим голосом Зебра.— Вмерти можна. Суцільний анекдот!

Вихиляючись, ніби демонструючи свої нові шорти з чорнорябими безглуздими асиметричними фігурками, вона неквапно пройшлася по кімнаті. Маленьке вилицювате обличчя усміхалося.

— Ну й чим закінчився цей анекдот?— запитала тихо Женя, і Ліда бачить, як спалахнули скельця її окулярів.

— Двійкою; Чим же іншим?

Маріанна примружується.

— Ну й біс із ним!.. А все-таки я йому добряче насолити. Ой насолити ж, дівчата!.. Ви, кажу, тільки повторюєте чужі думки. Вам теж можна поставити двійку за невміння діалектично мислити в конкретних обставинах.

Вона сіла на стілець, закинула ногу на ногу, і, трохи розхитуючись на задніх ніжках, хрипко продовжувала:

— Хіба, кажу, ви не бачите, що з розвитком нашого суспільства кількість суперечностей не зменшується. Особливо в особистому житті індивідумів. Хіба ви цього, кажу, не помічаєте?.. І так далі. А студенти понахилили голови, посміюються.

Ліда з цікавістю позирає на Зебру.

— Що ж відповів тобі на це Яким Семенович?

— Ви, каже, плутаєте праведне з прішним. Випровадив мене геть з аудиторії... Дурень! — презирливо примружилася Зебра. — Він може не помічати тих протиріч, а я Тх на власній шкурі відчувала і відчуваю.

— Ти маєш на увазі проблеми шлюбних відносин?— войовничо загоряється Женя.

Ліда знає — зараз зчиниться сварка. Зебра уміє сперечатися, в її доказах часом є певна логіка. Коли б у кудлатій голові тугіше поприкручувати "гвинтики", могла б бути

відмінницею в навчанні.

Зараз Маріанна не поспішає вступати в діалог. Ніздрі короткого, немов обрубаного носика зухвало роздуваються. Тільки по цьому й можна помітити її хвилювання.

— Ось' ти, Лідо, збираєшся заміж. Скажи, будь ласка, своїй подрузі, скільки ти народиш чоловікові дітей?

— Перш за все — чому це я повинна народжувати дітей для свого чоловіка?

— Гаразд. Це я дещо фігуально сказала. Суть не в цьому. Ти більше двох не народиш, бо якщо народиш трьох, то навіть проти своєї волі перетворишся на домогосподарку. Згодна?

Ліда з Женею презирнулися. Вони ще не збагнули підступності запитання, хоч і відчували, в який саме бік воно націлене.

— Який же звідси висновок?—цікавиться Женья.

Маріанна ставить одну ногу на стілець, кладе на коліно голову, і в цій позі задумливо продовжує:

— А такий висновок: ми з вами, дівчата, прагнемо бути не тільки матерями. Ми здобуваємо освіту, щоб стати економічно незалежними від чоловіків, творчо працювати на однакових правах з ними. Чи ви з цим не згодні?

— Припустимо, що згодні,— різко кидає Женья.— Далі що?

— Нічого!.. Такі жінки просто-напросто багато не родять, найбільше — двійко, і заради цих своїх дітей експлуатують матерів, бабусь чи домашніх робітниць...

— Тиждень тому ми вже про це говорили, — шпилить тим же спокійно-менторським тоном Женья, хоч внутрішньо аж кипить.

Ліда бачить, як на щоках у подруги проступають червоні плями. Значить, суперечка лише починається.

— Якщо ти вийдеш заміж, народиш двійко дітей і будеш творчо працювати нарівні з чоловіком, то суспільство не матиме до тебе ніяких претензій. У цьому я абсолютно переконана.

Корчинська зробила особливий наголос на словах "будеш творчо працювати нарівні з чоловіком",— незадоволено зиркнула на Ліду, немов чекала з її боку негайної підтримки.

Зебра деякий час мовчала, сидячи в тій же незручній леілечій позі. .

— З такою мордою, як у мене, дуже важко вийти заміж, розраховувати на вічну любов. Короткочасну любов ще десь можна здибати: на годину, на тиждень. Але ж це гріх! Аморальної

Вона встала, з викликом глянула на Женю, повільно пройшлася по кімнаті. Було помітно — Зебра гнівається, і Ліді зробилося трохи шкода цієї загалом непоганої дівчини.

"Коли б до її фігурки та красиве обличчя — хлопці юрбами бігали б".

— А хто вигадав цю мораль? Скажи, хто? Якщо я народжу безбатченка — це аморально. Ніхто мене навіть не запитає, чи ця дитина—плід мого щирого кохання чи випадкової зустрічі... А досить вийти за якогось п'яничку, за якогось духовного

жебрака чи потвору, народити від нього дитину, тоді — це морально, в інтересах суспільства, в інтересах майбутнього. І ви гадаєте, що хоч один чорт поцікавиться — з любов'ю чи без неї живу я з чоловіком? Раз живеш—уже добре. Не любиш—все одно живи, ради дітей, святих законів моралі. Весь вік гамуй свої почуття, але живи!

Женя нарешті не витримала:

— Ти вважаєш себе негарною, тому, мовляв, не знайдеш щирої взаємності? Так? Ти, справді, її не знайдеш через свої безглузді вигадки. Коли б ти прагнула до прекрасного, то була б гарнішою, в десять разів гарнішою, ніж зараз. Ти б уся світилася від внутрішньої чистоти. Таких хлопці помічають. Ой, Маріанно, дуже важко в тобі впізнати дочку звичайного шахтаря. Неймовірно важко.

Зебра випросталася.

— Я дочка шахтаря, і якщо вже пішло на відвертість, то цей шахтар теж загинув від нещасливого кохання.

Вона перевела погляд на Ліду, з сумом продовжувала:

— Закохався, бідолаха, на старості літ в одну симпатичну вдовичку, почав учащати. Ну, як це й буває у таких випадках,—випивони, домашні скандали. Спочатку звів у могилу матір, потім сам загинув під парканом особняка тієї ж молодички-удовички. Серце не витримало, з ревнощів лапнуло, бо тая вдовичка іншого, значно справнішого собі кавалера знайшла, навіть заміж за нього вискочила.

— Виходить, ти сирота? Хто ж тобі допомагає?— здивувалася Побережник.

Маріанна серед студентів вважалася добре забезпеченою, завжди сипала фішміи.

— Батькова пенсія. Єдине, що тільки й лишилося по батькові... Ну що ж, вибачайте, що так багато відібрала у вас часу. Піду вчити методику виховання дошкільнят, щоб бути через два роки досконалою нянькою.

— А чому так зневажливо — "нянькою"?— знову спалахнула Женя.

— Гаразд, Женю, — промовила примирливо Зебра, — я визнаю свою неправоту і прошу вибачення.

Однак Корчинська була невблаганна:

— "Щоб признати свою неправоту, треба в ній переконатись. Треба визнати її в самій собі. Наодинці з собою". Знаєш, хто це сказав?

Маріанна пересмикнула плечима.

— Олександра Михайлівна Коллонтай. Якщо матимеш вільний від гуляння час, раджу прочитати про цю незвичайну жінку.

— Гаразд,— пообіцяла Зебра.

Похитуючи стегнами і похрускуючи пальцями, вона манірно вийшла, підморгнувши Ліді пофарбованими бровами. Тоді Женя підійшла до вікна, навстіж його розчинила.

— Невіглаюка,— прошепотіла тихо.—Хіба таким можна довіряти виховання дітей?

— Ти, Женю, перебільшуєш.

— Нічого я не перебільшую! — ще дужче спалахнула подруга.— Все-таки виховувати дітей повинні люди морально чисті, з світлими душами...

— Скажи, а що робити, коли Тимофій і справді сплутався з Регіною?

Женя підвелася.

— Ти думаєш, правда?

— Боюсь, що так,— журливо признається Ліда.

— Тоді рви з ним всілякі стосунки! Хто не вміє цінувати любові, той сам себе не цінує.

Женин лобик напружено морщиться.

— Ти виклич його до Києва і порозумійся.

— Кого?—дивується Ліда.

— Тимофія! Виклич, і нехай ось тут дасть пояснення.

— Справді — викликати, і нехай дає пояснення!

На цьому подруги і зійшлися. Женя знайшла на своїй полиці чисту листівку, і вони спільно написали Марчукові "виклик". Ліда сповіщала про складені іспити, запрошувала Тіму приїхати до Києва, бо є деякі новини.

— А листівку кинемо в поштову скриньку поїзда, щоб швидше дійшла. Еге ж?

Ліді ця пропозиція теж сподобалася: незабаром на Харків відходить поїзд, якщо листівку кинути у поштовий вагон, то завтра вона потрапить Тимофієві до рук.

Годиною пізніше дівчата стояли на п'ятій платформі вокзалу, чекали поїзда. Ліда ще кілька разів перечитала своє "послання". Все ніби правильно. Листівка — навіть якщо потрапить до рук Федори Тимофіївни — не викличе підозри. А взагалі краще про це не думати...

На привокзальній площі дівчата ледве не наштотхнулися на Юрка Смугла. Він, очевидно, когось проводжав і тепер прямував з гордо-незалежним виглядом мрійливої людини, яка звикла заглиблюватися в роздуми. Через два роки Юрко стане вченим-агрономом, можливо, ось з такою неквапністю оглядатиме довірені йому лани. Побачивши дівчат, зупинився.

— І ви тут? — щиро дивується він.

— Хотіли з тобою побачитись. От і вийшли,— першою зашебетала Корчинська.

Ліда зауважує: при зустрічах з Юрком подруга завжди стає сама на себе не схожою. Куди й зникає її серйозність. Проте Юрко здебільшого дивиться не на неї. Зараз Ліда теж відчуває його погляд.

— Ми давно хотіли тебе бачити, Юрку.

— Дуже приємно, дівчата. Чим можу служити?

— А ти без служби,— знову вихоплюється Женя.— Дістань нам в порядку товариської допомоги на три-чотири дні "Четвертий хребець".

— "Четвертий хребець"? Для чого?—дивується щиро Юрко.— У вас же екзамени.

Ліда підтримує подругу:

— У нас, Юрку, диспут. Про американський "спосіб життя". Розумієш?

Хлопець не дуже розуміє, чого це під час екзаменів затіяли раптом диспут. Можливо, дівчата жартують?

— Вам справді потрібна книжка, дівчата?

— Навіть сьогодні!—наполягає Женя.

Юрко непевно переступає з ноги на ногу. У його бібліотеці є цей дотепний твір фінського письменника Мартті Ларні. Але ж їхати за книгою аж на околицю, потім знову вертатися.

— А ви зі мною поїдете?

— Звичайно,— знову першою вихоплюється подруга.

Ця маленька Женина агресивність насторожує Ліду. Може, подрузі хочеться провести з Юрком вечір? Без свідків. Тоді хай їдуть удвох.

— Я, Женю, не можу: у мене трішечки болить голова.

— Хіба це довго: тридцять хвилин туди, тридцять назад,— пояснює Смугло.

Ліда заперечливо хитає головою. Юрко розуміє — відмова. Категорична. В його погляді згасає надія. У цю мить Корчинська сіпає Ліду за рукав.

— А що, як ми все-таки поїдемо?.. Давай, Юрко, посадимо Ліду ось в цей тролейбус і поїдемо. Інакше не зможемо взяти участі в диспуті.

— Так буде найкраще,— погоджується Ліда...

Женя з Юрком взялися за руки й поквапилися до станції метро.

"Невже Юрко не помічає, що Женя до нього не байдужа? І чого любов так часто не знаходить взаємності?"

Незабаром думки перескочили на своє, болюче. Вона не була добре знайома з Регіною Бондарчук. Якось у Золотопіль, куди постійно приїжджала на канікули, гралася з хлопцями-однолітками в "паці", і причепилася до неї добре вгодована дівчинка, почала прозиватися. Як пак вона її дражнила? Ах, так — "цибатим півником в спідниці". За це й шпурнула в Регіну грудкою глини. Прямо в лоб! Регіна — років на два старша, і, мабуть, набагато сильніша — кинулася з кулаками. Ліда показала язика, легко втекла од коротконогої товстухи.

Власне, на тому знайомство закінчилося: незабаром померла бабуся, і Ліда з сестрою перестала їздити в рідне місто, бо тітці Оксані ніяк було їх супроводжувати. А коли дівчата виросли, повернулися в Золотопіль, почали працювати, Регіна вже водилася із елегантним майором, зовсім не впізнавала колишньої напасниці.

Тепер доля звела їх знову. Звела на вузькій стежині, по якій можна пройти лише одній. Хто ж поступиться? Регіна чи вона, Ліда?... А Тиміш? Такий покірливо-закоханий, як війн смів?!

Намагалася проаналізувати своє ставлення до Тимофія, зрозуміти власне серце. Чи здатне воно у неї на безтямну любов? Та чи й буває на світі така любов, як у Ромео і Джульєтти? Щоб раз в житті прийшла, як народження, як смерть, і ніколи не повторилася? Чи властиво це людині взагалі?

"І які тільки дурниці не забредуть у голову!" — намагається заспокоїти себе дівчина.

З цими думками приїхала в гуртожиток, з ними лягла в ліжку. Перед відкритими очима пропливали далекі дні дитинства, юності. Відносно далекі. Ось з тих часів усміхається обличчя тьоті Оксани. Скільки у ній материнського тепла—для своїх чотирьох і ще для них, двох сиріт, вистачило. А дядько Остап! Яким треба бути добрим,

щоб так щиро голубити усіх шістьох, розкривати їм "секрети" життя!

Перш за все дядько вважав, що кожна людина повинна уміти сама себе організувати й контролювати.

Другим дядьковим прагненням було привчити дітей до праці. "Якщо до десяти років не навчишся трудитись, то будеш ледарем", — часто повторював Остап Кузьмович.

Спочатку їм з Ларисою дядькові "правила" здавалися нудними чи навіть жорстокими — по сім разів перевіряти, нагадувати. Кожне нехлюйство, хай собі найдріб'язковіше, викликало в Остапові Кузьмовичеві від'ємну реакцію, Але зроби хоч маленьку добру справу, май хоч

маленький успіх, принеси в щоденнику відмінну оцінку— і Кузьмович радіє більш, ніж дитина, невимовно радіє.

За вісім років у великій сім'ї вона до певної міри зрозуміла "секрети" щастя працюючих простих людей. Тітка Оксана та її чоловік еством прагнули робити добро для всіх. У цьому була їхня чарівність. Вона, Ліда, теж вирушила у самостійну дорогу з приблизно такими ж намірами — щасливо полюбити, прожити в радості довге життя. З цією надією закінчила дошкільне відділення педагогічного училища, одержала призначення в один із дитячих садків рідного Золотопілья. Спочатку все йшло чудово. А потім...

Почалося все непомітно. її серце якось по-особливому стискалося при зустрічі з чоловікам своєї напарниці по роботі. Подруга начебто нічого не знала, зате люди номітили, що вона закохана, допікали, натякали, піджартовували. Відчувши кризу, відпросилася на кілька днів, щоб поїхати до тітки Оксани. Примари теж подалися за нею. У снах приходив Вадим, — так зівали того чоловіка, — бентежив. А якими вишуканими словами називала вона Вадима у своїх сновидіннях. Ще й зараз червоніє, згадуючи.

Тітка Оксана випадково почула її сонну розмову, запитала про Вадима. Лесть серце не розірвалася од сорому, від того несподіваного запитання. Ліда, на глибокий тітчин подив, вибухнула шаленим риданням.

— Та що з тобою, леленько?— вигукнула тітка.— Я ж не хотіла прикрого.

Добрі тітчині очі теж засльозилися.

— Пробач мені, рідна,— благала Оксана Петрівна. — Більше не буду про твоє лихо нагадувати.

У відповідь вона крутила головою й аж захлиналася сльозами. Тітка напоїла її водою, дала проковтнути якусь таблетку. Це трохи заспокоїло. Припала до тітчиного плеча, розповіла про Вадима.

— Тільки не розказуйте дяді,— попросила.— Мені так соромно, що жити не хочеться.

Оксана Петрівна поцілувала її в чоло, дала слово тримати таємницю, хоч навряд чи були у них з чоловіком будь-які таємниці.

— А тепер послухай старішу за себе, — промовила тітка з задумливим усміхом, з отим подільським "старішу".— Яке серце не можуть, а розум — сильніший. Тож і навчи своє серце йому покорятися. Ходім у Кузьмовичеву кімнату, щось тобі покажу,— роблячи наголос на "а", гомоніла тітка.

І яке ж було здивування, коли Оксана Петрівна дістала з книжкової шафи "Былое и думы", почала швидко гортати сторінки книги.

— Ось тут Кузьмович підкреслював. Прочитай оцю всеньку сторінку.

Вона схилилася над книжкою, а тітка промовляла, немов сама до себе:

— Хіба ж тій Наталі легко було тамувати образу та шанобливо розмовляти з жінкою, що любилася з Герценом? А от примушувала себе. Розум примушував. А знаєш, що сказав Кузьмович, як прочитав цю сповідь Герцена? Справжня любов, каже, не мстива, не люта... А може, трохи й не так сказав — всього ж у голові не зав'яжеш. Ми з ним, бачиш, скільки книжок поперечитували. Він читає, а я слухаю, бо воно якось гарніше на душі робиться, коли розумна книжка тобі трапиться.

Ліді немов приклали до палаючого серця цілющу примочку з м'яти. Поступово зустрічі з Вадимом перестали хвилювати її. Вона лише мріяла зустріти колись хлопця, схожого на Вадима.

Чи схожий на нього Тиміш? Може, трохи й схожий. Очі, зріст.

Глибокий внутрішній голос переконував, що Тиміш цілком пристойний хлопець. Хай собі не такий, як мріялось, зате готовий виконати кожен її примху.

"Кращого ти не знайдеш", — запевняв той самий голос.

Ліда погоджувалася і не погоджувалася.

Деся перед дванадцятою вбігла Женя. Розрум'янена, збуджена. Такою Ліда бачила її вперше.

— Не докоряй, любя, — попросила Корчинська, помітивши в очах подруги лукаві вогники.— Я нічого поганого не вчинила. Даю чесне комсомольське! Ми всю дорогу говорили про дивовижні явища природи. Хіба це не предиво, коли людина бачить ліктями? Якщо це, звичайно, правдива інформація.

— Навіть дуже дивно... А ще дивніше, чому при зустрічах з Юрком у тебе так помітно підвищується настрій?

Женя зблідла.

— Докоряєш?

Ліда зітхнула.

— Яке я маю право докоряти... Ти ж сама бачиш — висить твоя "стрибуха" на парашуті й не знає, де і як їй приземлитися. Ні, Женю, я не докоряю, навпаки — радію.

Корчинська погасила світло, присіла до подруги на ліжку, гарячими щоками торкнулася її скронь. Потім вони обнялися, тихо заплакали.

А наступного дня надвечір, коли Ліда на хвилюку забігла до червоного кутка — по телебаченню знову показували "Гамлета", з Іннокентієм Смоктуновським у головній ролі,— надійшла телеграма... Женя розписалася за подругу, стрімголов вилетіла з кімнати.

— Лідо, за мною,— кинула вона таємниче і потягла подругу в коридор.

Побережник підсліпувато мружиться. А Женя розмахує перед її носом синеньким папірцем, весело всміхається. Невже від Тимофія? Ліда зойкнула, кинулася наздоганяти подругу.

— Женько, безсоромна!

Нарешті Корчинська для перестороги від цікавих повертає у дверях ключ. Ліда тим часом розриває на телеграмі склейку.

"Дорога дочко не вір пліткам обнімаємо і цілуємо тебе всією сім'єю
Марчуки"

— Я ж казала,— радіє Женя.— Я ж тобі казала: треба перевірити. Тобі написали про звичайнісінькі провінційні брехні. Ти тепер згодна?

Чи згодна?

Ліда не відповідає, мовчки опускається на стілець.

На допомогу бблїсному питанню приходять спогади. Чи настільки Тимофій закоханий у неї, щоб не звертати уваги на інших? Взагалі, чи можна якимось чином перевірити його і свою любов?

— Ти не віриш телеграмі?— дивується подруга.

Ліда безсило схиляє голову. Як їй хочеться бути щасливою в одруженні. Такою, як тітка Оксана. Щоб все порівну. Щоб сперечатися так, як тітка з Остапом Кузьмовичем, змагаючись, хто кому більше добра зробить.

— Чого ти мовічиш?— нагадує Женя.

Ліда загадково всміхається.

— Я й надалі мовчатиму. Якщо У Тимофія є совість, він сам про все розповість. Якщо ж він здатний на підлість, то хай краще котиться під три чорти!

У Жені ширшають від подиву очі.

— Ти його, мабуть, не любиш,— шепоче вона.— А якщо любиш, то недостатньо палко. Інакше ти б не була такою різкою.

Ліда фиркнула.

— Дурниці! По-твоєму, я повинна зараз підстрибувати до стелі? Можливо, я взагалі не здатна на таку любов! Не всі ж бувають Джульеттами?.. Давай краще вчити англійську... Велл? А то колись запитають тебе жовтенята-дошкільнята, що таке "тейл", а ти й не знатимеш.

Вечірнє сонце слало по кімнаті дві світлі доріжки, прало на стелі маленьким зайчиком од дзеркальця. Дядько Остап каже: "Кожна людина повинна мати своє дзеркальце і свого світлого зайчика. Хоч маленького". Кумедний буває Остап Кузьмович.

— Лідо, ти вчиш?

— Вері гуд! А ти?

— Ні, ти не вчиш, ти весь час дивишся на зайчика. Про що ти думаєш?

Побережник схоплюється.

— Слухай, контролю, я тебе розбомблю,— і шпурнула в Корчинську подушку. Женя

відхилилася. Подушка Пролетіла мимо, гупнула в Стіну.

— Чудові у нас пуховики!—не вгамовується Ліда.— Гупнув, мов мішок з піском. Добре, що ти відхилилася.

— Ні, Лідо, справді!—благає Женя.— Давай добре повчимо годин зо дві неправильні дієслова, а потім — в кіно... До речі, Юра обіцяв взяти для нас квитки. На "Голову". Кажуть, там Михайло Ульянов просто перевершив самого себе.

Ліда багатозначно змикає уста, закривається підручником. Женя зітхає, але робить те ж саме. В кімнаті стає тихо. Подруги намагаються завчити кілька десятків англійських дієслів, розкласти заучене з найвигіднішою послідовністю на полицках і закутках своєї пам'яті.

— Женю!

— Я тебе не чую ще добрих півтори години.

— Ні, Женько, це дуже серйозно,—проситься Ліда.— Як ти вважаєш, Світлана зуміє здати за третій курс? Ну хоча б восени?

У Жені напружено морщиться лоб, над переніссям утворюється 'борозенка. Під скельцями окулярів застигли задумливі очі.

— Мабуть, зуміє, якщо допоможемо,—відповідає вона неквапно.— Нам годилося б поїхати до Світлани. Хоч на день.

Третє ліжко в кімнаті — Світлани Торочко. Два тижні тому Світлана поїхала на вихідний до батьків, але в дорозі стався гострий приступ апендициту. Операція пройшла, мабуть, не дуже вдало, бо Світлану нахваляються тримати в лікарні ще днів з п'ятнадцять.

— Лідо, а ти не чекаєш сьогодні Тимофія?

— Ми ж домовилися — дві години мовчати. Чи ти, може, не хочеш піти з Юрою в кіно?

Тепер подушка летить в Лідин бік, гупає об її спину. Обидві подруги голосно сміються.

— Мовчимо, Женю?

— Обов'язково! Аж доки промінь не покине нашу кімнату. Ти помітила: влітку сонце у наше вікно зазирає двічі на день — вранці і перед заходом. Помітила?

Ліда не озивалася.

Розділ п'ятий

Тимофій приїхав до Києва на третій день вранці, після того як прийшла телеграма. Вій ще з вокзалу подзвонив у гуртожиток, попросив передати, щоб Ліда на нього чекала. Дівчина подякувала вахтерці за новину, але як тільки тьотя Фросина вийшла, захвилювалася. Женя подалася на консультацію і порадитися немає з ким: наприклад, як зустрічати Тимофія — прибратися, як на побачення, чи бути буденною? А може, краще удати, що трішечки заслабла?

— Скажу, зуб розболівся!

Марчук увійшов до кімнати з двома роздутими кошиками. Ліда у цей час

прикладала до щоки хустку, тихо постогнуючи. Він безпорадно став у дверях кімнати, шукав очима, куди б поставити речі.

— Це мама передала для тебе. Доброго ранку!.. Ти не гніваєшся?

Дівчина привіталася, зазирнула йому в очі.

— Хіба ти завинив?

Тимофій почервонів.

— Якщо завинив, то кажи: і тобі буде легше і мені ясніше. Як там відпочиває ваша сусідка Регіна Бондарчук?

Тон у Ліди насмішкувато-стриманий, немов розмовляє не з нареченим, а з хлопчиком-першокласником. Аж самій дивно...

Тимофій поставив, біля її ліжка стілець. Чим довше він розповідав про свою зустріч з Регіною Бондарчук, тим холоднішало у Ліди на душі. Брехня виразно проступала на Тимофієвих щоках червоними плямами, тремтіла в голосі, полохливо миготіла в очах.

"Ах, як радісно починається моє заміжжя. Хай йому чорт!—все більше й більше наливалася гнівом дівчина.— Випроваджу зараз з кошиками геть і хай більше не їздить!"

Тимофій несподівано обняв її.

— Зрозумій, Лідо, без тебе я не можу. Регіна до мене трохи заgravала, намагалася привабити. Але ж я не винуватий... Зрештою, Регіна уже поїхала, тепер брехні стихнуть.

Говорив покvapливо, немов заготовленими словами, все сильніше стискаючи Ліду в обіймах. Ще мить — і його уста торкнуться її уст. Ні, вона не допустить...

— Я ніколи, ніколи тебе не зраджу,— повторював він.— Ніколи!

Очі його зовсім близько. В них така несамовита голуба пожежа, що Ліді нараз самій забажалося кинутися в те полум'я, спалахнути. А потім що буде! У цю мить Тимофій припав до її губ. Дівоча воля слабла.

— Пусти! Зараз же пусти!

Тимофій відступив.

Ні, він таки гарний. І любить. Дуже любить. Але не треба видавати себе. Авжеж! Крім того, у неї ж болять зуби — вона навіть забула про свою хитрість.

— Крутить?

— З твоєю появою трішечки відпустило.

Його уста тануть у посмішці, відкриваючи міцні рівні зуби — загострені і трішечки випнуті. У матері точно такі ж. Тимофій бере її за обидві руки, просить дозволу спорожнити кошики.

— А ще мама передала тобі листа.

Дівчина розгорнула папірець, заглибилася в читання. Тим часом Тимофій викладав на стіл пакунки — смажену качку, черешні, печиво. На Ліду дихнуло домашнім затишком, втішила марчуківська турбота. А ще більше радості додав лист. Він майже сповна розвіяв підозри, заспокоїв. Ліда пригорнулася до нареченого, поцілувала його в щоку. У відповідь Тимофій знову легко підхопив її на руки, мов малу дитину. Ліда

зойкнула.

— Який ти сильнющий,— прошепотіла вона і раптом спохопилася.— У кімнаті такий гармидер!.. Женя влаштує скандал.

— Що я повинен робити?

— Вийти, трішки прогулятися. Поки я дам лад у хаті. Ну!

Він поважно спустився вниз, запитав Фросину Якимівну про здоров'я, вийшов на вулицю. Навпроти через дорогу баштові крани підіймали секції стін, бетонні блоки. Будівельники скріплювали їх сталлю, цементували... Просто на очах виростав дім.

"А що робитимеш ти?— мовчки запитав себе.— Знову сядеш за кермо? Чи вчитимешся?"

Тимофій відчув, що розумний ритм на будові захоплює і заспокоює його. Там все підпорядковане єдиній меті: на неї спрямовується енергія людей, моторів, двигунів, тому, власне, так швидко й росте багатоповерхова споруда.

Можливо, особисті успіхи людини теж залежать від її уміння спрямувати свої бажання, прагнення, досвід на конкретну, найважливішу для неї мету. А яка мета у нього? Одружитися з Лідою Побережник? В листі мати зазначала навіть день весілля чи заручин: либонь поспішає і його квапить, все-таки побоюється впливу Регініних чар. А далі, що він робитиме далі?.. Зрештою, він ще повернеться до цих думок, він певен, що Ліда допоможе знайти той дорогоцінний у житті вантаж, який вони удвох нестимуть з легкістю і насолодою...

Тим часом Ліда навела у кімнаті порядок, знайшла місце для пакунків, намила повну тарілку черешень, поставила їх на стіл. Намагалася, увійти в роль молодій господині і мусила визнати, що така роль її захоплює. Відчинила вікно, пошукала очима нареченого, махнула рукою... Він, мабуть, чекав на той знак, бо мигцем подався до входу. За хвилину Ліда знову потрапила в його обійми, відхилялася і не відхилялася від палких поцілунків.

— Лідонько! Давай завтра поїдемо в Золотопіль, подамо заяву на одруження. Гаразд? Ми навіть сьогодні можемо поїхати!

Дівчина розняла його руки, поправила зачіску, наказала нареченому сісти за стіл і сама сіла.

Тимофій відчув, що ось тепер, саме тепер настала критична хвилина, від якої залежить — ібути чи не бути йому щасливим. Коли б у нього вистачило мужності, щоб в усьому зізнатися нареченій і присягнутися, що такого, як було з Репною, більше не станеться, може, Ліда повірила б, зрозуміла, простила. Але сміливості забракло, збрехати було значно легше й простіше. І він збрехав. Так гаряче, переконливо, як уміла це робити його мати. Ліда повірила, їй дуже хотілося вірити в хороше.

Наступні два дні були днями їхнього забуття. На третій вони почали обмірковувати подробиці майбутнього весілля. Разом написали листа вінницьким родичам. Тобто, як разом? Ліда писала, а Тиміш сидів поруч, час від часу лоскотав нареченій стеблинкою шию, відкриті плечі.

Лист вийшов коротеньким. Власне, племінниця ніколи дуже й не розписувала

родичам про авої справи. Головне— засвідчити увагу, нагадати, що жива-адорова. І про їхнє здоров'я запитати.

"Дорогі мої тьотя Оксана і дядя Остап! 'Вн, мабуть, уже лаєте мене за мовчання. У мене все гаразд. Екзамени складаю успішно, а найтяжчий — логіку склала на "п'ять". І взагалі, живу непогано, дні летять швидко.

Хочу вам, рідні мої, сповістити найважливішу новину. Я пишу цього листа не сама, а з Тимоєм Марчуком, за якого виходжу заміж. Він із Золотопіль, тьотя Оксана, мабуть, його знають.

Ми вже розписалися і в серпні запрошуємо вас, дорогі тьотя Оксана і дядя Остап, на весілля. Обов'язково приїжджайте. Ви ж для мене— найдорожчі!

Висилаю вам Тімину фотографію. Правда, вона не зовсім вдала—в житті він набагато кращий. А запрошення на весілля пришлемо пізніше.

Не докоряйте, рідні мої, що досі не сповістила про свої наміри —не було часу.

Обнімаємо вас і цілуємо— Ліда й Тимофій".

У листі, звичайно, є одна неточність відносно реєстрації шлюбу. Та яке значення має формальність, коли вони обоє вирішили одружитися. Дрібниці! Не треба про це думати, а тим більше говорити вінницьким родичам. Хіба не все одно, коли вони підуть до загсу — сьогодні чи на місяць пізніше?

Духмяний вечір огортав місто золотим серпанком. Наречені сиділи біля розчиненого вікна. Женя їм не заважала. Вона зникала з гуртожитку з початком дня і приходила десь біля одинадцятої вечора, коли сувора тітка Фросина випроводжувала з гуртожитку сторонніх. За Марчуком вахтерка, здавалося, стежила особливо пильно, і та пильність неговіркої жінки була для молодят своєрідною пересторогою. .

— Ти, милий, не заперечуєш, що я так написала?— поклавши голову на Тимофієве плече, поцікавилася Ліда.— Розумієш, тітка з дядьком такі надумливі, особливо тітка. Коли вона дізнається, що ми реєстрацію відкладаємо на після, вона завтра ж буде у Києві, оплакуватиме мене, мюв покійницю. Даю слово!

У двері постукали — тихо, немов вибачаючись. Молодята презирнулися — мабуть, вахтерка. Ліда підвелася.

— Будь ласка! Хто там?

З порогу всміхалася Женя.

— Добрий вечір, чи то пак ніч!—і подруга напрано схи'ляє голову.

— Чого ти стукаєш?—дивується Ліда.— Я ж тебе просила...

Женя продовжує тим же награним тоном:

— Хотіла трішечки злякати. Ви ж переполошилися, правда? Тиміш навіть на обличчі змінився. А втім, це не моя вигадка — тьотя Фросина надумила. Слово честі! Піднімаюся на сходи, а Фросина Якимівна мене пальчиком підкликає. В чому справа, думаю, і раптом, що я чую! Вахтерка просить не вриватися вихором до своєї кімнати, бо, видите, у Лідуськи Побережник наречений сидить...

Дівчата сміються, а Тиміш поглядає на годинника — треба йти: інакше вахтерка попросить. Простягає Жені руку, бажає солодкого сну.

— Він у мене завжди солодкий,— мружиться у відповідь дівчина.

— А ти, мабуть, до райку не спатимеш?

— Може, й спатиму, якщо плацкарти будуть.

Ліда підштовхує нареченого до дверей і водночас пояснює подрузі причину його від'їзду: щоб не заважав — іспити ж!

Сходами піднімається висока жінка. Побережник показує на годинник.

— Ще три хвилини в запасі, Фросино Якимівно. Не лайте.

Вахтерка м'якне:

— Бачу, бачу! Коли б ти така точна вранці була... А то завтра змову плигатимеш через три сходинок. Ви ж її, Тимоше, довго не затримуйте, а то, чого доброго, на останньому екзаміні провалиться.

Тимофій піднімає догори руку.

— Єсть не затримувати!

Місто наче забуло про пізній час. Стомлені за день спекою кияни тепер тішаться прохолодою, тихо гомонять на лавках скверів, біля під'їздів. Вогняне море стримано хлюпає в ніч, зливає свої береги із зорями на видноколі.

Ліда з Тимофієм не поспішають: незабаром розлука, хай недовга, та все ж... А розлучатися нареченим не хотілося. Обоє уявляли своє майбутнє спільне життя. Ліда малювала його чарівними київськими фарбами, в той час як Тимофій говорив здебільшого про Золотопілля. Там були батьки, там не треба думати, де і як заробити на хліб і до хліба.

Роботу в Києві він, безумовно, знайде, наприклад, діде шофером на будівництво. Але гнутися з дружиною у чужому кутку в Боярці чи Ірпені, поспішати ранкам, поспішати ввечері — для чого такий клопіт?

Глянув на годинника, невдоволено поморщився. Стрілки безустану долають хвилину за хвилиною, і час до відходу поїзда прискорено зменшується. Ще годину разом, потім днів на десять-дванадцять нарізно.

— Може, сьогодні не їхати?

— Обов'язково їхати.

Лідина відповідь закреслила останню надію. І все ж він спробує заперечити. Яка, власне, різниця—поїхати нині чи післязавтра? Що від цього зміниться? Адже вдома він тільки заважатиме, особливо матері, яка вже клопочеться про майбутній весільний стіл.

— А мені здається...

Ліда квапливо перебиває:

— По-перше, ми так з тобою домовились. По-друге, і це основне — я не хочу з'являтися в Золотопілля, маючи "незадовільно" у заліковій книжці. Потім літня стипендія. Хіба вона нам не знадобиться?..

От і заперечуй їй!

Годиною пізніше вони пірнули у вокзальний натовп. Було таке враження, що в загальному гаморі обоє втрачають свої голоси. Тиміш обняв Ліду і так, пригорнувшись

одне до одного, вони вийшли на перон.

— Це я тебе вдруге проводжаю у цьому році,— з легким сумом промовила дівчина, коли наречений підіймався у вагон.— Нічого, нічого, я не скаржусь,— додала вона, зауваживши нерішучість на його обличчі.— Скоро ти мене зустрічатимеш.

А потім уже зовсім тихо:

— Любий...

Тимофій кивнув головою, усміхнувся, і той посміх немов застиг на його обличчі. З ним він прощально махнув Ліді рукою, з ним зайшов до купе. Постелився на верхній полиці, дивився замріяно у вікно на вогні Києва. Двоє попутників по купе ще до відходу поїзда сіли за шахи і лише коли-не-коли перекидалися фразами.

Заворожений Тимофій тим часом слухав незвичайну пісню власного серця. Він ще достотно не знав і не розумів, що з ним діється: в голові немов прояснилося, Тимофій відчув друге народження, інтуїтивно усвідомлював, що він уже не такий, яким був три дні тому. Он гойдається місяць у срібному плесі Дніпра, а йому здається, що то відсвічується його власна любов до Ліді Побережник і до всього гарного на світі. Раніше цього не бачив, не помічав, а нині туман спав з очей, і зір зробився гострішим, далекосяжним. Виходить, що і в сяйві місяця, і в міріадах скалок дніпрових хвиль можуть бути і краплини людського кохання?

"І в стукоті вагонних коліс, і в злеті супутників у космос, і в розгонистому бігові залізничних колій, по яких мчить наш поїзд",— вторив серцю мозок.

— Твого кохання теж, твого кохання теж,— відлунювали його власним голосом рейки з колесами.

Відчув себе Тимофій у цю мить непоборно дужим і чистим, як весняний березовий сік. Він був щасливий своєю належністю до розгойданого у життєвому вирі великого, сповненого дій і руху людського океану.

Поїзд зупинився. До вагона заходили нові пасажери. Тимофій бачив через вікно освітлені стріли баштових кранів — ніч не заважала людям творити.

До кранів поспішали самоскиди з пливким бетоном. Мабуть, ніхто не приносить людям стільки радості, як будівельники. Він теж уявив себе за кермом машини, учасником великої споруди.

Поволі в колисанні власних райдужних думок, під монотонний стукіт коліс Тимофій поринав у глибокий сон. Але серце продовжувало співати. І Ліда була серед чарівного хоралу весни. Вони взяли за руки, бігли ясною стежиною. Сонце мінилося самоцвітами в краплинах роси на татарзіллі, золототисячнику, деревії, пушилося в німбах кульбаб. Які дивні килими повистеляла природа на лузі! Ось головасті фіолетово-червоні конюшини схиляються до жовтуватих уст перстачу, розливає дурманно-медові пахощі чебрець, на маленькому пагорбку розкинув парчеву ризу безсмертник.

Раптом шлях перетнула тінь. Ліда затримала крок, боязко переступила з ноги на ногу, озирнулася.

— Чого ти?— запитує він ніжно-преніжно.— То тінь від молодого дубка. А ти

злякалася?

Наречена тремтить, боязко притуляється до нього. А як лунко б'ється її серце!

— Чого ти злякалася?—жартує він.— Жодна тінь ще ніколи і нікого не вкусила.

Швидким кроком, не озираючись, наближається до чорної смужки. Що за дідько? Відстань до тіні чомусь не зменшується. Прискорює ходу—теж не допомагає. Це вже зовсім виводить з рівноваги. Хутчій! До тіні залишилося кілька метрів. Вона справді якась незвичайна. Зупинився.

В цю хвилину сталося найжахливіше— тінь раптом сама впала до Тимофія. Ще мить — і повисла на шії.

— Не вона твоя наречена, а я! Запам'ятай — тільки я!

А голос! Де він його чув?

Думки непевні. Все навкруги теж якесь неприродне. Навіть Ліда. Чому вона раптом стала маленькою, немов її зображення віддаляє невидима кінокамера. А тінь навіжено регоче Регініним голосом:

— Не впізнав, котику? Ая-я, ая-я. І тобі не соромно, Тимішику?— І тінь зненацька перетворюється на справжню Регіну.— Як тобі не бридко ходити з такою цибатою вертихвісткою. Кидай її до біса! Все найдорожче ти вже віддав мені. Чуєш?

— Я ж її люблю,— несміливо заперечує він якимсь чужим безбарвним голосом.— Ліда скоро стане моєю дружиною.

Тінь в нестямі зриває з себе покривало. Зникає останній сумнів — перед ним Регіна Бондарчук, ваблива сусідка, колишня співучениця. Руки мимохіть тягнуться до її білого пишного тіла.

— Ну от!— колишуться од сміху Регініні груди.— А ти, бісику, не забув моїх чар. Іди ж до мене, хлопчику-котику. Скоріше. Ну!

Несміливий внутрішній голос нашіптує: треба негайно відштовхнути Регіну чи її подобу геть, тікати разом з Лідой чимдуж від цього чортового місця.

Регіна вибухає ще гучнішим реготом, від якого все тихне, чапіє. Тиміш виразно відчуває навислу над його щастям загрозу. В грудях робиться холодно, скніє серце, безсилями стають руки, ноги. Одна надія — Ліда. Треба кричати. Кричати з усіх сил, кликати наречену на допомогу.

Але чому ніхто не озивається? Тільки регіт. Жахливий Регінін регіт стрясає повітря, мов грім.

Тиміш зібрав рештки сил, відчайдушно завив, як в передомертній агонії. О, здається, хтось почув. Хтось прибіг рятувати, подає руку, ласкаво промовляє:

— Товаришу! Чуєте, товаришу? Поверніться на бік.

Марчук розплющує очі. Де він? Над ним схиляється вусате обличчя. Звідки цей чоловік? І взагалі, що з ним сталося?

— Вам, мабуть, жахи снилися, хлопче? Ви так кричали...

— Наче вас фарширувати збиралися,— сміється бритоголовий сусід по купе.

Тиміш кліпає повіками, силкується відокремити реальність від сну. Вусатий посміхається.

— Нічого, нічого, уві сні й чорта іншим разом здибаєш... Переверніться на правий бік та й спіть на добре здоров'ячко, до Золотопілля ще далеко... Ваш хід, колего!

Попутники знову схилилися над шахаїми, а Тимофій, відвернувшись до стінки, намагається відігнати примари сну, заспокоїтися. Ні, певно, не так легко збутися видінь, навіяних підсвідомістю. Образ Регіни застиг перед очима, як віддзеркалення його тривог і сумнівів. А що, коли люди довідаються про їхній таємний флірт? Докори матері, розрив з нареченою, людський поговор... Чи не краще написати Ліді про все, як було?

Намагався уявити, як вона реагуватиме на його відвертість. Чи пробачить? А може, скривить презирливо уста й відвернеться.

Тимофій ліг ницьма, підмостив під голову обидві руки, втупив погляд у темне вікно. Хоча б швидше станція, щоб вийти з вагона, трохи провітрити зболілу від сну й колючих думок голову. Невже щастя таке полохливе? Перетне йому дорогу якась тінь — і воно кинеться навікача. І це після того, коли він щойно зрозумів силу вірного кохання, яке відкрило йому новий чарівний світ.

Спробував тверезо все обмізкувати. Чи повірила Ліда в його слова? Очевидно, не зовсім. В глибині її очей причаїлась підозра. Він виразно бачить її, особливо тоді, коли мова заходить про Регіну...

Думки кружляють, мов гайвороння перед віхолою. Тимофій знову і знову прислухається до внутрішнього голосу, чекає від нього мудрої поради. Ще і ще раз пробує проаналізувати свої вчинки. Гаразд. Чому він піддався на флірт з Регіною, коли любить і має намір одружитися з Лідою? Чи не тому, що Ліда була з ним досить стриманою, а Регіна одразу обпекла пристрасстю? Адже після останніх трьох'Днів, проведених з Лідою, він би вже не пішов до Регіни.

"А може, я просто виправдовуюсь,— докоряв самому собі Тимофій.— Виходить так: мій гріх, а винувата Ліда. Чортзна-що!"

Зітхнув. Було дуже шкода втраченого. Починав усвідомлювати, що бурхливі, хай навіть солодкі любові з Регіною стануть згубою його щастя — незалежно від того, чи буде про все знати Ліда.

Попутники в купе закінчили, нарешті, поєдинок, почали роздягатися.

— Спатимемо?— запитав лисий.

— Третя година,— відповів вусач і потягся до вимикача.— А ваш хід конем був таки необережним.

У купе повисли сутінки. Тиміш з полегкістю зітхнув: темрява ховала його сором перед сторонніми. Він, мабуть, дико кричав. Очевидно, ті двоє здогадалися про його сум'яття. Певна річ! Чесні люди, либонь, і в сні так не кричать.

Стиснув до болю зуби. Хто він? Негідник чи боягуз?

Розділ шостий

Марчуки готувалися до заручин. Федора Тимофіївна не шкодувала на це ні сил, ні

грошей — щоб ніхто не гудив опісля за скнарість. Хоч і була обтяжена хатніми турботами, встигала однак підштовхувати справи з Лідиною спадщиною до бажаної розв'язки. Плескатимуть злі язики: хитра Марчучка. Та яка там хитрість! Дівчата-сироти хочуть продати батьківську власність. Не віддавати ж її чорту в зуби! Адже син бере Лідочку в штапельних платтячках. А вона допомагає дівчатам переоформити убоге придане, швиденько його збути по божій ціні.

Складність полягає в тому, що Лідин батько, Максим Петрович Побережник, у документах військкомату значиться пропавшим безвісти (хоч у Золотопільлі й ходили чутки, ніби він загинув під час форсування Дніпра під Києвом). Отже, щоб переписати його будинок на дівчат, треба було спочатку дати оголошення в газеті, почекати певний час — чи не надійде звістка, що Максим Побережник живий,— і тільки після цієї формальності суд розгляне заяву про переоформлення власності, винесе рішення. Раніше тітка Оксана не мала змоги клопотати, не наважувалися за це братися і самі дівчата, коли стали дорослими. От і доводиться тепер бігати Федорі Тимофіївні випроводжувати квартирантів, які не дуже охоче покидали будинок на тихій вуличці. Що ж, треба старатися, без старання та біганини добро в руки не прийде.

А до зими будиночок необхідно продати.

Про всі ці наміри-розрахунки Ліда, природно, мала дуже туманне уявлення. Її цікавила перш за все "Волга", на якій через місяць-півтора вони з Тимофієм обов'язково поїдуть до вінницьких родичів у гості. Ось тоді й розповість тітці Оксані та дядькові Остапу про дім.

Тим часом Ліда готувалася до останнього екзамену. Ще крок — і вона вільна. Попереду — літні канікули, а там — Золотопільля, Тиміш, заручини... Треба б на літо пристарати гарне вбрання, плаття вже майже готове — сама шиє у вільний час, дещо прикупить на літню стипендію.

Стільки радості чекає на неї!

Одержала вісточку від Світлани Торочко, яка йдосі лежала в лікарні після операції. Подруга писала, що одужує і незабаром її випишуть. Принагідно (може Ліда випадком не читала) надіслала вирізку з газети, в якій було вміщено оголошення про розшуки Лідиного батька. Усіх, хто знає про місце його перебування або про загибель, просили повідомити в народний суд Золотопільського району.

Ну що ж! Дівчина спокійно сприйняла новину: Вона вже знала: чим швидше відбудеться суд, тим реальнішою стане можливість проїхатися на власній "Волзі" у весільну подорож — до Вінниці, Одеси, Криму.

Чудово!

Нарешті плаття готове, на руках залікова книжка, а в ній двомісячна стипендія. Справжньою багачкою почуває себе дівчина. А обнова як її красить!

Женя примушує Ліду повертатися на всі боки, критично обсмикує плаття, придивляється.

— Ти в ньому, мов царівна. Чесно! І матеріал гарний, і пошите славно. Тільки модних туфельок не вистачає. Обов'язково купи.

Ліда розраховує:

— За одну стипендію куплю лаковані туфлі, а за другу — Тімі й батькам подарунки.

— Вірно! Цілком вірно!— вигукує Корчинська з такою радістю, немов це вона сама, а не Ліда, виходить заміж, справляє обнову. Де й ділася Женина застережливість.— Крім того, ти повинна бути вся в білому: щоб і туфлі, і плаття. Я не знаю, чому такий звичай в народі... Ти ніколи не чула?

Побережник заперечливо крутить головою. Думки течуть повільно, немов з наближенням важливої події вивітрюється з голови геть чисто вся колишня безтурботність. "Повинна бути в білому! А де ж взяти грошей?"

— Купуй спочатку туфлі під колір нової сукні. Взагалі, до вечірнього вбрання йдуть чорні лаковані... Купуй, скільки б не коштували. А там видно буде: профком повинен допомогти. Завтра я тарарам зчиню...

— Ой!

— Даю слово, Лідо, зчиню... Правда, за тим же народним звичаєм вінчальне плаття купує наречений. Тіма тобі нічого не говорив?

Лідочка крутить головою.

— А Федора Тимофіївка?.. Ну, гаразд! Цю турботу я беру на себе. А поки що треба купити лаковані туфлі до цієї сукні.

За півгодини обидві студентки метеликами залітають у фірмовний магазин взуття.

— Он ті тобі подобаються?— показує Женя на гостроносі туфлі з маленькими металевими пряжечками.— Славні, еге ж?

Лід а згодна. .

— Немов на тебе шиті,— метушиться Женя.

Літня продавщиця стримано всміхається.

— Туфлі пасують до плаття. В носках не вузько?

— Ні... Нозі зовсім добре... От тільки....

— Бери!— наполягає подруга.— Погані туфлі псуватимуть вигляд сукні. Це без жартів, Лідо. Краще я позичу тобі половину своєї літньої стипендії.

Ліда відраховує гроші. Тепер треба зайти до павільйону подарунків: Анатолію Денисовичу можна купити красиву краватку і кашне, Тімі — електробритву. А яким дарунком здивуєш Федору Тимофіївну? В'єтнамською хусткою? Чи краще купити туалетний набір?

— Ліпше вазу,— радить Женя.— Я, наприклад, дуже люблю, коли квіти стоять у кришталевій вазі.

До гуртожитку дівчата повернулися з трьома пакунками в руках і кількома мідними монетами у Лідиному гаманці. Зате покупки усім припали до смаку. Навіть Зебрі сподобалися лаковані туфлі, і вона нахвалилася завтра придбати такі ж точно.

— Початок чудовий!— промовила Женя, коли студентки із сусідніх кімнат залишили їх на чотири ока.

Ліда театральню вклонилася.

* * *

Прекрасна любов у своїй чистоті. Вона не шукає ні вигод, ні користі. Красива й могутня! Без неї жодна людина не буває щасливою. Справжню любов не можна ні втратити, ні забути — вона залишає ясний слід на все життя.

Ліда під'їжджала до Золотопілья з переповненим радістю серцем. Вона виразно малювала в думках зустріч з Тимофієм, але зовсім не могла уявити свого заміжжя. Та це не заважало почувати себе щасливою. Навіть застережливий лист шкільної товаришки не залишив у чистім дівочім серці накипу.

На неї чекала вся сім'я Марчуків. Федора Тимофіївна стояла на пероні з великим букетом півоній та жоржин, з гордим виглядом переможця позирала на знайомих і незнайомих золотопільців. Тимофій раз у раз перекладав з руки в руку дві розкішні троянди — червону й білу. Старший Марчук часто поглядав на годинника й нишком усміхався.

— Ти чого?—запитала стримано дружина і змріяла Анатолія Денисовича докірливим поглядом.

— Я нічого, мамусю. Я тільки звіряю, чи не запізнюється...

Нарешті з-за повороту вискакує поїзд. Миготять вагони, обличчя пасажирів, провідників. Лідочка повинна їхати в сьомому. Так і є — он вона стоїть з чемоданом і пакунками в руках, посміхається.

— Мужчини!—квапить Федора Тимофіївна.— Толю! Візьми ж у своєї невісточки чемодан. Жвавіше!.. Тімо, подай Лідочці руку... Ой, яка я рада!

Ліда й Федора Тимофіївна обнялися, розцілувалися. Потім, трохи ніяковіючи, дівчина підійшла до Анатолія Денисовича.

— Здрастуйте, тату!

Від зворушення запалилася рум'янцем. Поцілувала Анатолія Денисовича в щоку, а відтак прихилилася голівкою до Тимофієвого плеча.

— Спасибі тобі, дочко, що приїхала,— і Федора Тимофіївна подала дівчині букет.

— Це я вам повинна дякувати,— защебетала Ліда.— Мене ніколи не зустрічали з квітами. А букет який! Фантазія!

— З власних квітників,— зауважив Анатолій Денисович.— Таких жоржин в цілому районі не знайдеш.

Дівчина з побожністю дивиться на квіти, на сім'ю, яка так тепло приймає її в свої обійми.

— Запрошуй, сину, молоду до нашого дому. Толю, бери речі.

Старший Марчук узяв чемодан, пакунки, запевнивши Ліду, що вони зовсім легенькі.

— Нам доводилося цілі сундуки тягати... Пригадуєш, Досю, як ми поверталися з Далекого Сходу?

— Абсолютно не пригадую,— манірно заперечує дружина.— То було давно, забулося. Краще поспіши, Толю, до машини, щоб ніхто не перехопив.

Чоловік бігцем подався до стоянки таксі, де на них чекала старенька пошарпана "Победа" Федора Тимофіївна сіла спереду, скося глянула на таксометр.

— Будь ласка, хутчій,— попросила вона шофера,— бо нас гості ждуть-не діждуться.

Справді, на веранді марчуківського будинку вже зібралося чимало запрошених на заручини. Був тут і лисий Костя Дріб — неодмінний завсідник весіль, іменин і всіх інших важливих подій. Не встигла машина зупинитися біля воріт, як старша Федорина сестра Марфуся подала знак, і Костя розтягнув акордеон, врізав туш. Всі гості зааплодували.

Лідочка з Тимофієм, сяючі, щасливі, зайшли в заставлену столами кімнату. Тут мати відібрала у сина наречену, повела до світлиці. Тим часом гості з гомоном заходили в дім.

— Ми сьогодні запросили тільки близьких друзів та декого з родичів,— пояснювала Федора Тимофіївна, доки Ліда прихорошувалась.— А завтра ви з Тімою запросите молодь і кого самі захочете. Закуси й випивки вистачить. Нехай ласують, доводься.— І, понизивши голос до шепоту, додала:— І Степан Якович тут.

Ліда здивовано підняла брови.

— Хіба ти не знаєш?.. Отой сивий в білому костюмі. Завідуючий комунгоспом... Май на увазі: від цього чоловіка багато залежить. І коли дім будемо на твоє ім'я переоформлювати, і після Степан Якович нам знадобиться. Ти на це зважай, дочко.

Лідочка посміхнулася.

— Гарзд, мамо. У мене зараз такий настрій, що я ладна весь світ розцілувати.

Федора Тимофіївна покликала сина. Тиміш уже встиг переодягтися. Тепер на ньому був новенький чорний костюм, сніжно-біла сорочка, темний галстук з блискітками. Наречена зажмурилася.

— Ти просто чарівний,— сказала вона тихо, пригортаючись до судженого.

— А ти ще краща. Правда, мамо?

— Ви обоє кращі, — сяючи від'задоволення, промовила Федора Тимофіївна.— Беріться за руки та виходьте до гостей.— І сама першою поспішила в залюднену світлицю, стала поруч з чоловіком.

— Дорогі гості, щиро просимо сідати за столи, пригощатися.

Старші Марчуки на всі чотири боки вклонялися гостям, а відтак почали їх всадовлювати на новенькі брунатні стільці, невідомо яким чином придбані Анатолієм Денисовичем на Закарпатті.

— Ви, Степане Яковичу, сідайте ось тут, біля нашої квітки. Запрошуйте, Лідочко, Степана Яковича.

— Дуже прошу! — мило вклонилася наречена сивому чоловікові.

Федора Тимофіївна продовжувала розсаджувати гостей, мов диригент музикантів. Робила це вміло, з усмішкою, запитуючи кожного, чи буде зручно сидіти саме на цьому, а не на іншому місці, немов від такого розміщення залежала доля молодого подружжя.

— Дуже прошу, милі гості,— продовжувала диригувати господиня, коли всі присутні сіли за столи,— наливайте, що кому до смаку,— чи коньяку, чи горілки, чи винця. Прошу старатися, милі гості. А молодим я, як мати, сама наллю, — і непомітно смикнула Анатолія Денисовича за полу піджака.

Марчук підвівся, підняв чарку.

.— Колись в одній мудрій книжечці я вичитав, що любов є вітрилом щастя. Засохне любов, і людині вже байдуже, куди її понесе життєве море...

Голос Анатолія Денисовича помітно тремтів, його хвилюванням незабаром пройнялися й гості. Лише Степан Якович з подивом зиркав на господаря, стримував у кутках м'ясистих уст виразну Посмішку людини, яка знає щось дуже важливе.

— Дивимось ми оце з мамусею на вас, дорогі діти, та аж самі молодіємо. Тож пронесіть своє щастя через довге-довге життя. Дуже просимо вас, шановні гості, випити до дна, побажати молодим сто літ бути вкупі.

— Бравої

За столом зірвалися оплески. Лисий Костя-музикант підтримав їх тушем.

— Сто літ молодим!

Тимофій запитливо позирав то на матір, то на батька.

— Сто літ молодим!— кричали за столом.

Ліда і Тиміш підвелися, поклонилися.

— А я й не звала, старий, що ти в мене поет доморощеий,— вигукнула Федора Тимофіївка, коли гості спорожнили чарки, закусили після випитого.— За таку промову тебе поцілувати треба. Нахили голову, старий!

Старший Марчук нахилився. Дружина цмокнула його в чоло. Може, од цієї безпосередності господарів, а може, од випитої чарки, в світлиці встановилася атмосфера невимушеності. Всі чи майже всі гості висловлювали молодим добрі побажання, давали поради.

— Тобі хороше? — схилиючись до нареченої, запитав Тиміш.

Ліда підняла очі.

— А тобі?

— Я боюся, що збожеволію від щастя.

— За столом без секретів!—посварився на молодих Степан Якович, підводячись з наповненою чаркою. Вся його широкоплеча присадкувата фігура якось напружилася. Завідуючий міськкомунпоспом випростав вільну ліву руку, немов закликав до порядку.

— Друзі, тихше!— попросила Федора Тимофіївка.— Ми всі уважно слухаємо вас, Степане Яковичу.

Степан Якович поставив перед собою чарку з коньяком, заклав руки за спину.

— Вношу пропозицію випити за спільні успіхи наших дорогих молодожонів — Тимофія і Ліди у боротьбі за майбутнє щасливе життя. Щоб дружно жили і дітей плодили.

Федора Тимофіївна щосили заляскала в долоні, подала нишком знак Кості Дробу. Гості не дуже завзято підтримали господиню. Молоді підвелися, подякували Степану Яковичу. Лисий Костя несподівано для всіх загравав марш "Ми ковалі".

Ліда вдивлялася в обличчя майже незнайомих людей, намагалася збагнути, чому вони так неохоче підтримали тост Степана Яковича. Он по той бік столу сидять директор школи Опанас Каленикович з дружиною. В обох іронічні посмішки. Ліда

звертає погляд в інший бік і теж помічає іронію. В чому справа? Що їм не сподобалося в словах завідуючого комунгоспом? Він же, здається, нічого вульгарного не сказав.

— А тепер бажано, щоб Костянтин зіграв вальс,— порадив директор школи.— Вальс для наших молодих. Попросимо!..

Дріб широко розтягнув міх, і світлицю заповнила легка весняна мелодія...

Далеко за північ, коли гості розійшлися, старші Марчуки провели молодят до побережниківського будинку.

— Бажаю солодкої ночі і гарної зорі,— сп'яніло прошепотіла свекруха Ліді на вухо, одмикаючи двері.— Ви вже, дочко, самі там порядкуйте, лаштуйте постіль, а ми підемо.

Анатолій Денисович підняв догори руку:

— Не забудьте, що завтра теж треба гостей приймати.

У кімнатах пахло квітами. Лідина рука потяглася до вимикача. І яке ж то було здивування молодого господаря коли спалахнуло світло: сяючі фарбою вікна, двері; на блискучій, ще не ходженій підлозі килимні доріжки. Посередині кімнати — полірований стіл, до причільної стіни притулилася широка шафа, в кутку — високе трюмо. Невже це ті самі кімнати, що зимою були закіптявленими, обшарпаними?

— Це ти постарався, рідний мій?

Тимофій вдоволено усміхався, йому було до болю приємно дивитися на сонцелику Ліду, спостерігати її глибоке здивування.

— Мама старалася. Вірніше, старався батько, а мати фінансувала, командувала.

Ліда спочатку сама оббігла усі три більші кімнати будинку, зазирнула на кухню, відтак взяла Тимофія за руку, і вони разом зайшли до маленької кімнатки з одним вікном. Тут стояло широке дерев'яне ліжко, на ньому сніжно-біла постіль: на тумбочці біля ліжка — ваза з трьома трояндами.

— Любий!— прошепотіла Ліда близько-близько.

У вікно білим оком зазирає світанок. ,

* * *

Десь о десятій ранку Федора Тимофіївна принесла молодятam кошик з сніданком. Ліда не поспішала впускати свекруху в дім, і та присіла на ганку, терпляче чекала. На обличчі — спокій, в очах задоволення. Все йде, як загадувалося. За дім можна взяти тисяч вісім. Власне, покупець уже знайшовся — якийсь шахтаїр-пенсіонер, із Горлівки. Силікозом хворіє, шукає затишку і свіжого повітря. Нехай дає вісім тисяч і дихає собі на здоров'я. Але чогось огинається. Не хоче більше семи викладати. Нічого — тисячу набавить, бо гніздечко йому таки сподобалося.

Заглибившись у роздуми та підрахунки, Федора Тимофіївна не помітила, коли Ліда відчинила двері, вийшла на ганок.

— Доброго дня, мамо!— промовила зворушливо невістка.— Заходите, будь ласка.

Мати поставила на столі кошик, нишком придивлялася до Тимофія. Син, немов зачарований, ходив за Лідой, заважав їй наводити у спальні порядок.

— Заміни, Тімо, квітам воду,— попросила молода,— і відчини вікна... Мамо, а чому ви поставили у вазу три троянди і різних кольорів?

Федора Тимофіївна повела бровами.

— А ти догадайся.

— Не знаю, краще скажіть.

— Біла — то чистота вашого кохання, червона — то жар сердець, а рожева — то ваше майбутнє.

Тимофій нахилив голову.

— Ви щось нам і в бокали наллете, маїмо?— запитав він з лукавинкою в очах.

— По трішечки, бо справжнє гуляння буде сьогодні.

На подвір'я несподівано залетів вихор з великою гривовою пилюги, закрутив нею біля будинку. Мати кинулася зачиняти двері, вікна. Ліда з Тимофієм презирнулися, мовчки поставили налиті бокали. Заворожено дивилися на високий стовп пилу.

— В дитинстві нам бабуса розповідала, що коли штрикнути ножом в стрижень вихору, на ножі залишаться краплини крові, бо то, мовляв, чорт крутиться. І ти знаєш, Тімо, я чомусь і досі боюся, якщо потраплю у вихюір.

Тимофій не відповів, його очі немов спорожніли від якогось недоброго передчуття.

Розділ сьомий

Дім ще значився на покійному Максимові Побережнику, а М'іж двома його дочками виник конфлікт. Старша — Лариса — категорично противилася марчуківським намірам продати спадщину. Федора Тимофіївна по-всякому доводила молодій жінці абсурдність її заперечень, однак ні просьби, ні цілком реальна можливість одержати три-чотири тисячі не переконали Ларису. Тоді Ліда перестала з нею розмовляти. Суперечка між сестрами могла геть чисто перекреслити плани Федори Тимофіївки.

— Зрозумійте, Ларисонько,— на всі лади умовляла вона непокірливу молодицю,— діім можуть відібрати. Крім того, він вам абсолютно непотрібен. Абсолютно, Ларисонько, Лідочка з Тімою житимуть у нас, а ви маєте в Харкові державну квартиру. Для чого ж вам ще власний будинок? Аби тільки ремонтувати? Платити страховку?

Лариса — цілковита протилежність молодшій сестрі: тиха, стримана, часом нерішуча, відзначалася фантастичною впертістю. Приймавши якесь рішення,— вірне чи невірне, — вона стояла на ньому незрушно. Так було і цього разу. Лариса уважно вислуховувала докази і аргументи Федори Тимофіївки, навіть притакувала її словам, а відтак промовляла:

— Нехай Ліда продає свою половину, я своєї продавати не буду. Дім мені не заважає, бо це наша батьківщина.

Тимофієва мати розжарювалася, мов сковорідка на полум'ї. Особливо дратував здивовано-підозрілий погляд сірих очей. Чого вона так дивиться? Мабуть, думає, що на їхній халупі роблять комерцію?

Непіддатливість Лариси зіпсувала Федорі Тимофіївні чимало крові. Шкереберть летіли і плани щодо гучного весілля, яке вона обіцяла справити на початку серпня. Може, нехай розписуються, не чекаючи, доки кінчиться халепа із злочасним будинком! Невже ж його відбере міськрада лише на тій підставі, що сестри, мовляв,

забезпечені житлом? Нема ж такого закону, та й Степан Якович каже, що її страхи даремні.

Зате у Федори Тимофіївки були інші підстави непокоїтися. В потаємному місці лежали два листи й телеграма від Регіни Бондарчук. З них мала певне уявлення про роман між сином і сусідкою — не то заміжньою, не то "солом'яною вдовою". Який жах! У листах вона називає Тимка коханим, кличе його до Кам'янець-Подільського, сумує за коротким щастям Тимофієвої любові. Тепер ця прилила так швидко не відчепиться від сина. Факт!

От напасть! Ще візьме та й припреться в Золотопілля, влаштує Лідочці скандал. А тоді що? Розлад у сімейному житті? Ні, до такої трагедії допускати не можна. Треба на всяк випадок підготувати невістку до неприємних чуток, настроїти проти інтриганки.

Обов'язково! Але як це зробити?

Федора Тимофіївна хвилювалася, сушила голову, шукаючи синові вихід з Регіниної пастки. Її непокоїло й те, що ні Тимофій, ні Лідочка над майбутнім не задумуються: живуть, наче голуби, туркочуть, кохаються. Ні, так не можна і Анатолій повинен по чоловічому поговорити з сином, втовкмачити йому, щоб учився, доки не пізно: хай вступає в якийсь інститут чи хоча б у технікум.

Чоловік у відповідь копив, губи. Опитати — чого? Взагалі останнім часом Анатолій зіпсувався, навіть гроші потай приховує. Може, йому, чорту старому, теж хтось на шию вішається? Адже трапляється, що "сучасні діви" спокушують сивих дурнів! Зараз вона влаштує таку бучу, якої ще не творила за всі двадцять п'ять років заміжжя. Треба йому нагадати, хто в домі старший.

— Чого ти кривишся?! Чого ти зуби свої вишкіряєш?— заверещала не своїм голосом.

Але що це? Завжди покірливий і сумирний чоловік сьогодні був саїм не свій.

— Якщо ти не припиниш галасу, я з тобою розправлюся воєнним путем,— і він грубо стряснув її обома руками.

Розгублена дружина дивилася на чоловіка, як на лютого ворога, якому ж проте віддала свою молодість, всі кращі почуття. Та, незважаючи на явну втрату контролю над нервами, Федора Тимофіївка якимсь куточком свідомості зрозуміла безпідставність свого вибрику і рішучий настрій чоловіка. Чого вона могла добитися? Нічогісінько! Чи не краще піти мовчки з хати? Ні, мовчки не треба, краще наїхилити голову і ображено заридати.

Так вона й зробить!

Якийсь обережний голос підказував, що тепер їх спільне життя можуть зрощувати лише колишні почуття та дружня взаємоповага. Втрачалася і влада над сином. В його світ входила молода жінка, а вона, мати, по тому ж закону і праву природи відходить у тінь. Отже, їй простелялася лише одна доріжка — поважати синову любов, і цим викликати хоч трішечки взаємності од Тіїми. З Анатолієм теж треба бути трохи чемнішою.

Так підказував інстинкт жінки и матері. Але...

Чоловік підкреслено грюкнув дверима і більше не з'являвся. Це теж новина. Раніше він у таких випадках намагався заспокоїти, цілував, просив пробачення. А зараз? Тишком підійшла до дверей, визирнула на веранду. Нікого. Де ж він запропастився? Може, в садку? Клопочеться біля малини? Вийшла на подвір'я. Анатолія не видно.

Поважно й тихо пройшлася стежинами, придивляючись господарським оком до кожного дерева, куща. Червоніли пізні черешні, смачно пахли скороспілі яблука.

Постояла трохи, роздивляючись на вісі боки. Чого, власне, він так скипів? Що з ним сталося?

— То-лю-ю!— гукнула спочатку тихо, далі голосніше. Чоловік не озивався.

— Де ж він подівся?—вголос запитала саму себе.

Через огорожу перекинулася напівглуха баба Бондарчіучка.

— Чоловіка гукаєш?

Марчучка підійшла до огорожі.

— Ви мого Толі не бачили?

— Що ти кажеш?—іперепитала сусідка.— Чоловіка шукаєш? Бачила, бачила.

— Де ж ви його бачили?

— Бачила, бачила,— кивала зморшкувата стара.— Пішов вуличкою, приспішливо так подибав, мабуть, діло якесь поважне має. Щось продавати чи купувати хочете?

Федора Тимофіївна мовчки відійшла од старої. На що вона натякає — продавати чи купувати? Невже відносно будинку докоряє?

— Отак прямо вуличкою й почимчикував!— продовжувала глухувата сусідка.— Швиденько так, мов до молодиці. Хе-хе! А може, й пішов до якоїсь. Бачила, бачила, як він у вуличку чкурнув. Хе!

Здається, вперше за двадцять п'ять років заміжжя Федора відчула страх і сором за свою нестриманість. Хотілося вилити слізьми всі болі, все горе, виплакати за себе, за Анатолія, за сина, невістку. Адже вона їх усіх любить, дбає про них, турбується. А хто з них думає про неї? Зайшла в дім і заридала.

Сльози немов змили з душі гнів, зросили її зболілі чуття, заспокоїли. Переодяглася в картате крепдешинове плаття, причепурилася перед дзеркалом, вийшла на вулицю. Тільки одну хвилину вагалася: йти чи не йти до молодих? А що, як Анатолія й там немає?

З відчиненого вікна будинку Побережників лунала пісня.

"Добре, хоч їм весело",— подумала мати, підходячи до неогородженої ще' з війни оселі. Молодята, певно, не чекали матері, бо, побачивши її раптом, принишкли. Потім Лідочка заметушилася, стала запрошувати:

— Сідайте, мамо. Я вас смаженими грибками пригощу.

— Де ж ви взяли тих грибів?— спробувала усміхнутися мати.

— А ми щойно з лісу,— статечно-пояснює син.— З відро назбирали — маслюків, підосичників.

— Дуже смачні вдалися,— лопотіла невістка.— Шкода — сметани немає... Ви вже пробачте, мамо.

— Чому? Сметана у нас є,— веселішає Федора Тимофіївка. помічаючи щиру злагоду між сином і невісткою.— Я зараз принесу.

Лідочка красномовно глянула на чоловіка. Тимофій підвівся.

— Я швидше збігаю, мамо, ніж ви. Де вона? В холодильнику чи в льосі?

— Там і там є... Але візьми з холодильника — свіжішої.

Залишившись з Лідочкою віч-на-віч, Федора Тимофіївна постаралася дещо випитати.

— Ну як, дочко? — В її голосі стільки щирості й чисто материнської уваги!

Якусь мить пильно дивляться одна одній в очі. Нарешті Ліда збагнула, почервоніла.

— Я ще точно не знаю, мамо.

Федора Тимофіївна обняла невістку.

— Щаїсти тобі, люба... Може, воно трішечки рано дітьми обзаводитися, та краще з ними, ніж без них. Я он одного народила, а тепер шкодую — хоча б трьох треба було мати. Тимофій відійшов, менші лишилися б. Все-таки на якийсь десяток літ далі від старості було б.

Невістка здивовано глянула на свекруху:

— Хіба діти додають батькам віку?

— Доживеш до моїх літ, сама відчуєш,— сумовита зауважує Федора Тимофіївна.

Ліда нічого не сказала, вийшла на кухню, підв'язалася гаптованим фартушкам, заходилася чистити гриби. До хати увійшов Тиміш. За ним переступив поріг Анатолій Денисович.

— Де це ти блукав?—Марчучка свердлила чоловіка поглядом.— Хоч в міліцію на розшук подавай.

— У міліції і без нас діла вистачає, Досенько,— награно відповідає Анатолій Денисович.— А тут у вас чимось ласеньким пахне!

На тому, власне, і закінчилася їхня сварка. Через півгодини усі четверо сиділи за маленьким круглим столом, смакували гриби. Анатолій Денисович не без подиву позирав на дружину. Що сталася? Чому вона так швидко втихомирилася? Невже злякалася його погроз? Чи, може, тимчасово маневрує?

В ту ніч Федора Тимофіївна майже не спала. Лежала прикинула, з відкритими очима, і обдумувала свої стосунки з чоловіком. У напіввідчинене вікно крадькома зазірав щербатий місяць. Він то ховався за верхівки

дерев, і тоді його сяйво просівалося крізь листя дрібними краплинами сріблястого дощу, падало на підлогу, утворювало на ній озерця, то нараз виривався із обіймів дерев, лив на землю з широкого шолома ясний ручай.

Чому так скипів сьогодні Анатолій?

Перед очима попливла молодість, перша їх зустріч. Яким видався тоді Анатолій поступливим, уважним. Правда, їй трохи не подобалося його інтендантське звання, — до того ж і невисоке. Але ж не всім літати в небі. В кожному разі Анатолій був тактовним, стриманим. Таким провела його на війну, таким мріяла зустріти. А

повернувся він уже іншим. І справа була не в тому, що чоловік трохи постарів. Щось так і не розгадане нею — тривога, страх чи непевність — причаїлося в його очах. Вона не питала, хто й коли зламав йому хребет. Відверто кажучи, їй навіть трішечки подобалась його запопадлива догідливість, сама того не помічаючи, стала понукаїти ним, як найвередливіший старшина. А тепер?

Невже Анатолій буде мстити їй на старість літ за те понукання? Чого він так повівся сьогодні? Що вона робитиме, якщо чоловік почне тинятися по закусочних, пивних? Або ще знайдеться якась зазіхачка на його пенсію. Що тоді?

— Ти не спиш?—запитала тихо, відчуваючи, що чоловік тяж лежить при роздумах.

— Спав, та прокинувся,—сфальшував він.— А ти чого зітхаєш?

Федора Тимофіївна підсунулася до нього, поклала на плече голову.

— Прости мені, Толю, — прошепотіла зворушливо, і та власна зворушливість ще дужче розжаломила душу.— Прости мені, рідний, бо я так не можу.

Анатолій Денисович відчув на плечі її сльозинку, сам розчулився, поцілував дружину, і вони помирилися. Помирилися по-людськи, як друзі, без обіцянок і багатослів'я?

— Дуже мене Тимчина доля непокоїть.

— Знаю.

У кімнату падає місячний дощ, його краплини збігають з причільної стіни, з дзеркала, шафи, нечутно розливаються по іволохатому килиму.

— Як воїни жити будуть?—оповзає з уст Федори Тимофіївни тихе зітхання, а перед очима постає медзате обличчя Регіни.

Чоловік не квапиться відповідати. Не погоджується чи не уявляє загрози, що нависла над їхнім сином. Сказати йому про це чи не треба?

Тиша б'є голосним дзвоном. Федора Тимофіївна страшилась її.

— Чого мовчиш, Толю?

Чоловік знайшов у темряві її руку, підніс до губ. О, значить, він не гнівається.

— Хай самі вирішують, як їм буде краще. Ясна річ, підказувати треба, але делікатно, без тарараму.

Федора Тимофіївна зітхнула—ні, не простив їй Анатолій сьогоднішнього скандалу. Про делікатність натякає. Хіба вона проти? Знову притулилася до його плеча. Лежала стишено. Про Регіну — ані слова. Колись іншим разом.

* * *

Повільно гойдається в скісних надвечірніх променях марево кушпели. Спечно. У павітрі — тяжка млість і ні краплини вологи. Навіть сонце виглядало змореним, оповите невиразним серпанком.

Анатолій Денисович уже й шкодує, що саме тепер, коли все земне благає дощу, а чуття й думки терпнуть від задухи, він розпочав цю розмову. Але відступати вже пізно. І він вирушає в обхід.

— Ти пригадуєш, Тім о, підполковника Сухотурського? Того, що ходив зі мною на зайців минулої зими. Пригадуєш?

Син насторожнѐся.

— Везе чоловікові. Спеціаліст з нього поганенький та й стрілець нікудишній: за два сезони підстрелив лише одного зайця. Зате анекдоти розповідати — майстер. Так і здобував анекдотами чини та посади. Буває й таке... Знаєш, де він зараз?

— Не розтягуй, Толю, шкуринку на цілий кілометр,— зауважила Федора Тимофіївна.

Ліда голосно сміється.

— Ох і мама ж у нас конкретна! Як генерал!

— Вигадуєш, — з прихованим вдовolenням заперечує Федора Тимофіївна.— Ні генерал, ні генеральша... Ти он краще послухай, що батько казатиме.

Невістка споважніла.

— Завгоспом в автодорожньому інституті працює, — продовжував Анатолій Денисович.

— Знаю,— відгукнувся син.

— Сьогодні листа від нього одержали... Передає вам обом найкращі поздоровлення.

— Спасибі!— вихопилась Ліда.

Тимофій промовчав.

— То такий чоловік — всюди доступиться, — зауважує мати.— Він може й перед ректором за тебе слово замовити.

Син спохмурнів, пройшовся по світлиці. Скидався на лошака, якого мають ось-ось загнuzдати.

— Нічого з того не вийде. Я ж вам, здається, говорив, мамо.

— Чому?—дратується Федора Тимофіївна.— Хіба ти сам собі ворог? Лідочіка ж вчиться!

Марчучка підступила до сина ближче, заговорила лагідніше.

— Яка ж у тебе причина? Раз жінка вчиться, то й ти повинен, щоб на одному щаблі бути. Ми тільки так вважаємо.

Син дивився поверх матеріної голови, зятю мовчав. В усій його ластаті не було помітно знайомої з дитинства покiрливості.

— Яке я імаю право подавати документи, людяїм толові морочити, коли я, мамо, абсолютно не підготовлений... Ви ж знаєте мої "успіхи" в школі?

— Не підготовлений?! А хто ж тобі заіважає? Хіба ми не можемо репетиторів знайти? Можемо! А ще Сухотурський пише, що для таких, як ти, при інституті відкриваються зимою підготовчі курси.

— Вчитися ніколи не пізно,—вставляє батько.

— А я поки що не збираюсь. На цьому й поставимо крапку.

У відповідь батько лише схилив голову. Зате Федора Тимофіївна пішла у справжній наступ.

— Жінка в Києві, ти в Золотопiллі... Гарне сімейне життя — на відстані. Та тебе ж люди засміють!

— Чому на відстані? — трохи спокійніше запитав син.— Лідочка перейде

на'заочне...

Ліда не дала договорити:

— Я заочно вчитися не зможу.

— Інші вчаться,— подає непевно голос старший Марчук.— Раз така ситуація...

— Я себе краще знаю, тату. Заочно я вчитися не зможу.

Анатолій Денисович передчував: зараз дружина вибухне або ж заговорить таким медвяно-тихим голосом, що хоч тікай з хати.

Однак цього не сталося, бо хтось раптом постукав у сінешні двері. Доки Марчуки отямилися, Ліда була за дверима. За мить вона стояла на порозі з (розгорнутою телеграмою. Федора Тимофіївна глянула — і все зрозуміла: точнісінько на такому ж бланку одержала вона два дні тому телеграму з Кам'янець-Подільського. Відчула, що тремтить і блідніє.

— Це вам, Тимофію,— ледь чутно промовила Ліда.

Останній сумнів зник — від Регіни. У Федори Тимофіївни йинйкла думка вихопити телеграму, порвати її нВ дрібні клаптики. Але в цю мить її погляд немов заляк на Тимофієвому обличчі. Син стояв ні живий ні мертвий. На його щоках виступили жовтуваті плями. Ліда гидливо 'скривилася, рвучко вибігла з кімнати.

— Що сталося?— запитав Анатолій Денисович, піднімаючи папірець.— Хтось народився чи...

Дружина не дала йому докінчити, вихопила телеграму, пробігла її очима. Гарно відплатив синок за .всі старання, турботи. Краще зовсім не мати дітей, ніж переживати таку ганьбу.

— Яка гидота. Боже!

Анатолій Денисович розгублено посміхався.

— Чого ти?—накинулася на нього дружина.— Радий, що .матимеш в один рік двох онуків? Р-ра-дий? А ти, синоч-ку дорогий... Ану біжи мерщій, шукай Ліду. Падай у ноги, присягайся... Ну, скажи ж йому хоч слово, Толю!

Старший Марчук розгублено кліпав очима. Зате Тимофій, нарешті, зрозумів матір. Миттю вискочив на подвір'я, пошукав Ліду очима. Де ж вона? Глянув на стежку, що перетинала всю садибу навпіл. Можливо, дружина десь в садку.

"Не вона, а я твоя дружина!" — вкотре пригадалося йому страшне видіння.

Десь в глибині ества народжується сумнів — чи треба зараз шукати Ліду, а тим більше падати перед нею на коліна? Для чого? Все одно вдруге вона не повірить. Ще тоді, у Києві, не зовсім повірила...

Дружина стояла в кінці саду, притулившись плечем до старої, давно засохлої черешні.

— Лідо,— тихо покликав Тиміш.

Вона не відгукнулася, постояла ще якусь мить і поволі рушила стежкою, що вела від саду в поле. Він, похнюпившись, брів слідом.

Проминули пригорок. Стежина скрутам побігла до річки, за якою починався ліс. Лада зупинилася.

— Знаєте що, Тимофію,— раптом обернулася до нього.— Давайте на деякий час розлучимось, на самоті поміркуємо, що таке підлість! Так буде краще — і для мене, і для вас.

Розлучитися? Назавжди?!

— Лідо, я хотів сказати...

Вона перебила:

— Для чого виправдовуватись... Мене це не цікавить. Я просто не 'можу і не хочу вас бачити.

Тимофій відчув, що далі йти не стає сил. Щось німо зойкнуло в ньому, немов порвалася струна, яка своєю нечутною мелодією урівноважувала, дарувала спокій і певність.

Розділ восьмий

Поверталася додому пізно. Не тому, що боялася зустрітися з Марчуками, знайомими. Не лише тому. Все ество сповнилося смутком — холодним і каламутним.

Біля, гайку ледь не нашттовхнулася на Тимофія. Він мовчки поступився, дав дорогу.

Зайшла в темну кімнату. Дотягтися ірукою до вимикача не вистачило ні бажання, ні сил. Почула обережні кроки за дверима. Чого йому треба?

— Я тебе попереджаю — не заходь!

Та він уже стоїть на порозі.

— Лідо... Вислухай.

Вона відвертається.

— Раджу вийти геть.

— Але ж вислухай!— підвищує він голос, і в його тоні виразно квилить розпачливість. Ні, ні, то фальш. Не треба піддаватися обману.

— Я тобі сказала — вийди!.. Чуєш? Дай мені змогу побути самій.— Останні слова промовила притишено, а відтак уже зовсім пошепки: — Треба й тобі про все подумати...

Рипнули тихо в петлях двері, Ліда намацала ключ, обережно, щоб не клацнув замок, повернула його. Тепер можна згорнутися клубочком на широкому ліжку, заснути чи, принаймні, спробувати заспокоїтися, подумати про завтрашній день.

Зняла з подушок пошиванки, шпурнула їх на стілець. Геть! І ліжко, і матрац, і вся постіль чужа — марчуківська. Схопила одну з подушок, потім простирадло, легку ковдрину, недбало згорнула і оберемком понесла до дверей.

— На, візьми!

Тимофій підвівся з дивана, чекав. Невже сподівається, що вона буде йому стелити? Шпурнула постіль на диван і з підкресленою нарочитістю грюкнула дверима.

З темного кутка хтось докоряв Жениним голосам: "А ти, Лідко, вредна!" Ну й хай собі вредна. Краще бути вредною, ніж принижуватися.

У великій кімнаті набридливо лунали Тимофієві кроки. Крізь дощані двері інколи чулося тяжке зітхання. Нехай постраждає, помучиться, може, це піде йому на користь.

Ліда причаєно лежала на ліжку, намагалася зібратися з думками. Хоча б зірка

якась у шибу зазирнула, хоч би місяць зійшов та розвіяв пекучі юмutki. Ле́дь чу́тно шарудить за вікном дощ. Інколи озивається шелестом гілляста вишня, що росте біля ганку. А Тимофій все ходить у великій кімнаті і зітхає.

Як же бути? Запитання дрижить у повітрі комариною сурмою — довго-довго.

І хто вона тепер? Як її називатимуть через рік? Матір'ю-одиначкою чи "солом'яною вдовою?"

На очі навернулися сльози. Стало шкода себе, своєї юності. Гнів і розпач, жаль і зненависть боролись в ній. Але що це? Вона виразно почула поруч чиесь притишене дихання.

Підвелася на лікоть, озирнулась. Хитаються ле́дь відтінені в темряві гілки дерев. Ні, ляки даремні, в кімнаті, крім неї, нікого немає. Аж раптом .в двері стукіт. Вона не відповіла. Навіть не поворухнулася. Ще раз — більш настійливо. Знову не відповіла? І не відповість. Він кілька разів тяжко зітхнув. Згодом заскрипів диван. Очевидно, влягається... Отак краще.

Зможе чи не зможе вона простити йому зраду?

* * *

Ліда не знала, як поводити себе завтра. Лежати в ліжку і нікого не впускати до кімнати? Але хіба це вихід? Можна пролежати день, два. А потім? Все одно доведеться вислухати Тимофієві просьби, витримати не один десяток навальних атак усіх Марчуків — особливо Федори Тимюфіївни. Чи вистачить у неї на все це сили?

Десь після других півнів прийшов короткий сон. Він трішечки прояснив голову, притамував біль. Тепер вона могла спокійніше думати про день, що народжувався десь за садками Золотопілья, про майбутню розмову з Марчуками. Скільки доведеться вислухати запевнень, слів покути і брехні? Брехні, либонь, буде найбільше. А для чого? Хіба вона зможе примусити серце покохати? Новою любов'ю замість тої, яка щойно згоріла?

Згадала чомусь про сестру Ларису — даремно вона її так образила. Правда, дім краще продати, щоб не їздити сюди, не зустрічатися з Марчуками. Але якщо Лариса буде вбиратися... Цікаво, як на це подивиться тітка Оксана? Може, поїхати у Вінницю та розповісти тітці дядькові про свою біду? Вийти нишком з дому, сісти на автобус... Хай Марчуки трохи побігають, пошукають.

Сповзла тихо з постелі, навіпацьки одяглася, нечутно підійшла до вікна, обережно його відчинила. Залишалося вилізти з хати, нишком 'вийти з двору, сісти в автобус, що десь у цій порі відходить на Київ. От і все! Ні, не все. Треба ж знайти гаманець — без грошей в автобус не сядеш.

Нечутно сновигала по кімнаті, тримаючи в одній руці туфлі, а в другій —теплу шерстяну кофтинку. Де ж вона приткнула свій гаманчик? Напружувала пам'ять і ніяк не могла згадати. Невже залишила в плащі? А плащ висить в коридорі. Як же бути? Через світлицю вона не піде: Тимофій може прокинутися, і весь її замір пропаде. А можливо, гаманець в тумбочці?.. З радістю відчула в руках м'яку замшу, хрускіт новенької купюри. Що ж, до Вінниці вистачить, а там видно буде.

Останні дощові хмари відпливали на захід. Невелике районне місто виглядало чистим, як після купання. Ліда бігла до автовокзалу, лунко вистукувала каблучками по вологому асфальту. Через двадцять хвилин відходить автобус.

Встигнути б!

* * *

"А щодалі робитимеш, Лідо?"

Вона ще не мала конкретної відповіді. Так і сказала Катерині Іванівні.

Учителька посміхнулася:

— Це несерйозно.

— Докоряєте?

— Розмовляю, як і годиться після останнього дзвінка, як з дорослою.

— Я ще учениця.

— На жаль, ні, Лідочко. Приготуйся до зустрічей, які видадуться тобі несподіваними. Треба шукати себе. У тебе—атестат зрілості. Завтра — самостійне життя. А от боюсь, чи готова ти. Щось мене в тобі непокоїть.

— Що, Катерино Іванівно?

— Ти ще не навчилась серйозно оцінювати речі, .світ тобі здається простішим, ніж є насправді. У тебе ще немає певності в думках і вчинках. Все це, голубко, десь забарилось в дорозі до тебе..."

Біло-голубий автобус мчав її дрімотливими вулицями Золотоїїлля. Людеи й експресі було мало, і майже всі івони куняли в зручних кріслах. Ліда й собі притулилася до шинки крісла.

"Що ж буде?"

Невиразно уявляється майбутнє. Там уже немає місця для Тимофія. Немає... Як вона житиме? Чи вдасться забути, викинути назавсім з пам'яті все, що сталося?.. Як зівладати з собою? Не ревності, —не образа чи гнів, а глибоке каяття поволі заступає всі почуття до Тимофія. І невимовний жаль за чимось, ще не сповна усвідомленим, але вже (безповоротно втраченим).

"Чому Тимофій так повівся? Чи це вияв моралі — роби все, іщо забাগнеться, аби тільки ніхто не бачив, не знав, чи це наслідок його внутрішньої ницості?..

Скоро вона, напевне, стане матір'ю. І дитина ростиме без батька — їй не треба такого батька. Але ж дитині цього не скажеш. Як же бути? Неправдою правди не заступиш, та ще такої правди, як у неї. Краще відразу відкрити душу й послухати, що порадять тітка Оксана й дядько Остап. На лихе вони не спонукатимуть..."

Над перехрестям доріг вставало сонце, рожеве й величне, либонь, на погоду.

* * *

Будинок, в якому вони з Ларисою знайшли притулок на цілих вісім років, містився на мальовничій околиці Вінниці. Ще здалеку Ліда впізнає тітку Оксану, що порастає біля квітів. Он вона притінила рукою очі, видивляється на захід, де зависла густа хмара. Помітивши племінницю, Оксана Петрівна голосно зойкає-і притьма кидається їй назустріч.

— Оце несподіванка!— міцно обнімає та цілує гостю.— Сама чи з Тимофієм?

— Сама,— тихо промовила Ліда, збліднувши.

— Як же так?— і собі притишила голос тітка.

Племінниця нервово повела плечима.

— Бо я тепер одна...

Вони проходять до хати. Оксана Петрівна більше не розпитує, гладить племінниці коси, цілує мовчки в чоло. Інтуїція чи досвід прожитих літ підказує: нині надмірна цікавість лише краятиме молоду душу. І ця тітчина лагідність віддає Ліді теплом, гамує біль. Так буває, коли людина після великого горя добере виплачеться перед матір'ю чи щирим другом.

— Я тобі, доню, ванну приготую. Гаразд? Скупаєшся, а тоді пригощу пиріжечками з свіжою капустою, яєчню засмажу... — І за хвилину тітка Оксана вже клопочеться на кухні.

Ліда розглянулася по хаті. Все тут їй знайоме, дихає встояним затишком, добрим спогадом з малих дитячих літ, вселяючи певність і спокій. .

На стіні, проти вікна — велика, мальована олією картина. Нова. Підійшла ближче, придивилася: дядько Остап. Ну точно він! Низкує окунці й позирає на поплавок. А он з тої скелі вона не раз стрибала, купаючись з ровесниками у Бузі. Тільки тоді міст був зруйнований, а поблизу берега стояло кілька скособочених халуп.

Увійшла Оксана Петрівна.

— Це наш старий подружився на рибальстві з художником, то він йому на згадку картину намалював. В дарунок, значить. А хіба ж можна таку працю в дарунок брати? Ми вже і не знаємо, як .віддячувати Герасимові Івановичу. Нині теж разом десь рибалять, ще й Сашунця до кампанії взяли. От і потерпай за них обох.

Трьох синів і дочку народила Оксана Петрівна. Але нині при батьках залишився тільки найменший — Сашко. Старших синів — Анатолія і Кирила — полонило море: вони обоє служать на пасажирських теплоходах, а дочка Слава з рік тому вийшла заміж за ветлікаря, поїхала з ним аж на Сахалін, нині працює у звірогоспі. Розлетілися діти, стало тихо в колись гомінкій сім'ї, і тітці Оксані частенько доводиться домувати одній. Проте не скаржиться на свою материнську долю, вважаючи, одо діти —на вірній дорозі і що вона, мати, зробила все для їх виховання і зросту.

Десь через годину, коли Ліда скупалася, повечеряла і ходила по кімнатах у тихій задумі, тітка Оксана запитала про золотопільські новини. Ліда знітилася, почервоніла й опустила на килим біля тітчиних ніг. Оксана Петрівна відклала набік шитво.

— З Ларисою бачилась?

— Бачилась.

— Вона хоч трохи поправилась?

На балкон, цвірінькаючи, сів приبلуда-горобець.

— Чого ти в жіночу розмову встряваєш? — насварилася тітка. — Ніхто твоєї поради не питає. Лети собі здоровий, подзьобай пшінця — і киш!

Ліда розчулено глянула на пташатко, всміхнулася.

Оксана Петрівна торкнулася її плеча.

— Що скоїлося, дороженька?

— Нелюбий він мені тепер. Навіть гидкий. І чи маю право родити від такого дитину?— не втрималася Ліда.

— Не треба так побиватися,— втішає Оксана Петрівна.— Сонце зійде, роса зникне. Діти народжуються не лише для батьківської втіхи, — продовжувала тітка. — Трапляється, що батька й людиною не назвеш, а син чи дочка доброї слави досягають. Та й матері стрічаються... Народить, в дитбудинок спровадить і вже забуде, що в неї дитя. А воно виростає, бідолашне, й від сорому за батьків очі ховає.

Ліда випросталася, повільно пройшлася по кімнаті — задумлива, з рішучістю в погляді. Так буває, коли йдеться про щось важливе, заради чого збунтувалася душа.

— Я теж таких зустрічала під час практики в дитячому будинку... І вірите, ще тоді зробила для себе висновок...

Пролунав дзвінок — спочатку протяжно, потім двічі коротко. Тітка Оксана підхопилася з місця.

— Це наші риболови повернулися. А ми тут заплакалися з тобою... Ну, біжи, вмивайся, а я вже щось наговорю старому. — І. Оксана Петрівна метнулася відчиняти двері.

* * *

Коли Ліда увійшла до кімнати, Остап Кузьмович, помітивши її, замовк на півслові, а тітка заходилася для чогось переставляти в серванті посуд. Привітавшись з дядьком, Ліда потупила зір, удавши, ніби шукає щось у сумочці.

Оксана Петрівна піднесла до очей кінчик фартуха.

— І чого воно так на світі божому? Життя миром дише, достаток всюди такий, що нам замолоду й не снилося, а розходяться. Ні на дітей, ні на осуд не зважають.

Тітка сумно похитала головою і, вже звертаючись лише до племінниці, продовжувала:

— Тут одна наша сусідка—на агрегатному заводі складальницею працює. Так їй же ти думала!—від трьох дітей чоловіка прогнала. Навіть суд не примирив. Іди петь — і все, іди, бо я вже тебе розлюбила. А хто ж чуже серце вгадає, може й розлюбила?

Дядько потер п'ятірнею глянцеvu лисину, зітхнув.

— Розлучень багатенько. — Знову зітхнув, стомлено глянув на племінницю. — Одні до загсу — з посмішками, а інші з чортами в серці. Це не від розпусти, Оксанко. Розумієш, сім'я повинна триматись на великій любові. Є любов — сім'я міцна. Зникла любов — то й сім'я... Ну, як тобі, стара, пояснити...

Кузьмович відкашлявся, хоч кашляти йому, мабуть, не хотілося.

— Не буде ж така жінка,— він показав на племінницю,— терпіти біля себе нелюба заради того, що він батько її дитини. Та й не має права людина такого терпіти: бо це, ну як тобі сказати, протизаконно по природі моралі.

Оксана Петрівна заперечила:

— У твоїй балачці, Остапе, правди, як у kota сліз. Раз не потерпить — вдруге щастя

не матиме.

— Матиме!— твердо мовив дядько і, трохи помовчавши, додав:— Людина народжується для щастя і повинна його шукати, аж доки не знайде.

Розділ дев'ятий

Коротшали серпневі дні. Літо згорблювалося, жовтіло. Непомітно спливали шкільні та студентські канікули.

Ліда блідла, худла. Журба все частіше затуманювала її очі. Годинами вона просиджувала мовчки, в тяжкій задумі. Здавалося, що все її існування заповнили тривоги і невідомість. Що буде? Як жити? Тітка Оксана у такі хвилини намагалася непомітно зникнути, щоб уникнути розмов, які б тільки ярили біль. Дядько Остап нібито зберігав спокій. Він лише усміхався, словом-другим підбадьорював племінницю. Вона чекала від дядька мудрої поради, вірила, що Кузьмович, хай собі й мовчки, але виношує важливе рішення. А може, він надумав помирити її з Тимофієм?

— Мовчиш, немов збиткуєшся,—дорікала Оксана Петрівна.— Дівчина з бідой до нас приїхала, порятунку чекає, а ти наче дратвою рота зашив.

Дядько Остап усміхається. В його зіницях міняються лукаві вогники. Невже йому справді весело?

— Не зашив, Онсанко, і не забув,— відповідає він з тихою статечністю.— Мовчав, бо думав.— Підійшов до столу, потарабанив по ньому пальцями, немов розучував якусь мелодію.— Я ось що мізкую,—почав неголосно,— людина не знає, де й коли прийде до неї сподіване щастя. Згодна, Онсанко?

Голос такий же — тихий, спокійний, трішечки хрип-

кий, власне, Ліда і не пригадує, щоб Остап Кузьмович коли-небудь голосно говорив, навіть гнівався він переважно "в собі".

Однак у тітки від його слів примітно розправляються на обличчі зморшки, спадає втома від нелегких трьох десятків літ заміжжя. Зараз у кімнаті стоїть чорноока молодиця з розгонистими бровами на високому чолі, і віє такою щирою красою од її обличчя, що Лада нараз відчуває, яка велика любов з'єднує цих немолодих уже людей.

Тітка віджартовується і по-дівочому сміється:

— Ну-ну!

Чоловік немов і не чує жіночого сміху, але очі в нього ясніють, либонь, Остап Кузьмович гордиться своєю Оксаною.

— От, приміром, материнське Щастя. Воно приходить не від того, який у дитини батько. Буває, що дитина від негідника, а виростає усім на втіху, люди матері низько вклоняються, і вона відчуває себе щасливою. А часом і навпаки: батько працелюб, розумний, вчений, всюди йому шана, повага, а син чи дочка — дрантя. І ніякі достатки, ніякі шовки чи нейлони не замінять матері найдорожчого. Можна втратити чи розтоптати стару любов, знайти нову. А втраченого материнства не знайдеш. Така втрата ні до кого щастям не обертається,

Ліда стежить за дядьковими словами і прислухається до себе. Чи буде вона

матір'ю? Чи буде колинебудь щасливою? Ой як важко себе стримати! Але треба.

Остап Кузьмович стер з лоба ледь помітні росинки, повагам пройшовся по кімнаті. Високий, широкоплечий, трішечки згорблений, немов щойно підняв не на свою силу тягар і ще не встиг розправитися.

— А тобі, дочко, скажу: якщо помилилася в коханні, то постарайся не помилитися в іншому: і, може, твоє найбільше щастя—в материнстві. Без нього ніяка жінка щасливою себе не відчуває,

Слова падають у тишу, розбризкуються по кімнаті дрібними скалками суму і надії. Тітка скорботно підбирає губи, насуплено дивиться на чоловіка. Остап Кузьмович ще дужче сутулюється, ні на кого не глядячи, боком виходить на балкон, заходжується начищати черевики. Незабаром і тітка вибігає з кімнати подивитися, чи не горить на кухні газ, а насправді лише для того, щоб витерти очі, не показувати племінниці сліз.

Ліда залишилась у кімнаті одна. У вухах раз у раз бриніла дядькова порада: "Якщо помилилася в коханні, то постарайся не помилитися в іншому". Значить, народити від Тимофія дитину?

Ой, як воїна жахливо помилилася! Дуже захотілось заміж вийти — от і уявила, що Тимофій її суджений. Дурепа — та й годі! А що тепер робити? Битися головою об стіл і плакати ридма? Хоча б скоріше дядько з тіткою пішли на прогулянку, щоб побути одніми...

Коли людина в нетерпінні чекає, час повзе, мов на колінах. Ліді здавалося, що родичі навмисне затримуються. Нарешті Кузьмович приміряв перед дзеркалом капроновий капелюх, хвацько розчинив коридорні двері.

— Прошу!

Затіяно заходило сонце. Від посірілої од холодних ночей ріки тягло сирістю.

— Чи воно на дощ, чи на холод,— зауважила Оксана Петрівна, показуючи рукою на велику хмару біля горизонту.

— Нехай дощить. Серпневі дощі сили землі додають,— промовив задумливо чоловік.— Через тиждень та й сіяти зачнуть. А інде вже, мабуть, сіють, так що дощ потрібен. А знаєш, старенька,— несподівано додав він,— наша Ліда буде доброю матір'ю.

* * *

Лідочка бездумно дивилася крізь прозору шибу. Напроти вітер бавився з молоденькою гілкою клена. Гілочка колихалася, постукуючи у вікно, і Ліді уявлялося, що то видзвонює в краплях дощу її власне життя. А коли гілочка непорушно зависла над шибою, ставало чомусь неприємно, навіть страшно.

Дядько з тіткою, звичайно, радять, а вирішувати повинна вона: або—або. Ну гаразд, розрив з Тимофієм трапився на початку, коли ще можна думати про те "або—або". А могло ж все статися значно пізніше — через три чи навіть п'ять років. Тоді як? Невже б вона стала менше любити свою дитину тільки тому, що Тимофій виявився таким?

— Дурниці!

— Факт, дурниці,— відповідає хтось з кутка кімнати знайомим Жениним голосом.

Ліда вже не раз зауважувала; найчастіше в ній самій, мов антипод, бринить Женин голос.

— Тоді що?

В голові зовсім не залишилося думок — тільки якесь обважніння, і, сама того не помічаючи, Ліда починає схлипувати. Спочатку тихо, стримано. Ні, вона любитиме свою дитину наперекір усьому.

— Значить, ти колись зможеш і Тимофієві простити?

Це знов озивається з кутка Женин голос.

— Ні, не зможу! Не можу й не хочу!— вигукує у відповідь Ліда і затуляє рот руками, щоб ніхто не почув її діалога з собою.

Коли б у неї були батьки. Щоб наплакатися біля теплих маминих грудей, відчутти на своїй голові татову руку і заспокоїтися. А тітки Оксани і дядька Остапа вона всетаки соромиться: чи не досить їм клопотів, щоб знову переживати ще й за її дорослу долю?..

"Ні, мене ніхто не буде ганити. Звичайно, доведеться вчитися і заробляти на життя, виховувати дитину. А хіба тітці та дядькові було легше? А проте вистачало снаги й на шістьох!"

* * *

Неждано в сім'ю Тіпків, і в першу чергу до Ліди Побережник, прийшла новина. Принесла її газета. Звістка була настільки несподіваною, що навіть Остап Кузьмович в перші хвилини потерпав од нервового напруження. Збуджений і притихлий, він мовчки підсунув газету племінниці.

"Це було понад двадцять років тому,— почала читати Ліда.— Невелика група розвідників переправилася на плотах через Дніпро. На правому березі ріки спалахнув нерівний бій. Фашисти намагалися за будь-яку ціну полонити сміливців живими. Але розвідники закидали ворога гранатами, косили кулеметними чергами. Тоді розлючені гітлерівці послали на жменьку радянських воїнів два танки. Здавалося, настали останні хвилини бою. Ні! Чиясь вдало кинута граната підірвала гусеницю однієї машини, другу розвідники підпалили пляшкою зі спеціальною рідиною. З люків повискакували фашисти.

І тут сталося неймовірно: хтось із наших розвідників вскочив до палаючого танку, спрямував його в Дніпро, збив полум'я і почав розстрілювати гітлерівців з близької відстані. Вороги розгубилися, відступили. Однак ненадовго. А потім розгорівся пекельний бій. Радянські воїни загинули смертю героїв, але фашисти дорогою ціною заплатили за їх життя.

Таємниця, про яку не знали понад двадцять років, розкрилася несподівано. Дніпровські рибалки випадково наштовхнулися на німецький танк. Його майже повністю засмоктало мулом. Про свою знахідку рибалки сповістили у райвійськкомат. Танк витягли на берег. В ньому виявили останки двох героїв, а в спеціальних патронах — листи, де повідомлялися їх імена і номер частини, в якій служили відважні розвідники. Архівні дані підтвердили, що це були Григорій Соколов із міста Томська і Максим Побережник з районного центра Золотопілья Української РСР.

Колгоспники артiлi "Днiпро" перенесли останки героїв на один з прибережних курганiв бiля свого села..."

Лiда не дочитала, випустила з рук газету. Порожнiми очима дивилася на дядька, немов чекала пояснень.

— Виходить, що не безвiсти пропав наш Максим, а прийняв смерть як герой,— промовив тихо Остап Кузьмович.

Йому нiхто не вiдповiв. Оксана Петрiвна нечутно схлипувала, обнiмаючи племiнницю.

Максим Побережник любив свою наймолодшу сестру з особливою нiжнiстю, казав, що Оксана в iхньому роду найкраща гiлка, сестра вiддячувала братовi такою ж зворушливою щирiстю. Майже кожного лiта Остап з Оксаною та дiтьми iхали в гостi до Максима набиратися днiпровської снаги. Незабутнiми на все життя залишилися для Остапа Кузьмовича' серпневi ранки в днiпровських плавнях: i Максим i Остап не дуже захоплювалися полюванням, а бiльше милувалися барвами досвiткiв, коли природа прихорошується пiсля нiчного вiдпочинку.

Максим умiв цiкаво розповiдати легенди минувшини. Остапу нiколи не набридало слухати шуряка. Працював вiн будiвельником, про будинки говорив, нiби про живi iстоти. Та, мабуть, i були вони для Максима живими, бо вкладав у них не лише зволожену потом працю, а й щедрий подих серця. Iнакше не мiг!

За два тижнi до початку вiйни Максим гостював у них у Вiнницi. Тодi вони разом побували на каменi Коцюбинського, трохи помрiяли про майбутнє своїх дiтей.

Максим одружився пiзно. Принаймнi, так вважали родичi. Чому так сталося, знала лише сестра Оксана, але вона вмiла мовчати, коли потрiбно було. Ще на початку тридцятих рокiв Максим закохався у шкiльну Оксанину товаришку, яка часто прибiгала до неї "робити уроки". Звали дiвчину Теофiлою. Максимовi сповнилося тодi двадцять вiсiм, Теофiлi йшов лише п'ятнадцятий. Вiд батька-пасiчника перейняла вона шири любов до землi, її пахощiв, знала повадки бджiл, рiзнi легенди про квіти. Та чи не найбiльше поталанило Теофiлi на голос. (Лiда, здається, перейняла материну спiвучiсть). Максим мовчки любив Теофiлу, терпеливо чекав її повнолiття.

Вони жили безхмарно та щасливо, у злагодi. Максим був чоловiком веселої вдачi, щедрим-на привiтне слово. Тiльки усмiхався якось дивно, немов боявся сполохати причаений в лiтах смуток за чимось невідомо як втраченим. Таким вiн постав на мить перед дочкою й родичами — усмiхнений, печальний, добрий,— немов живим ступив на порiг. "Батьку, ти будеш з нами,— думала Лiда,— ти тут! Нарадь мене, ти ж мудрий". Вiн почав мовчки наближатися по черзi до кожного iз них, а потiм непомiтно станув за дверима...

Оксана Петрiвна звела на чоловiка запитливий погляд.

— Знаєш що, Оксанко?—Так завжди починав, коли намагався чимось втiшити.— Може, нам гуртом поїхати в те село, уклонитися Максимовi, його побратимовi, якесь деревце посадити бiля їх могили... Як вважаєш?

— I дерево посадити, i квіти, щоб було їм гарнiше. Землi пригорщу подiльської

привезти... Ой, боже, як же їм тяжко було вмирати!

— Не треба, Оксанко...

Оксана Петрівна перевела погляд на Ліду, зітхнула, винесла з кухні невеличкий глек з водою, заходилася поливати кімнатні квіти.

* * *

Весь двір уже знав про геройську загибель Максима Побережника, його друзів. Ліду розпитували про батька, співчували їй. Було нестерпно боляче, бо все це знову нагадувало про сирітство. Тому й шукала самотності. Рано зачиняючись у відведеній для неї кімнаті, лягала в постіль ще до густих сутінків і не спала майже до світанку. Намагалася викликати в уяві материн образ. Він приходив до неї з фотографій, але ніколи у снах вона не бачила матері живою. Це, мабуть, тому, що зовсім її не пам'ятає. Ну зовсім!

Матері було лише двадцять сім, коли її розстріляли гестапівці. Не хотіла ходити на роботу, працювати на "третій рейх", заподіяла щось з ногою, здається, викликала болячку, схожу на екзему, примотузивши до ноги мідного п'ятака. Про це донесли окупантам, і матір заарештували. Можливо, все обійшлося б гаразд, коли б не матрина краса. Її запримітив обер-лейтенант Йоган Мейснер, далекий родич того самого Отто Мейснера, що вважався у свій час близькою до Гітлера людиною. Принаймні, так говорив сам Йоган своїм друзям і декому із золотопільських прислужників, чванливо показуючи фотографію дядечка Отто в приймальній фюрера. Цей Йоган накинув оком на Теофілу Побережник і почав настирливо підступати до неї. Впіймавши облизня, дуже розлютився і в випадку гніву відправив її з гуртом заарештованих, яких виводили за місто...

Ліда дізналася про цю сумну історію лише три роки тому, коли судили двох золотопільських відступників.

"Якби жива була мама,— думала вона,— зі мною такого б не сталося. Все було б інакше. Зовсім інакше..."

Думала й прислухалася до шелесту клена за відчиненим вікном і до себе — до свого сумління. Любила чи не любила вона Тимофія? Наче ж любила. І він її любив. Напевно, і зараз любить. Карається й чекає на її повернення. Звичайно! Того останнього вечора він також переживав, бентежився — це було помітно. Виходить, сталося непорозуміння. А хто ж винен?

Підійшла до вікна, прихилилася чолом до прохолодного скла. Ні, вона таки любила Тимофія. Може заприсягтися.

У сквері навпроти будинку забриніла гітара. Юний голос виводив приємним тенорком:

Червону руту не шукай вечорами,

Ти ж у мене єдина, тільки ти, повір...

Пісня обірвалася, хлопці за кущами голосно засміялись. Ліда мимохіть відсторонилася од вікна, намацала в сутінках ліжку, лягла, не роздягаючись.

"Якщо помилилася в коханні, то постарайся не помилитися ще раз. Без

материнства жінка щасливою не буває..." Значить, дядько Остап вважає, що вона таки помилилася в коханні. Ну і хай! Не одна така на білому світі. Тисячі, авжеж — тисячі помиляються. І не тільки жінки...

Колише ніч прохолоду, бринить у сквері гітара, співають хлопці під її акомпанемент. Все це — гомін, сміх, зоряне небо, світло міських вогнів — обступає її звідусіль, заспокоює і дратує водночас.

Розділ десятий

В юності Регіна Бондарчук мріяла про легке життя з "шиком", заздрим оком позирала на вродливих, пишно вбраних дам. Певно, вони можуть собі дозволяти все, що забажають. А чого б і самій не стати такою? Трапився їй в ту пору (підстаркуватий майор, двічі одружений і двічі розведений. Він виявив намір взяти шлюб втретє — остаточно і назавжди. Регіна не мала нічого проти — все-таки в дев'ятнадцять років бути майорілою випадає не кожній.

Але... Через місяць по одруженні стало ясно — мрія про легке життя залишилася такою ж далекою, як і до заміжжя. Із заробітної її майора — працівника військкомату — третину вираховували на аліменти. До того ж Костянтин любив тішитися не тільки жіночою красою, а й марочними винами. Незабаром він почав шукати для дружини вигідну роботу. От і маєш — чоловік намагається запрягти її в той самий віз, в якому Регіна мріяла бачити свого судженого. Хто ж кого?

Почала уважно придивлятися до інших військових, шукати собі вигіднішого попутника. Вони траплялися, але, на жаль, були або одруженими, або не в тій якості, котру вона бажала знайти. Несподівано її Костянтин дістав призначення аж в Хабаровський край. Звісно, така дорога не для неї... Саме тоді й нагодився Марчук. Він, щоправда, не був омріяною вершиною, але ж його батьки мають досить гарненький будинок, та й на ощадкнижці, мабуть, дещо є. До того ж, Тимофій такий покірливий, ним можна крутити, як забажається.

Після від'їзду до Кам'янець-Подільського, де Регіна працювала касиркою в одному з кінотеатрів, вона все частіше згадувала про Марчука. Двічі на тиждень посидала "дорогому котикові" листи. Бентежилась ніжними й палкими словами і часом думала про серйозні почуття. А може, її серце справді належить Тимофієві?

З нетерпінням чекала втішної звістки із Золотоїлля. Щодня заходила на пошту, і коли їй відповідали: "Для вас нічого немає", серце немов ятрилося — не то від кохання, не то від себелюбства. Нарешті Тимофій відповів. Подякувала чорнявій симпатичній поштарці, з притамованим подихом хутко вийшла в коридор. Пальці тремтіли, немов розпечатувала лист своєї долі. Пробігла по рядках. Перемога!

Постояла знемужена від солодкої млості, а відтак неквапно перейшла дорогу, опустила вузькими сходами в парк, знайшла безлюдне місце і знову перечитала Тимофієву відповідь.

"Не докоряй, що все так сталося. Розумію, я дозволив собі дуже багато... Тепер мушу спокутуватися. Ліда мене кинула і кудись зникла. Тепер я теж не знаю,

одружений чи ні? Отже, у нас з тобою схожі долі. Не знаю, чи потішить це тебе, але я можу сказати одне: за тими годинами, що ми їх провели разом, я дуже часто сумую..."

Сяюча і горда Регіна посміхалася. Наївний хлопчисько! Для чого ж сумувати? Плюнь на цибату гордівницю та їдь в Кам'янець-Подільський...

Буїв понеділок, Регіна мала вихідний, могла віддатися роздумам на дозвіллі. Вона неквапом йшла набережною Смотрича. Деревя стояли в позолоті, нечутно вбирали скупе тепло осені.

По той бік розпросторювалися старі околиці, оперезані річкою. Людям довелося прокопати тільки невеличкий перешийок, щоб зробити зручний клаптик землі справжнім островом.

Регіні подобається це місто — з його встояним затишком, краєвидами, архітектурними ансамблями, в яких сусідують споруди різних стилів, епох і народів. Двічі побувала вона у фортеці, оглядала зали і дивні вежі, унікальні експонати старовини. Третій раз тепер піде туди з Тимофієм. Збагливий її мозок плів тенета. Найперше— завабити Тимофія до Кам'янця. А тут вона вже знайде спосіб його полонити.

Справді, чого Тимофій повинен стати чоловіком спичакуватої Лідки? Треба бути безсилою дурепою, щоб поступитися щастям. І вона не поступиться. Чого ради?

До заміжжя Регіна вважалася милим створінням. Майже всі хлопці з десятого "б" писали їй ніжні листи, від яких паморочилася голова. Думалося: моргне бровою — і щастя розсиплеться навколо срібним намистом. Життя протверезило її. Зробило спритною і недовірливою. Цілий рік після закінчення школи шукала роботу, яка б імпонувала намірам. І не знайшла. Раз, правда, їй запропонували місце секретаря-друкарки в районному відділі соціального забезпечення. Та, попрацювавши з тиждень, надивившись на згорблених дідусів і бабусь, відчула — це не для неї.

Батьки Регіни розійшлися. Батько (дехто в Золотопільці каже, що він їй зовсім не батько) подався до Магадану, а мати знайшла якогось удівця-залізничника, переїхала до нього в Одесу. Регіна залишилася з бабою Ганною, ладною возити на своїм хребті дорогеньку внучку до останнього подиху. Звісно, Регіна теж не сиділа склавши руки: шукала своєї долі. І знайшла...

Тепер єдина надія на те, що вдасться привернути до себе Тимофія. Він би тут влаштувався в таксомоторному парку. Можна було б непогано жити, а у вихідні їздити власного машиною (така перспектива їй здавалась реальною: Марчуки — заможні люди) на прогулянки: в Чернівці, Кишинів, Хмельницький. Тимофій буде уважним чоловіком. Чи ж варто чекати на кращого? Та й доки чекати?..

Вечоріло. Вона подумала, що час вертати додому. Але не квапилася —там все нагадує про самотність. Задумливо побродила в парку, постояла над Смотричем. Коли підходила додому, помітила: на неї чекають — від стіни, навпроти її будинку, відділився якийсь чоловік — постава його здалась Регіні дуже знайомою,— і рушив назустріч.

— Тимофій?..— З хвилину дивилася на нього повними радості очима.

До півночі вони блукали над урвищами Кам'янця. Регіна відчувала себе закоханою.

Завтра вона пройдеться з ним плече до плеча через усе місто, по всіх магазинах — нехай усі побачать, який він ставний, молодий, і заздрять.

— Тимої

Вона зупинилась, звела на нього зволожені очі.

— Я така щаслива, Тимо. Мені плакати і сміятися хочеться.

— Мені теж,— сказав він тихо.

Йому й справді з Регіною було якось простіше й легше, ніж з Лідою. І зовсім Регіна не така легковажна, якою він її вважав ще три місяці тому. Вона приваблива, щира, палка.

— Про що ти думаєш?

Він нахилився до її кучерів:

— Навіть не знаю... Думаю, що нам з тобою зараз гарно, що якби ось так — на все життя...

Про Ліду не згадували. Регіна вирішила нічого не говорити про свою суперницю, не розпитувати Тимофія. Краще робити вигляд, що її взагалі не існує. Хіба не так?

Повернулися додому десь за північ. Регіна відчинила балконні двері своєї кімнати, застелила постіль свіжими запашними простирадлами.

...Вони дивилися на зорі, тихо розмовляли. Регіна розповідала різні смішні історії. Нараз замовкла, стиха пригорнулася до його грудей.

— Тимоше...

— Що, Регіно?

Вона ще помовчала.

— Тебе щось непокоїть?

— Я хотіла сказати...— вона знітилась.— Але боюся...

Боюся сполохати свою долю.

— Скажи тихо, щоб почув тільки я.

Вона підвелася, сперлася на лікоть.

— Я хотіла сказати... У нас буде дитина, Тимоше.

— От і добре. Я волію бути з тобою все життя. Щоб ми все життя любилися і ні про кого більше не думали. Мені так хороше!

Тиміш подумав про Ліду. Адже у неї теж може бути дитина. Чи треба про це говорити зараз?

— Про що ти думаєш?

— Прозорі.

— А ще про що?

— Про тебе...

— І більше ні про кого?

— Так.

Його мозок потроху прояснювався в білому світанні; приходив до практичної реальності.

— Чи є в Кам'янці якась підходяща для мене робота?

— Треба знайти,— відповіла пошепки Регіна.— А на яку саме ти розраховуєш?

Тимофій зітхнув.

— Чого ти?

— Просто так... Завтра пошукаю Мар'яна Сотенчука.

— Хто це?

— Мій друг, разом служили в армії. Він родом з Кам'янець-Подільського і повинен нам щось підказати. Інакше як же нам жити?

Ця відповідь злякала і насторожила Регіну. Вона розуміла: Тимофій боїться самотійного життя, боїться, що батьки будуть не дуже щедрими на допомогу. І чи взагалі вибачать вони синові втечу? Отже, підходящу роботу Тимофієві повинна знайти вона.

Народжувався день, поставали нові турботи. Регіна не хотіла бачити Тимофія зажуреним і робила все можливе, щоб відвернути його від буденних клопотів, щоб він, бува, не засумував і, чого доброго, не почав думати про Ліду.

А Тимофій все ж не переставав думати про неї. Потай він шкодував, що так сталося, його лякала перспектива бути водночас батьком двох дітей від різних жінок. Щоправда, юридично Ліда не матиме права подавати на нього до суду, але все-таки... Він взяв обіруч Регініну голову.

— Що, любий?

— Хочу надивитися... А це правда, що твоє ім'я означає "царівна"?

— Правда.

— Я тебе люблю, Регіно.

— Спасибі,— зворушено прошепотіла вона.

Він мовчки гладив її чорні коси, милувався проясненим обличчям.

— А ваші знають, що ти тут?

Тимофій зам'явся: казати правду?

На четвертий день після втечі Ліди мати порадила йому їхати до Вінниці. Але він несподівано захворів. Мати два тижні поїла його теплим молоком з медом, через 108 .

день посилала на інгаляцію. Тимофій все робив нехить і крадькома пив холодне пиво. Йому не дуже хотілося їхати до Вінниці, перепрошувати дружину: раз сама втекла, то нехай сама й повертається.

Нарешті, за тиждень до закінчення студентських канікул Марчуки все-таки випровадили сина на розшуки. Тимофій пробув у Вінниці п'ять днів, але так і не зустрівся з Лідою, бо вона з тіткою і дядьком поїхала відвідати батькову могилу. Тимофій сповістив своїх про "ситуацію", а сам гайнув до Кам'янець-Подільського.

— Про це в Золотопільлі ніхто не знає,— признався він тихо.

— Що ж, тижнів зо два поживемо без свідків. Згоден?

Він покірливо схилився до неї. Регіна щасливо посміхнулася — не так Тимофієві, як своїй затаєній думці.

— А де працює твій Сотенчук? Він теж шофер?

— Механік. Дуже тямущий — в армії його завжди ставили за приклад.

Регіна мовчала.

Розділ одинадцятий

Ніч вимальовувала на склі різні дива. На верхній шибі утворилася гострякувата шапка з гаптованими квітами і зорями. З-під неї вибивалися сиві пасма. А внизу розстрішувалася довга біла борода. Уява домалювала кострубаті брови, примружені веселі очі Діда Мороза. Навколо його голови відсвічувалися химерні узорі мережок.

Ось з цим Дідом Морозом і зустрічала Ліда Побережник новий, 1965 рік. Скрушно і сумно було на серці. Подруги по кімнаті умовляли йти в інститут на карнавал. Вона категорично відмовилась, майже силоміць виштовхала дівчат з кімнати, залишилася одна.

Години минали повільно й журно: Ліда намагалася розвіяти гнітючий настрій, переконувала себе, що нічого страшного не трапилось.

"Хіба мало жінок воліють стати матерями і не можуть?— думала вона, малюючи на спітнілому склі ще одного Діда Мороза. Кожна з них тільки позаздрить мені, навіть зараз, коли я самітня. І взагалі — жінка перш за все покликана продовжувати людський рід, а потім уже бути дружиною. Спочатку мати, а тоді вже дружина".

Не помічала, що привезла ці думки од вінницьких родичів і ними часто тепер втихомирює сум. Нараз їй здалося, що от-от прийде Тимофій, стане на коліна, попросить пробачення. Уявляла його блідим, змарнілим, і від того десь в глибині душі ворухнувся жаль — до себе й до нього. Правда, жаль швидко минув, натомість озвалася лють, підступав відчай. Хотілося вирватися з цієї кімнати, втекти від німотних стін, від себе й знайомих.

"А мені ж хвилюватися не можна,— намагалася переконати себе,— мені треба бути зараз спокійною..."

Тимофій не давав про себе знати ось уже п'ятий місяць. Взагалі сім'я Марчуків мовчала. З кожним днем те мовчання ставало зловіснішим. Тимофій уявлявся по-різному: то була певна, що він тужить за нею, а часом здавалося, що він зовсім її забув.

Напередодні нового року одержала звістку від сестри. Десь в кінці листа, ніби між іншим, Лариса повідомляла, що Марчук — так їй переказували — живе тепер у Кам'янець-Подільському з золотопільською сусідкою. Ліда відчула раптову слабкість. Мабуть, і з обличчя змінилася, бо Світлана Торочко здивовано запитала, що сталося.

— А справді, чого я хочу?.. Ну, чого хойу? Бути щасливою. Наче в світі багато людей, що можуть назвати себе щасливими. Коли б не так! Чого ж тоді щодня — ну це ж факт, стільки сімей розвалюється?

Знервовано ходила по кімнаті. Хотілося кричати голосно, на весь гуртожиток. На все місто!

— Боже! Так можна здуріти!

По радіо передавали новорічний концерт. Звуки пісні заповнили кімнату. Співав

Муслім Магомаєв. Співав про любов — велику, всесильну. Звичайно, така любов існує на білому світі. Наприклад, між тіткою Оксаною і дядьком Остапом. Але не до кожного приходиться. А чому? Дурниці! На це питання ще ніхто й ніколи не знаходив відповіді.

Десь перед першою годиною нового року її почав змагати сон. Постелилася. Звичайно, хотілося дочекатися подруг — може, Женя і Світлана скоро повернуться? Нахвалялися довго не затримуватися. О, здається вони вже йдуть. Мимохіть стала прислухатися до кроків у коридорі. Хтось наближався до дверей їхньої кімнати. Ні, це не Женя й не Світлана. Видно, котрась із дівчатсусідок. Може, Зебра?..

Кроки стихли, але у двері ніхто не стукав. Ліда подумала про Тимофія. Серце зойкнуло, на якусь крихту часу зупинилося. Невже за дверима справді Тимофій?

Нишком підступила до порогу, притулилася до одвірка. Нічого не чути, лише гупання власного серця. За дверима хтось стоїть. Це не Женя й не Світлана. Зебра теж не має такої звички — вона скоріше влетить до кімнати без стуку, ніж вичікуватиме в коридорі дозволу. Тоді хто ж?

Треба бути абсолютно спокійною, байдужою. Звичайно! Хто для неї тепер Тимофій Марчук? Чужий чоловік та й годі. А серце чомусь не заспокоюється. Спитати б, чого?

У двері постукали. Це — Тимофій! Оглянулася, швидко вдягла плаття, витягла з-під ліжка новенькі чобітки — подарунок вінницьких родичів. Нехай думає, що вона тільки повернулася з гуляння. Стукіт у двері повторився. Гучніше. Ліда випросталася, повільною ходою пішла відчиняти. Не спитала, хто прийшов — чи голосу не вистачило, чи сміливості? Відмикала двері й думала лише про одне: як би не виказати радості. Ні, ні — треба бути поважною, гордою. Взялася за ручку, наскільки могла неквапно відхилила двері — у коридорі стояв Юрій Смугло.

Чого він так пізно? Хіба не знає, що Женя пішла в інститут?

— З Новим роком, Лідо!

Юнак обома руками тисне їй правицю.

— З новим щастям, Лідонько!

Які теплі в нього руки!

Стриманно відповідає усмішкою на усмішку, запитує:

— Ти Женю бачив?

Вона помічає стурбованість на Юрковому обличчі. Чи не трапилося чого з Женею? Хлопець мовчки скидає новеньке пальто з великим цигейковим коміром. Ліда тільки зараз зауважує "агрономову" обнову.

— Ти Женю бачив?

Юрко почервонів. Стали помітними невеличкі сузір'я веснянок на щоках і на носі. У Смугла довге кістляве підборіддя і немов обрубане внизу. Кажуть, що люди з таким підборіддям уперті, наполегливі.

— І Женю бачив, і Світлану. Вони вирішили танцювати до самого ранку. Там біля них крутяться симпатичні хлопці...

— А ти?— перебиває Ліда.

Юрко дивиться на носки акуратних дівочих чобітків. Куди вона зібралася в таку

пору? Невже когось чекала? А може, десь була? Підвів голову. Тепер його очі навпроти її очей.

— Я їх поздоровив з Новим роком і поїхав до тебе. Це мені Світлана порадила... Світлана порадила поїхати.

— Світлана?

Хлопець прикусив язика, зрозумівши свою надмірну балакучість. Ліда насупилася.

— Що ж, прохोдь, гостем будеш. Першим моїм гостем у новому році.— Взяла його за руку, повела до столу.— Сідай, пригощайся.— З цими словами підсунула миску з яблуками, сама сіла навпроти хлопця. Юрко замком склав руки, затиснув їх поміж колінами. Було в погляді його серйозних очей якесь недвозначне запитання, що змусило Ліду зашарітися. Він розімкнув руки, ліву сховав під стіл, а праву поклав на дівочу долоню, яка лежала на столі. Ліда руки не вивільнила.

— Ти коли-небудь думав про Женине ставлення до тебе?

Він перестав посміхатися.

— Навіть не раз.

— А знаєш, що вона чудова дівчина?.. Ой, коли б я була хлопцем!

— Знаю,— тихо промовив Юрко.

— Ні, не знаєш!— гаряче заперечила Ліда.— Не знаєш, і тому багато можеш втратити. Кажу тобі чесно.

Він підвівся, став навпроти неї.

— Бачиш, Лідо...

Голос обірвався, немов від безсилля. Юрко кашлянув у кулак, неголосно продовжував:

— Можливо, моя увага до Жені була б далеко пильнішою, коли б...

Він нервово стиснув її руку.

— Я вже давно кохаю іншу, Лідо! Давно! І ти це знаєш. ;

Вона зробила заперечливий жест, іронічно-осудливо похитала головою, як молода вчителька, якій старшокласник несподівано признався у своїх почуттях.

— Це даремно, Юрію.

Він мовчки і благально дивився на неї.

— Я не заслуговую,— продовжувала вона так само з іронією, до якої додалася ще й скорбота.— І ні від кого не хочу приймати пожертв.

— Це зовсім не те, повір... Я думав...

Ліда не слухала.

— Я не вважаю себе нещасливою,— вона ніби виправдовувалась,— а тим більше зганьбленою. Навесні у мене буде дочка або син, і якщо до того часу не зможу порозумітися з Марчуком, то назавжди залишуся незаміжньою.

Юрко підвів чубату голову.

— Це ж заради чого?

Вона не розгубилася, бо подібні запитання ставила собі сотні разів.

— Бачиш, Юро, я не хочу ні від кого залежати, а тим паче вислуховувати будь-які докори. Кожна жінка перш за все повинна стати матір'ю — це її поклик. Певна, що ти правильно мене розумієш.

Юрко широким кроком пройшовся по кімнаті. Задума ніби захмарила його обличчя.

— Гаразд, не будемо про це. Відкладемо розмову до пори, коли твій обрій проясниться. Проясниться, Лідо.

Наблизився до неї, взяв за руки.

— Може, трохи прогуляємось? У новорічну ніч гріх сидіти самотницею.

Вона не посміла вдруге причинити йому біль, а головне — не хотіла довше лишатися з ним в кімнаті: що подумують дівчата, тьотя Фросина?

— Що ж, давай пройдемося, зустрінемо Женю...

Незабаром вони вийшли на вулицю. Зоряне небо перевертало догори Чумацький віз, відливалось морозяною імлою. Юрій легенько й трохи оддаль підтримував Ліду за лікоть, його обличчя поступово світлішало, зникав вираз кам'яної незворушності.

— А нинішній рік буде щедрий, пшеничний.

— Звідки тобі знати?

Юрко пояснив:

— Люди кажуть: раз осінь встеляється густими килимами, то нарік будемо з калачами. Тільки наш колгосп засіяв дві тисячі гектарів пшеницею. Дві тисячі гектарів! Ще ніколи стільки не сіяв. І вся вона добре зійшла, заврунилася.

Юрко сьогодні сам на себе не схожий, збуджений, балакучий — все розповідає про якогось агронома-дивака з Вінниччини, де минулої осені відбував практику.

Поволі підійшли до тролейбусної зупинки і довго стояли, чекаючи на дівчат.

* * *

Початок нового року посіяв між дівчатами зерна підозри й деякої відчуженості. Днів зо три Женя Корчинська ходила похмура, намагалася на подруг не дивитися. Ліда ж не відчувала за собою провини, трималася з Женею, як і раніше.

Пригадуючи новорічну ніч, вона дошукувалася причин непорозуміння між ними: за що Женя сердиться? Ну нічого ж не сталося. Геть нічого!

Пам'ятає, що, повернувшись до гуртожитку, застала в кімнаті Женю і Світлану. Збуджені, вони ділилися враженнями від карнавалу.

— Де це ти пропадала?—поцікавилася Корчинська.

Ліда розповіла про Юркові навідини.

— І ти всю ніч ходила з ним?—уточнила крижаним тоном подруга.

— Женю, будь ласка, не перебільшуй. Я лише пройшлася з ним до зупинки, щоб зустріти тебе і Світлану. Чи ти вважаєш, що я запрошувала його в гості за твоєї відсутності?

Може, на тому все й скінчилося б, коли б до розмови не приєдналася Світлана.

— Женя ревнує — жах!—сказала вона, підкреслено розтягуючи слова.— Адже ревнуєш, Женько, признайся?

Корчинська якусь хвилину боролася зі своїм гонором, але витримки не вистачило:

вона швидко роздяглася, бухнулася в постіль, згорнулася бубликом, а відтак тихо заплакала. Світлана з Лідою презирнулися. Обидві, не змовляючись, підсіли до Жені на ліжко.

— Ну, чого ти?

Женя мовчала.

— На кого ти образилася — на мене чи на Світлану?— допитувалася Ліда.— Чи ти подумала, що я зазіхаю на твого "агронома"?

— Знаю, що ніі— крізь сльози погодилася Корчинська.— Зате він., тільки про тебе й говорить...

— А хто ж йому заборонить?— зауважила Світлана.— Не чекала від тебе... Скажіть, будь ласка, її не покохав той, кого вона уподобала! Ну, а якщо продовжити цю лінію за межі твоєї особи, то Юрко Смугло повинен заявити таку ж претензію Ліді. А Ліда в свою чергу...

— Замовкни, Світланко!— попросила Ліда.

Торочко крутнулася до столу, вхопила графин, вибігла з кімнати. Ліда тільки цього й чекала. Вона обняла Женю, торкнулася гарячими губами її щоки.

— Коли б знала, на поріг не пустила б!

Корчинська випросталася.

— Годі про це. Не докучайте і не чіпайте мене. Сама в усьому розберуся.

Ліда потисла під ковдрою холодну Женину руку.

Тим часом повернулася Світлана. Налила склянку води.

— Пий і втихомирся. Не забувай, що Ліда потребує спокою,— додала пошепки.

Женя промовчала, покірливо напилася холодної води з Світланиних рук.

Тиждень за два після Нового року до них завітав Юрко. В кімнаті була лише Женя. Не знати, про що вони говорили, принаймні, розмова відбулася серйозна, бо Ліда застала обох знервованими: Юрко стояв біля вікна і старанно тер підборіддя, а Женя низько схилилася над книжкою з очима, повними сліз. Ліда кивнула Юркові головою й заспішила — їй, мовляв, треба ще збігати...

— Не вигадуй!— крикнула несподівано різко Корчинська.— Хочеш залишити нас віч-на-віч? Щоб порозумітися? Ми вже й так добре порозумілися.. Надзвичайно добре!

Женя відштовхнула подругу й вискочила в коридор. Ліда побігла слідом. Коли, похнюплені й стишені, вони повернулися до кімнати, Смугла вже не було.

— Як це недоречно,— через деякий час озвалася Корчинська.— За тиждень практика, а я ніяк не вгамуюся. Тебе і Юрка мордую.

За скельцями великих окулярів світилися спокійні розумні очі — Женина розсудливість брала в ній гору...

Юрко довго не приходив. Забіг, правда, на хвилинку перед Восьмим березня, побажав дівчатам щастя-здоров'я, подарував усім трьом по гвоздичці, підкреслено чемно потис кожній на прощання руку. Після його відходу Женя й собі кудись-зникла, а Ліда полегшено зітхнула.

— Думаєш, він облишить тебе?— ковзнувши поглядом по Лідиній помітно

виповненій фігурі, запитала Торопко.— Коли б не так!

Через деякий час Смугло навідався знову. Зустріли його три пари насторожених дівочих очей. Юрко знітився.

— Тебе, Світланко, на хвилину можна?— І немов побоюючись, що йому відмовлять, проникливо додав:— Буквально на одну хвилинку.

— Із свідками чи без свідків?

Юрко, потупившись, мовчки вийшов у коридор. Світлана очима попросила дозволу у подруг — йти чи ні?

Ліда з Женею презирнулися.

— Значить, дозволяєте. Зрештою, у мене з Юрком ніколи не було секретів.

— Зате вони є у Юрка,— напівтихо зауважила Женья. Верхня губа у неї зрадливо тремтіла.

Подругам стало шкода цієї мініатюрної, ладної дівчини, такої щирої, уважної. Було шкода її безвзаємної любові. А як допомогти?

Світлана одягла голубеньке, вже добре поношене пальтечко, хлоп'ячу шапку-вушанку, постояла з хвилину біля дверей, посварилася на товаришок.

— Ви ж тут без мене ведіть себе чемно. Якщо будете цяцями, куплю в гастрономі щось поласувати.

— Іди вже!— Ліді здалося, що Світлана навмисне затримується.

Юрко зустрів дівчину ще більш насупленим, ніж тоді, коли виходив з кімнати.

— З твого дозволу наставлю вуха,— сказала Світлана. В її чорних очах танцювали лукаві вогники.

"Агроном" мовчки дивився собі під ноги, ніби вирішував — варто чи не варто довіряти їй свої сердечні таємниці. Але ж кому тоді довіритися? Адже тільки з Світланою міг говорити про Лиду.

— І оце ти мене кликав, щоб я балакала, а ти мовчав? Потім ти мовчатимеш, а я говоритиму... Так?

— Світлано,— попросив він.— Давай поїдемо в ботанічний...

— Або в зоологічний,— не вгамовувалася Торочко.— На звірів подивимося, себе покажемо.

Він не зважав на її жарти.

— Краще в ботанічний — до нього ближче і там завжди тихше.

Всю дорогу Юрко мовчав. Озвався, коли вони нарешті опинилися на безлюдній алеї.

— Мені дуже соромно перед тобою. Дуже соромно. Вибач, будь ласка, за турботу.

Світлану завжди смішила його манера говорити, повторюючи закінчення фраз.

— Скажи, будь ласка, як до мене ставиться Ліда? Мені конче треба знати. Конче треба. Через п'ять днів я їду на практику. З тяжким серцем їду. З тяжким серцем.

Від морозу чи хвилювання виразніше проступили веснянки на Юркових щоках.

— Нічого нового не скажу тобі, Юрцю. Женья була дуже закохана в твою особу, а нині гнівається. Ну, а Ліді, ти сам розумієш, зараз не до тебе.

Юрко похнюпився.

— Женя тобі більше до пари. Чесно, Юрію. Кажу, як брату. Віриш?

— Я Женю поважаю, але люблю Ліду. Давно люблю.

— Незабаром Ліда стане матір'ю. За місяць-два. А то й раніше. Розумієш?

— Дуже добре розумію. Сам себе переконаю, обзиваю дурнем — не допомагає. Зовсім не допомагає. Ти мене осуджуєш, правда?

Світлана похитала головою.

— Чому? На світі по-всякому буває., У нашому селі одна ланкова мала пристойного чоловіка, двоє дітей разом нажили, а потім, в тридцять п'ять років, закохалася у підстаркуватого парубка-тракториста з сусіднього колгоспу. Недавно він забрав її до себе.

Смугло випростався.

— Це правда: на білому світі по-всякому буває. Я тебе, Світланко, знаєш про що буду просити?

— Скажеш — почую.

— Щоб ти мені сповістила. Як тільки станеться, так і сповісти телеграмою. Це дуже важливо.

Дівчина пильно подивилася на нього. Юрко витримав погляд, і стільки було в його обличчі, в усій постаті голосного благання, покірливості, чекання, що Світлана не наснілилася відмовити.

— Гаразд, я дам телеграму — в той же день. Обов'язково, Юро. Можеш не сумніватися. А як прийде час, ти мене запросиш на весілля. Еге ж?

Юрко гаряче потис їй обидві руки. Було таке відчуття, ніби Лідина любов озивається Світланиними устами.

Епілог

Три роки минуло відтоді, як Ліда Побережник стала матір'ю. Час пронісся в тривогах, клопотах і радощах. Радощі завжди приходять в клопотах, власне, людина для того й клопочеться, щоб чогось досягти, відчутти сенс існування.

ЛІДА

Вона йде на роботу з щебетунею Яринкою. Дивиться на малу щасливими очима і бачить себе в туманах спогадів. Найперше запам'яталося довге, аж до п'ят платтячко, сьак-так перешите бабусею з матиного. Вони з Ларисою сидять посередині великої кімнати обгризають кукурудзяні качани. Більше двох качанів бабуса Степанида не давала. От вона й тягнеться до Ларисиною, ще не початого, а сестра мовчки б'є її по руці...

— Мамо, підемо пішки?— примружуючись, запитує Яринка.

— Звичайно, пішки, доцю.

— А чого ми не їдемо?

— Бо таким дітям, як ти, треба ходити, інакше вони не ростимуть. А Яринці треба рости, щоб бути великою.

— Яринці треба рости,— повторює серйозно Дівчинка.

Природа була ввічлива: вона нічого не перенесла від Тимофія на Яринку, на її зовнішність, наче він і не батько їй. Це дуже добре. Юрій душі в ній не чує. Вона ж називає його татком. Ліда кілька разів пояснювала, що Юрія Івановича треба називати дядею, що її тато далеко. Маля копило губи, вперто відповідало: "А я хочу, щоб дядя Юра був моїм татком!" Що ж, можливо, Юрій і буде колись для дівчинки батьком, а Тимофій Марчук залишиться їй невідомим. Сам винен... Двічі намагався судитися, щоб платити аліменти. Хоч у цьому виявився турботливим. Інші тікають, а він наполягає — навіть через суд. Не потрібні його гроші: вони лише нагадуватимуть про колишні болі.

— Лідо Максимівно!

Дівчинка озирається, дивиться на незнайомого чоловіка. Зупиняється й мати. Їх наздоганяє високий сухопарий молодик. Видно, що приїхав звідкілясь; бо запилений, в руках дорожний чемоданчик. Хто він? У Бугомирівці вона знає чи не кожного. А цей нетутешній. Однак, здається, десь вона його бачила, може, Юрків товариш? Ой, чого це вона останнім часом так багато думає про Юрка?

— Доброго ранку, Лідо Максимівно!

Ні, вона з ним ніколи не зустрічалася, не треба й напружувати пам'ять.

— Здрастуйте!

Хто він? З обличчя веселий, але губи тремтять..

— Це ваша доня?

— Моя.

Яринка поводить ясними зіницями у сірозелених обідках, посміхається.

— Я — Мар'ян Сотенчук. Може, чули?

— Ви не від Юрія?

— Від якого Юрія? — дивується незнайомиць.— Це ваш чоловік?

Ліда розуміє — не треба було себе видавати. Чого це їй здалося, ніби з Юрієм щось сталося?

— Не чули?.. Тимофій Марчук вам ніколи про мене не розповідав?

Ліда насторожується, підхоплює Яринку на руки. Сотенчук це зауважує, квапиться:

— Я приїхав до вас з Кам'янець-Подільського, але не за дорученням. З власної, як кажуть, ініціативи.

— Слухаю.

— Тимофія треба рятувати, Лідо Максимівно.

Ліда спалахнула.

— То чому не рятуєте?

Сотенчук нахилив голову, стоїть присоромлений, задумливий.

— Ви щасливі, Лідо Максимівно?

З якого права допитується? Чи повинна вона відповідати цій незнайомій людині?

Сотенчук переступає з ноги на ногу.

— Ми з Тимофієм служили разом. В одному взводі. Розумієте, Лідо Максимівно?.. Тимофій мій друг. Серце болить дивитися на його пияцтво. Котиться людина в прірву, а допомогти вже ніхто не в змозі. Крім вас, звичайно... Я думав, Лідо Максимівно, що ви одна. Вибачте, будь ласка, на слові. Я вже піду.

Ліді стає соромно: адже перед нею, напевно, порядна людина, яка приїхала за сотні кілометрів заради свого товариша.

— Знаєте що?— опускає на землю дочку.— Ви зможете хвилин з п'ять зачекати? Я працюю тут поряд—в дитсадку. Відведу Яринку, зроблю деякі розпорядження, і ми поговоримо. Не гнівайтесь. Добре?

Він киває головою. Дивиться їй услід. Зітхає. Для нього все зрозуміло — без слів. Побережник, мабуть, одружена і щаслива. І чи треба розбивати щастя трьох заради одного? А Тимофій дурень! Та що вдієш? Переконувати Ліду повернутися до нього? Дурниці. Тоді чого чекати? Сідай, сіромом, на машину і вертай додому. Он якраз і "газик" рушає. Може, по дорозі?

Піднімає руку.

— До залізниці підкинете?

Шофер, на вигляд Сотенчуків ровесник, мовчки відчиняє дверцята кабіни.

Сотенчук з цікавістю оглядає вулицю прибузького села. На пригорку новий Палац культури, навсебіч задивлений великими вікнами. Перед палацом обеліск. Над Бугом потопає в зелені просторий будинок, в який завела дочку Ліда Максимівна... Он вона вже вибігла, поспішає.

— Може, на хвилиночку зупинитесь? А то незручно — буде шукати.

Шофер кривиться.

— Хто шукатиме?

— Он та жінка.

— А, Ліда Максимівна, для неї зупинитися можна, гарна людина.

Сотенчук виплигнув з кабіни.

— Даруйте, Лідо Максимівно,— я вже поїду. Не лайте: не для себе старався. А вам від душі бажаю бути щасливою на все життя. Доні вашій і чоловікові.

Ліда крутить головою, тисне простерту до неї засмаглу руку.

— Я без чоловіка — мати-одиночка.

Сотенчук не зауважує в її словах суму. А тому не дуже й вірить, що вона самотня.

— Тимофієві щось передавати?

Побережник озирається. Ні, їх ніхто не почує. Підступила до Сотенчука вприторк.

— Нехай нас більше не тривожить... Нехай не заважає. Хай шукає собі іншого щастя. Так і скажіть.

Голос тремтить, і вся вона тремтить.

— Гарзд, Лідо Максимівно, поясню. Бувайте здорові! Може, ще колись побачимося.

Машина рушає. Ліда задумливо дивиться на дорогу. Щось важке болюче лягає на душу. Чи правильно зробила в ту дощову ніч, що втекла з Золотопілья, не захотіла бути

дружиною Тимофія Марчука?

Несподівано для себе вийшла в поле. Шуміла достигаюча пшениця. Це Юркова мрія у ній шумить. Юрко просить подарувати йому щастя. Просить і чекає. Дивак! Хіба можна випросити любов? А от дочекатися можна. З цим вона згодна. Раніше боялася навіть думати про нове заміжжя. Була певна: Юрко не заступить Яринці батька і всі вони троє відчуватимуть себе покараними...

Котить вітер розгонисті хвилі. Співають арфами сонячних струн лани. Ліда вслухається в ту мелодію й радіє. Золотяться на її долонях маленькі пшеничні зерна — пахучі й теплі, ніби щойно взяла їх з простягнутої Юркової руки.

ЮРІЙ

Коли він залишається віч-на-віч з полем, йому завжди хочеться малювати. Юрко соромиться показувати будькому свої ескізи, старанно ховає їх в планшетці, з якою не розлучається навіть у свята. Ліді теж не признається — хай не знає про його захоплення: адже на всіх ескізах — поле і вона, його кохання, його пісня. Мабуть, у кожного є така пісня, тільки не всяк уміє виспівати її — щиро і чисто пронести через усе життя. А трапляється, що не сходяться голоси. На жаль, дуже часто трапляється. Як у нього з Женею Корчинською. Цікаво, як там у неї? Навіть Ліді не пише. Світлана пише, а Женя — ні. Світлана нахваляється приїхати з чоловіком до Юрка на весілля. А коли воно буде, те весілля?

Зітхнув.

Шелестить пшениця, красується. Половіє жито.

Студентом Юрко проходив агрономічну практику в одному з колгоспів Поділля і тоді близько зійшовся із землеробом Орестом Орестовичем Рутавичем. Сивоголовий, мов покритий інеєм, агроном володів у свої шістдесят густим приємним баритонем, трохи музикував.

Та не піснями заворожив Рутавич юне серце. Відкрив він Юркові власну формулу родючості ґрунту. Була вона на диво проста, доступна кожному і мудра. Літній агроном зводив формулу до чотирьох звичайних цифр, збагнути її, здавалося, могли б і школярі.

Спочатку Юрко тільки хмикав: надто все зрозуміло: в десятипільній сівозміні щороку треба оптимально збагачувати три поля. Та виявилось, що на практиці виконувати цю вимогу було нелегко. Не все вдавалось й самому Оресту Орестовичу. Правда, по сорок центнерів зернових колгосп "Зоря Поділля" збирав. Четвертий рік підряд. Але старий хлібороб не тішився. "Мало ще, мало,— говорив він.— Тридцять років мордюся, а визначеної межі не досяг... Вам, юначе, легше. Не ті нині часи: минув машинний голод, більше мінеральних солей надходить, працюємо спокійніш... Вам буде в стократ легше".

Чотири місяці практики у колгоспі "Зоря Поділля" назавжди приворожили до старого Рутавича, його формули, до професії агронома. Але Юрка залишили для наукової роботи в академії. Він погодився, бо думав, що Ліда працюватиме у Києві.

Вона, правда, мала таку можливість, однак подалася на Вінниччину, щоб бути далі від неприємних спогадів. Юркове серце теж не витримало; хотілося працювати поблизу свого учителя, а головне — кликала любов до землі, кликало єдине, болюче кохання до Ліди. Знав: без неї не буде ніколи по-справжньому щасливим.

Розкрив планшетку, вийняв загорнутий в газету альбом. Взявся за олівець. Пшеничний килим зупинився біля берізки. До білого стовбура притулилася Ліда. Вона годувала дитину. Майбутнього їхнього сина. Юрко малював мрію.

Шурхотить колосся. Колише в небі жайвір пісню.

Просторо і гарної

ТИМОФІЙ

В житті неможливо все передбачити, вгадати, де на тебе чекає радість, де спіткає біда. Але і в радості, і в горі людина повинна знаходити мужність віддавати себе на суд власної совісті.

Тимофій Марчук помилився у своїх стосунках з Лідєю Побережник. Але чому помилився?

Не міг знайти на це відповіді тоді, не знаходив і нині. З горя чи від безсилля почав припадати до чарки.

Мар'ян Сотенчук як не старався, все ж не міг відвернути товариша від згуби.

— Не докоряй, Мар'яне, бо мені так легше!.. І про Лідку не нагадуй, бо я на неї чхав... Не віриш? Даю тобі чесне слово: вона для мене тепер — нуль без палички. Коли вона втекла з дому, то думав, що лопну від гніву і сорому. А тепер — байдуже.

Стукав по столу кулаком і плакав. А то відкидався на спинку стільця, скрипів безтямно зубами. Мар'яну чомусь здавалося, що то скрипить за вікнами надломлене грозою дерево.

— Ходімо, Тимоше, додому,— просить Мар'ян.— Я тебе проведу.

— Додому?.. Гаразд! Я згоден. Ти мені радиш, як друг. Вірю. Тільки скажи: є у мене дім чи немає? Ні, ти спершу скажи! Щоб чесно.

— Звичайно, є,— переконує непевно Сотенчук.— І дім, і дружина. Вона на тебе давно чекає.

Марчук стомлено киває головою.

— Чекає?

— Чекає.

— Яз тобою згоден, Мар'яне. Вона таки чекає. Це правда. Але досить з мене Регіні! Чуєш?

Мар'ян підвівся, хоч знав — не піде. Не піде, тому що не може і не має права кинути товариша в оцій прокурений, пройнятий п'яним перегаром забігайлівці, яку спритні торгаші, мабуть, навмисне спорудили поблизу міського автопарку — для "перевиконання плану".

Марчук наліг тілом на стіл.

— Я теж піду!

— Тоді вийдемо разом.

— А це?.. Не виливати ж свиням. Так чи не так я кажу, Мар'яне?

Стоячи, допив пиво, потім неквапно вийшов слідом за Сотенчуком. Поволеньки дибав безлюдною алеєю парку, просторікував про випадкові "калими", які йому силоміць всовують в кишені щедрі курортники. Мар'ян його майже не слухав і, напевно, вдесьте за сьогоднішній вечір запитував себе: чи слід розповісти Тимофієві про поїзду в Бугомирівку?

— Ти гадаєш, Мар'яне, що я свиня. А чого? Скажи, чого мені так бридко буває?.. Вниз головою хочеться кинутися з цієї кручі. А ти зі мною возишся. Для чого? Борониш мене, проводиш до хати. Яка тобі з цього користь, Мар'яне?

Зупинився, п'яно видивлявся на друга, намагаючись у його очах прочитати відповідь. Сотенчук пояснив просто:

— Бо я твій товариш.

Тимофій хмикнув.

— А ти наплюй на такого товариша.

— Тоді хто ж тобі допоможе?

— Чим? Мені не потрібна допомога.

— Такого в житті не буває.

— Не буває?.. Послухай, що я тобі казатиму, Мар'яне. Щастя в житті приходить тричі: коли людина здоровою народиться — раз, вдруге — коли по серцю одружиться і втретє — коли без мук помре... Перше щастя у мене таки було. Це точно. Друге я сам пустив за вітром, мов пір'їну. А третього довго чекати не хочу... Чуєш, Мар'яне? Не хочу-у!

Сотенчук не сперечався. Він тільки нагадав однополчанину нехитру народу приказку: "Щастя без розуму ні до кого не приходить, а розум людині на те й дається, щоб дурниць не чинити". У відповідь Тимофій труснув головою. В сутінках пізнього вечора його очі блиснули, немов іскру хто викресав.

— Скажи, я пустоцвіт?— запитав сумовито, помітно тверезіючи.

Сотенчук промовчав.

— Ми з Регіною дітей не матимемо. От і виходить — обоє пустоцвіти. Кинути Регіну — совість не дозволяє. Якось шкода. Розумієш, Мар'яне, вона ж по суті непогана жінка. А дітей немає. Мабуть, ще до мене прогуляла своє материнство.

— Можна взяти з дитячого будинку якусь сироту,— натякнув Сотенчук.

— Хай бере хтось Інший... А в мене — дочка. Ірська є. Розумієш?!

Мар'ян дивився кудись перед себе. Інакше не міг. Відчував: якщо зараз гляне на Марчука, то вже не відмовчиться, скаже гірку правду. Таку правду, що й скеля не витримає.

— Ти на мене гніваєшся, Мар'яне?

— Ні.

— Тоді ходімо.

Біля нових корпусів сільськогосподарського інституту вони зупинилися. Тимофій

ще більше насупився, кволо потиснув товаришеві руку і квапливо завернув у напівтемний провулок. Груді душила образа. Знав: у затишній, гарно прибраній кімнаті на нього чекає Регіна, може, навіть хвилюється. Обов'язково вийде назустріч у розкішному оксамитовому халаті, мило пригорнеться, забере гроші. Все це буде, коли він прийде додому.

Але йти додому не хочеться. Що ж йому потрібно? Тиха самотність? Щоб, не стримуючись і не соромлячись, заплакати, як у далекому дитинстві? Щоб знову відчутти себе мрійником, як у передшлюбні з Лідєю дні?

Втрачати завжди легко. А знаходити?..

РЕГІНА

Вона збиралася в третю поїздку на курорт. Чудодійні нарзанові ванни ще вселяли їй надію на щастя.

Молода жінка відчувала могутній покликання до материнства і страждала. Правда, всі лікарі, з якими вона консультувалася за ці три роки шлюбу з Тимофієм, радили полікуватися Регіна вірила і не вірила у ті непевні поради. Інстинкт підказував: після Тимофія вона вже ніколи не зазнає жіночого щастя.

А нині?

Перегортала сторінки життя з Тимофієм, і ставало їй чимдалі сумніше. Фактично все йшло гаразд лише до першого скандалу. Трапився він місяців через чотири після приїзду Тимофія до Кам'янця. На той час її серце справді полюбило. Регіна нарешті зрозуміла красу і силу кохання, відчула Тимофія, який став для неї одночасно чоловіком і дитиною — шматком власного серця. Тому й намагалася вгадати і виконати кожну його забаганку. Гадалося: Тимофій уже забув своє захоплення Лідєю.

Аж раптом він запитав:

— Я вже збився з ліку...

Він ще не договорив, як вона відразу вся стиснулася, похолола.

— Коли ти народиш мені хлопчика, Регінко?

Чекав. А вона блідла.

— Що з тобою?

— Не знаю.— Регіна зіщулилася, немов чекала стусана. Болюча розмова застала її зненацька.

— Як тебе розуміти?

— Ти ж говорила... Чи, може... Хто тобі дозволив це робити?! Не порадившись...

Його припущення стало в ту хвилину порятунком.

Регіна бігала по лікарнях, справлялася, перевіряла. Через рік змушена була сказати, що поїде на курорт лікуватися. Він цю звістку вислухав насуплено. Через рік повторилося те ж саме. Тимофій не стримався, кинув образливе слівце. Вона стерпіла. А коли повернулася з Кисловодська, помітила — її чоловік почав пиячити.

І ось нині вона знову їде на нарзанні ванни. Серце підказує: даремно, але хай буде хоч крихта надії. Регіна люто ненавиділа майора, саму себе за те, що тоді довірилась...

Поїзд прибув до Києва опівдні, а кисловодський відійде після дванадцятої ночі. Де ж згаяти час, що залишився? Може, поїхати до Дніпра?

Вона вже заходила до метрополітену, як раптом почула чийсь дуже знайомий голос.

— Яринко, обережно! Чуєш, доню...

Озирнулася. Так, це вона — її колишня суперниця. Виступала на тоненьких високих каблучках з незнайомим Регіні юнаком. Попереду них з вихиласами дріботіло маля.

Регіна осліпла — до всього на світі, бачила тільки дівчинку. Схожа на Тимофія чи ні? Ні, в матір вдалася. І таке ж вихляве буде, як мати. Дивилася на дівчинку, мов на ворога. Хіба не через оце бісеня втрачає своє кохання, мучиться?

Боже, що ж це з нею робиться?

— Яринко, іди до тата на ручки!

Регіна глянула на молодого чоловіка, що сам себе називає батьком чужої дитини.

— На ручки! — подалася до нього дівчинка.

"Що ж це робиться зі мною?.." Підійшла до автомата, напилася холодної води. Трохи полегшало. Коли б отак утрюх, мріяла Регіна, приїхати в Золотопіль до старих Марчуків! Правда, вони на неї ображаються, не вважають за невістку, але нічого — простять. Хай-но тільки народить дитину. Сама Федора Тимофіївка примчить на переговори. Та чи стане вона коли-небудь матір'ю?

Знову насунулися чорні думки. Лише одна вузька, як лезо, світла шпарина на тлі темряви. То надія.

ТІПКИ

Остап Кузьмович ходить тепер на роботу з найменшим сином Олександром. Що ж, раз Сашко хоче вчитися в інституті, то спочатку нехай заробить те право власного працею. Так вважав батько, а батька підтримувала мати і повторювала синові давню приказку: "На те коня й кують, щоб не спотикався!"

Старші брати й сестра теж починали з хімічного комбінату. Правда, Анатолій і Кирило працювали там недовго, а після служби на флоті зв'язали свої долі з морем, здається, назавжди. Але то вже інша стаття. Спершу навчись далеч бачити, а відтак і вирушай, куди тебе серце кличе.

На те коня й кують, щоб не спотикався.

Сьогодні вночі батько з сином стануть до апаратів грануляції — у третю зміну. Сашко ще досипає у затемненій кімнаті, Оксана Петрівна, подзвонюючи посудом, порається на кухні — двох чоловіків треба спорядити на роботу.

Остап Кузьмович дістав з шухляди папери з власними записами. Ще раз переглянув їх. Потім підійшов до шафи, вийняв білу, старанно випрасовану сорочку, новенький галстук.

— Куди ти спорядився? — запитала, надбігши, Оксана Петрівна.

— До Петра Стратійовича. Запрошує. На високий щабель піднялася людина, а колишніх друзів не забуває.

— Овва, сам перший секретар! Ну, ну, чепуристь...

Петро Стратійович зустрів Тіпка в приймальні. Міцно потис руку.

— Як воно бігається, Остапе Кузьмовичу?

— Нічого. Потихеньку дибаю — на роботу, з роботи. Секретар жестом показав на відчинені двері кабінету.

— Прошу!

Обоє сіли за маленький столик. Петро Стратійович почав розпитувати, чи не душно влітку в цехах комбінату, чи добре діє там вентиляція, чи завжди є газована вода. Тіпка старався відповідати коротко, уважно вдивляючись в обличчя секретаря. Стомлюється, мабуть, змарнів, біля уст віяло зморщок. А йому ж тільки п'ятдесят другий.

Тіпка добре пам'ятає зустріч з Петром Стратійовичем в перші дні війни. Разом зривали переправи на Дністрі. Такого не забудеш!

— Читав вашого листа, Остапе Кузьмовичу. І не тільки я... Поділяємо ваше занепокоєння.

Тіпка зрозумів, розмова буде тривалою і треба про все розповісти докладніше, спокійно.

— Давно, знаєте, придивляюся до дітей. До своїх придивлявся, до сусідських. Цікаво спостерігати, як у них характери твердішають, ніби ото рілля після весняних ручаїв. І знаєте, за що образливо буває: в дитинстві наче всі вони однакові: в "класи" грають, в "партизанів", а потім дивись, в одного характер, хоч лемеші, хоч мечі з нього кледай, а в іншого і на швайку не підходить.

Секретар засміявся.

— Це вже погано... У вас дітей було шестеро? Так? Остап Кузьмович кивнув головою, а відтак уточнив:

— Своїх виховали четверо та дві племінниці—сироти.

— Чудово,— зауважив секретар.

Тіпка знітився.

— Я не про себе... Прийшов я, Петре Стратійовичу, до висновку, що сім'я чогось дітям не додає — у вихованні, розвитку, особливо, якщо батьки обоє працюють. А нині таких багато.

Секретар вийшов з-за столу, повільно пройшовся впродовж кабінету.

— ІЩо ж ви конкретно пропонуєте?

— Власне, те, що я писав, здебільшого теорія, ліричні відступи на теми виховання, родинних стосунків. Чимало ще тут упущень. Я б хотів принагідно звернути вашу увагу на практичний бік справи. Є у нас колгосп "Зоря Поділля". Його, до речі, називають "хліборобською академією". Так от він на свої кошти утримує й виховує в дитячих закладах усіх дошкільнят. Зайве доводити, наскільки це зручно для батьків, а отже, для господарства — люди повніше віддаються праці. А головне — виховання ведеться комплексно: дітей вчать малювати, музиці і, підкреслюю, праці. Не формально, щоб для звіту було, а насправжки. Чи не можна, щоб скрізь так?

— Думаємо над цим, друже!— Петро Стратійович сів навпроти в крісло.— Учора на

сесії обласної Ради депутати прийняли постанову про трирічний план будівництва дошкільних закладів у нашій області. На сесії, зокрема, виступив Іван Карпович Яблуняк — голова "Зорі Поділля". Він сказав майже те, про що й ви мову ведете. Досвід колгоспу переконливий і, я певен, заслуговує на підтримку.

— Виходить, моя новина — вчорашня.

Секретар заперечив:

— Поки що ні... Йдеться про наше завтра.

Ще вони говорили про одвічні клопоти батьків ("діти завдають стільки прикрощів"), Остап Кузьмович не втримався, щоб не поділитися власним болем ("розлучень таки багатенько, з чого б то?").

— Є цього лиха,— зітхнув секретар,— і розходяться головним чином після восьми-дванадцяти років шлюбу. Нещодавно подала свої висновки спеціальна комісія. Там усі факти аналізуються... Між іншим, хочете, зачитаю вам речення з трактату одного учителя, з яким я кілька днів тому розмовляв,— на нашу ж тему.

Він погортав блокнот, надів окуляри:

"Коли подружжя піднімуться у моральній чистоті на височінь лебединих відносин, то розлучення стануть явищами випадковими".

Остап Кузьмович засовався в кріслі.

— Хоч сказано трохи пишномовно, однак до думки приєднуюсь. Тільки коли так буде?

— Не знаю. Це залежить від багатьох факторів. А от до висновку я теж приєднуюсь,— промовив секретар, знімаючи окуляри.— Ви звернули увагу, Остапе Кузьмовичу, скільки турбот проявляється нині про моральні основи нашого суспільства? Новий закон про сім'ю і шлюб теж на це спрямований.

До кабінету постукали.

— Петре Стратійовичу, вам дзвонять... З Києва. Секретар підвівся.

— Дякую за прихід, за ідею, Остапе Кузьмовичу. Маю надію торкнутися порушених вами проблем у виступі на Пленумі ЦК.

— Треба, Петре Стратійовичу.

Вони потиснули один одному руки, вийшли в коридор.

— Ну, а як щодо рибалки?

— Ключе, якщо до сходу сонця. Минулої суботи двох гарненьких окунців піймав і щуку...

Секретар усміхнувся, стомлено провів долонею по чолі.

...Тіпко йшов додому пішки. Ішов і думав, що непростя річ життя. Його не перейти за наперед складеним планом, хай навіть мудрим і далекосяжним. Хіба що можна виплекати в людині сили, здатні сприймати й підпорядковувати обставини, якими б складними й несподіваними вони не були. Дороги не передбачиш; ходу ж — певну й надійну — можна виробити. І в цьому плані спосіб виховання дошкільнят, до якого вдається Яблуняк, важко переоцінити... А Петро Стратійович не змінився — простий, доступний, як тридцять років тому. Постарів тільки.

* * *

Минають роки... Час влітає події одна в одну, зближує і віддаляє їх, звіряє, схвалює, заперечує. У безмежному плині днів історія кохання наївної Ліди Побережник — піщинка в океані людських доль. Постукавши до серця, викликає щем, легкий смуток і жаль за тим, що часом невідворотно губиться на світанку життя...

Заблищали перші сріблянки на скронях Тимофія Марчука. Надто рано заблищали. Можливо, тому так згризається Федора Тимофіївна, простоюючи зранку до вечора у міському парку Золотопілля біля пляшок з мінеральною водою. Вона вже не понукає своїм Анатолієм, як давно заїждженим конем. Потай відчуває провину перед сином і чоловіком...

А правда твердить своє: любов дається людині для радості, для щастя,